

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

**EŞ-ŞEVKÂNÎ'NİN FETHU'L-KADÎR ADLI ESERİNİN
SARF VE NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ**

İmran ARSLAN

18932302

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Cevat ERGİN

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

**EŞ-ŞEVKÂNÎ'NİN FETHU'L-KADÎR ADLI ESERİNİN
SARF VE NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ**

İmran ARSLAN
18932302

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Cevat ERGİN

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Eş-Şevkânî’nin Fethu’l-Kadîr Adlı Eserinin Sarf ve Nahiv Açısından İncelenmesi”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12/08/2025

İmran ARSLAN

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlünden itibaren insanlar tarafından hem tilâvet edilmiş hem de anlamı üzerinde derinlemesine düşünölmeye çalışılmıştır. İlahi kelâmın Arapça olarak inzâl edilmiş olması, onun doğru anlaşılabilmesi için Arap diline vukufiyetin zaruri olduğunu ortaya koymuştur. Bu sebeple Kur'ân'ın yorumuna yönelik ilmi faaliyetlerin ilk aşamasını, dil merkezli çalışmalar teşkil etmiştir. Hz. Peygamber'in açıklamaları, sahâbe ve tâbiîn neslinin dilsel yorumları, bu türün erken örnekleri olarak değerlendirilmiştir. Zamanla bu yorumlar daha sistematik hale gelmiş ve filolojik tefsir olarak nitelendirilen bir alanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, Kur'ân'daki kelimelerin lugavî, mecazî ve semantik yönlerini ele alan garîbu'l-kur'ân, mecâzu'l-kur'ân ve me'ânî'l-kur'ân gibi müstakil eserler kaleme alınmış, bu eserler klasik tefsir geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Bu durum, Kur'ân'ın dilsel yönünün anlaşılmasının, onun doğru yorumlanmasındaki merkezi rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik lugavî çabalar, sonraki asırlarda da devam etmiştir. İlahi muradı anlamaya çalışan âlimler, uzmanı oldukları ilim dalları doğrultusunda Kur'ân'ı yorumlamaya gayret göstermiştir. Bu âlimlerden biri de H. XII–XIII. yüzyılın önde gelen müfessirlerinden olan Şevkânî'dir (ö. 1250/1834). Şevkânî, Fâtîha sûresinden Nâs sûresine kadar Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ettiği *Fethu'l-Kadîr* adlı eseriyle öne çıkmıştır. Eser, hem rivâyet hem de dirâyet tefsiri özelliklerini bir araya getirmesi bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca içerdığı lûgat ve gramer açıklamaları sayesinde Arap dili ve dil bilimleri açısından da önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. *Fethu'l-Kadîr*'in ölkemizde sarf ve nahiv açısından incelenmemiş olması, konuyu çalışma alanı olarak seçmemizde etkili olmuştur.

Çalışmamız; giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın kavramsal çerçevesi ile Şevkânî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmi yapısı ele alınmıştır. Bu bağlamda, yaşadığı coğrafya ve çevresindeki siyasi gelişmeler, toplumsal yapı ve ilmi ortam hakkında genel bir değerlendirme sunulmuştur.

Birinci bölümde, Şevkânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, kaleme aldığı eserler ve onun hakkında yapılmış araştırmalar ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, *Fethu 'l-Kadîr* adlı eseri genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Böylece eserin genel özellikleri, yazılış amacı, ilmi önemi, yöntemi, başvurduğu kaynaklar, delillendirme biçimi, ve kullandığı ıstılahlar incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise eserin gramer yönüyle değerlendirilmesine yer verilmiştir. Eser, sarf ve nahiv ilimleri açısından ele alınmış; Şevkânî'nin bu alanlardaki yaklaşımı, tercih ettiği görüşler ve yaptığı tahliller tespit edilerek değerlendirilmiştir. İncelemede özellikle gramatik tercihlerinin âyetlerin anlamına etkisi üzerinde durulmuş, dilsel çözümlemelerinin tefsire katkısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde, çalışmada ulaşılan temel bulgular ve değerlendirmeler özetlenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı önerilere yer verilmiştir

Çalışmanın tüm aşamalarında yapıcı önerileri, tashih ve değerlendirmeleriyle kıymetli katkılarda bulunan; ilmi rehberliğini ve desteğini daima hissettiren değerli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Cevat ERGİN'e en içten şükranlarımı sunarım. Çalışmanın yazım aşamasında metni okuyarak kıymetli öneri ve değerlendirmeleriyle katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR, Prof. Dr. Mustafa ÖNCÜ, Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU ve Doç. Dr. M. Nafî ARSLAN'a teşekkür ederim. Ayrıca, destekleri ve teşvikleriyle süreçte bana moral kaynağı olan Dr. Sait DEMİR, Dr. Basri ALAN ve Beşir ARSLAN'a da şükranlarımı sunarım.

İmran ARSLAN

Diyarbakır 2025

ÖZET

Bu çalışma, hicri XII–XIII. yüzyıllarda yaşamış olan Şevkânî'nin hayatını ve *Fethu'l-Kadîr* adlı tefsirinde sarf ve nahiv ilimlerine dair yaptığı açıklamaları ele almaktadır. Eserde, Şevkânî'nin dilsel çözümlemelere yaklaşımı, önceki gramer otoritelerine atıfları ve sergilediği tercih ve değerlendirmeler tahlil edilmiştir. Şevkânî, San'â'da doğmuş ve birçok âlimden farklı olarak ilim yolculuğuna çıkmaksızın hayatını doğduğu şehirde sürdürmüştür. Arap dili ve tefsir başta olmak üzere çeşitli İslami ilimlerde derin bir birikime sahip olan Şevkânî, özellikle Kur'an tefsiri alanında kaleme aldığı *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'* beyne *Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsir* adlı eseri, hem rivâyet hem dirâyet yöntemlerini bir araya getirmesi açısından dikkat çekicidir. Tefsiri, sadece dini içerik açısından değil, aynı zamanda Arap dili ve grameriyle ilgili ayrıntılı açıklamalarıyla da önem arz etmektedir. Şevkânî, âyetlerin dilsel tahlilinde sarf, nahiv, lugat ve belagat gibi alanlardan yoğun biçimde istifade etmiştir. Bu yönüyle eseri, hem tefsir hem de dil çalışmaları için önemli bir başvuru kaynağı konumundadır. Şevkânî, tefsirinde sadece dilsel çözümlemelerle yetinmemiş, aynı zamanda gramatik farklılıkların anlam üzerindeki etkisini de irdelemiştir. Özellikle lafızların i'râbına dair tercih ettiği görüşlerde, tercihinin âyetin genel anlam bütünlüğüne nasıl katkı sağladığını açıklamaya özen göstermiştir. Böylece dil bilgisel yorumları kuru bir biçimde aktarmaktan ziyade, onları tefsir bağlamında işlevsel bir düzlemde konumlandırmıştır. Ayrıca dil bilgisiyle ilgili konuları, fıkıh ve hadis gibi diğer İslami ilimlerle ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Şevkânî'nin tefsiri, sadece dil bilgisi kurallarını aktarmakla kalmamış, aynı zamanda dilin Kur'an'daki anlam derinliğine nasıl hizmet ettiğini de göstermeye çalışmıştır. Müellifin eserde benimsediği metod, Arapça'nın Kur'an yorumunda nasıl bir araç olduğunu ortaya koyarak, tefsirle dil ilimleri arasındaki güçlü ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Tefsir, Sarf, Nahiv

ABSTRACT

This study deals with the life of al-Shawkânî, who lived in the 12th–13th centuries AH, and his explanations related to morphology and syntax in his tafsir *Fath al-Qadîr*. The work analyzes al-Shawkânî's approach to linguistic analysis, his references to earlier grammar authorities, and the preferences and evaluations he presents. Al-Shawkânî was born in San'â and, unlike many scholars, he continued his life in the city where he was born without traveling for knowledge. He had deep knowledge in various Islamic sciences, especially in Arabic language and tafsir. His work *Fath al-Qadîr al-Jâmi ' bayna Fannay al-Riwâya wa 'l-Dirâya min 'Ilm al-Tafsîr* is notable for combining both the transmitted and reason-based methods. The tafsir is important not only for its religious content but also for its detailed explanations related to Arabic language and grammar. Al-Shawkânî made extensive use of fields such as morphology, syntax, lexicology, and rhetoric in his linguistic analysis of verses. In this respect, his work serves as an important reference for both tafsir and linguistic studies. Al-Shawkânî did not limit himself to linguistic analysis, but also examined the effect of grammatical differences on meaning. Especially in his preferences regarding the parsing (i'râb) of words, he paid attention to how his choice contributed to the overall meaning of the verse. Thus, he placed grammatical interpretations in a functional context within tafsir, rather than presenting them in a dry manner. He also tried to explain linguistic issues by relating them to other Islamic sciences such as fiqh and hadith. His tafsir not only conveys grammatical rules, but also shows how language serves the depth of meaning in the Qur'an. The method he adopted reveals how Arabic is used as a tool in Qur'anic interpretation and shows the strong relationship between tafsir and linguistic sciences.

Keywords

Shawkani, *Fath al-Qadir*, Exegesis, Morphology, Syntax

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE GAYESİ.....	1
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
4. ŞEVKÂNÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE YEMEN.....	3
4.1. Siyasi Durum.....	3
4.2. Sosyal Durum.....	7
4.3. İlmî Durum.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
ŞEVKÂNÎ’NİN HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE <i>FETHU’L-KADÎR</i> ADLI ESERİ	13
1.1. Hayatı	13
1.2. İlmî Yönü	18
1.2.1. Tahsili.....	18
1.2.2. Hocaları	19
1.2.3. Öğrencileri.....	21
1.2.4. Hakkında Söylenenler ve Yapılan Çalışmalar	25
1.2.5. Eserleri	29
1.2.5.1. Müstakil Eserleri	31
1.2.5.2. Risaleleri	35
1.3. Fethu’l-Kadîr’in Genel Özellikleri.....	38
1.3.1. Eserin İsmi ve Şevkânî’ye Aidiyeti.....	38
1.3.2. Yazılış Gayesi	39

1.3.3. Metodu ve Muhtevası.....	39
1.3.3.1. Tekrardan Kaçınması.....	42
1.3.3.2. Farklı Görüşler Arasında Tercih Yapması	47
1.3.3.3. Bazı Görüşlere Katılmaması ve İtiraz Etmesi	51
1.3.3.4. Lugat ile Kelimeleri Açıklaması	52
1.3.3.5. Gramer İle Kelimeleri Açıklaması	55
1.3.3.6. Arap Dil Ekollerinin Görüşlerine Yer Vermesi.....	55
1.3.3.7. Belagat İle Kelimeleri Açıklaması	58
1.3.3.8. Kıraatlerden Faydalanması.....	61
1.3.4. Kaynakları	63
1.3.4.1. Lugat ve Gramer Kaynakları	63
1.3.4.2. Tefsir Kaynakları.....	86
1.3.5. İstişadı	87
1.3.5.1. Kur’ân-ı Kerim	87
1.3.5.2. Hadis.....	90
1.3.5.3. Şiir	92
1.3.6. İstılahları	95
İKİNCİ BÖLÜM	98
<i>FETHU’L-KADÎR’İN SARF VE NAHİV AÇISINDAN</i>	
<i>İNCELENMESİ</i>	98
2.1. Fethu’l-Kadîr’in Sarf Açısından İncelenmesi	99
2.1.1. Mîzân-Mevzûn	100
2.1.2. Fiiller	105
2.1.3. İdğam.....	108
2.1.4. İbdâl.....	110
2.1.5. İ’lâl	112
2.1.6. Müfred, Tesniye ve Cem’	117
2.1.7. Tekîd Nûnu.....	120
2.1.8. Taaccub Fiilleri	124
2.1.9. İsm-i Tafdîl.....	127
2.1.10. İsm-i Mensûb	129
2.1.11. İsm-i Zaman, İsm-i Mekan ve Masdar-ı Mîmî.....	133
2.2. Fethu’l-Kadîr’in Nahiv Açısından İncelenmesi	137
2.2.1. Merfûât.....	138

2.2.1.1. Fâil.....	138
2.2.1.2. Nâibu'l-Fâil	141
2.2.1.3. Mübteda ve Haber	142
2.2.1.4. كَانَ ve Benzerlerinin İsmi	145
2.2.1.5. إِنَّ ve Benzerlerinin Haberi.....	148
2.2.2. Mansûbât	151
2.2.2.1. Mefûlun Bih.....	152
2.2.2.2. Mefûlun Mutlak.....	153
2.2.2.3. Mefûlun Leh	155
2.2.2.4. Mefûlun Fih.....	156
2.2.2.5. Mefûlun Meah	158
2.2.2.6. Hâl	160
2.2.2.7. Temyîz.....	163
2.2.2.8. Müstesnâ.....	166
2.2.2.9. Münâdâ	169
2.2.2.10. كَانَ ve Benzerlerinin Haberi	172
2.2.2.11. إِنَّ ve Benzerlerinin İsmi	174
2.2.3. Mecnûrât	175
2.2.3.1. Cer Harfleriyle Mecnûr Olan İsimler	176
2.2.3.2. İzâfet İle Mecnûr Olan İsimler	179
2.2.4. Tevâbi.....	180
2.2.4.1. Sıfat.....	181
2.2.4.2. Bedel.....	186
2.2.4.3. Tekîd.....	189
2.2.4.4. Atf-ı Beyân	191
2.2.4.5. Atf-ı Nesak	192
2.2.5. Nahivle İlgili Diğer Konular	195
2.2.5.1. Zamirler	195
2.2.5.2. İsm-i Mevsûl.....	199
2.2.5.3. İsm-i İşâret.....	203
2.2.5.4. Gayr-i Munsarîf.....	206
SONUÇ	210
KAYNAKÇA	212

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-Selâm
b.	İbn
bkz.	Bakınız
by.	Basım ve basım evi yok
c.	Cilt
c.c.	Celle Celaluhu
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
H.z.	Hazreti
İA	İslam Ansiklopedisi
İFD	İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	Miladi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radiyallahu anhu/ anha
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmamızın konusu, hicri XII–XIII. yüzyıllarda yaşamış olan önemli müfessir ve dil âlimlerinden Şevkânî'nin, *Fethu'l-Kadîr* adlı tefsirinde yer alan sarf ve nahiv açıklamalarının tahlil edilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması ve yorumlanabilmesi, şüphesiz ki dilsel yeterlilikle doğrudan ilişkilidir. Arapça'nın gramer kurallarını bilmeden Kur'ân'ı Kerimi doğru bir şekilde açıklayabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla, dil ilimlerinin özellikle de sarf ve nahvin, tefsir ilmindeki önemi tarih boyunca birçok âlim tarafından vurgulanmıştır.

Şevkânî, sadece bir müfessir değil, aynı zamanda dil bilimlerinde yetkin bir âlimdir. Müellifin tefsiri, rivâyet ve dirâyet yöntemlerini bir araya getiren yapısıyla özgün bir yapı arz etmektedir. Ancak eserin dilbilimsel yönü, özellikle sarf ve nahiv açısından Türkiye'de sistematik bir çalışmaya konu edilmemiştir. Bu bağlamda çalışmamızın önemi, hem klasik tefsir literatüründeki dil çözümleme geleneğine katkı sunmasında, hem de Şevkânî'nin dilsel yaklaşımlarının açığa çıkarılmasında yatmaktadır. Ayrıca, bu araştırma Arap Dili ve Belagatı sahasında çalışan araştırmacılar için de önemli bir başvuru kaynağı olma niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE GAYESİ

Çalışmamız, Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr* adlı tefsirinin gramatik yönüyle ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, müellifin dil bilimsel yaklaşımlarını, tercih ettiği gramer görüşlerini ve bu görüşlerin âyetlerin anlam bütünlüğüne katkısını ortaya koymaktır. Araştırmamız, Şevkânî'nin dilsel yorumlarını sadece birer gramer bilgisi olarak değil, anlam inşasına yönelik bilinçli ve tutarlı bir tercih olarak değerlendirmektedir.

Çalışmanın kapsamı iki temel başlık etrafında şekillenmiştir: Birincisi, sarf ilmi bağlamında fiil yapıları, türetme kuralları, masdarlar, ism-i mensûb, ism-i zaman/mekan gibi konuların tahlil edilmesi; ikincisi ise nahiv açısından merfûât, mansûbât, mecrûrât ve tevâbi gibi sentaktik yapıların âyetlerdeki kullanımı ve anlam üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

Araştırmanın gayesi, klasik dönem bir tefsir metninde gramer unsurlarının ne ölçüde ve nasıl işlevsel kılındığını göstermektir. Böylece, hem Arap dilinin tefsir ilmindeki belirleyici rolü vurgulanmakta, hem de Şevkânî gibi çok yönlü bir âlimin dil anlayışı ortaya konulmaktadır. Ayrıca, tefsir metinlerinin sadece dini yorum içeren metinler değil, aynı zamanda dilsel birer analiz nesnesi olarak da değerlendirilebileceğine dikkat çekilmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu çalışma, anlam odaklı analiz yöntemine dayanmaktadır. Betimleyici ve çözümleyici yaklaşımlar kullanılarak kaynak metin doğrudan incelenmiştir. Çalışmanın konusu gereği, metin içerisinde “eş-Şevkânî” ifadesi sıkça geçmektedir. Ancak telaffuz ve okuma kolaylığı sağlamak amacıyla, metin boyunca Arapça aslı yerine Türkçe kullanıma daha uygun olan “Şevkânî” şekli tercih edilmiştir.

Araştırmanın temel kaynağı Şevkânî’ye ait olan *Fethu’l-Kadîr* adlı tefsiridir. Eser, baştan sona okunarak gramerle ilgili tespitler tematik şekilde tasnif edilmiştir. İlgili âyetlerde geçen gramatik yapılar, anlam ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiş, Şevkânî’nin i’râb tercihlerinin anlam bütünlüğüne katkısı örnekler üzerinden analiz edilmiştir.

Ayrıca, Şevkânî’nin dil anlayışını daha iyi anlamak için onun biyografisine ve ilmi yönüne dair bilgiler değerlendirilmiş; eğitim aldığı kaynaklar ve dönemin dil eğitimi ortamı da göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada, başta tefsir ve dil ilimleri olmak üzere çeşitli alanlarda yazılmış klasik ve modern kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar arasında öncelikle Şevkânî’nin *Fethu’l-Kadîr* adlı tefsiri yer almaktadır. Ayrıca müellifin, *el-Bedru’t-Tâli’ fî Ricâli’l-Karni’t-Tâsi’* adlı ile *el-Kavlu’l-Mufid fî Edillet’l-İctihâd ve’t-Taklîd* adlı eserleri de araştırmada başvuru olan diğer temel kaynaklardır.

Dil ve tefsir ilimlerine dair klasik eserler arasında, Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) Arap dilinin temel taşlarından sayılan *el-Kitâb*’ı; ez-Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal* adlı eseri; Behâüddin Abdullah İbn Akîl’in (ö. 769/1367) *Şerhu İbn ‘Akîl* ve Molla Câmî olarak tanınan Abdurrahmân el-Câmî’nin (ö. 898/1492) *el-Fevâ’idu’d-Diyâ’iyye*’si adlı eseri öne çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra modern döneme ait olarak, Mustafa el-Galâyînî'nin (ö. 1364/1944) *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye* adlı eseri ile İsmail b. Ali el-Ekva'ın (ö. 1429/2008) *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Hicri'l-'İlm ve Me'âkilihi fî'l-Yemen* adlı çalışmasından da istifade edilmiştir.

Ayrıca, çalışmada alıntılanan âyetlerin mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Kur'an-ı Kerim meali esas alınarak verilmiştir.

4. ŞEVKÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE YEMEN

Şevkânî, XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Hayatının tamamını doğup büyüdüğü San'â'da geçirmiştir. Tüm sosyal ve ilmi çalışmalarını Yemen'de sürdüren Şevkânî'nin yaşadığı dönemdeki Yemen'in durumunu incelemek, onun yetiştirdiği dönemi daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.¹ Çünkü kişinin bilgi ve anlayışının şekillenmesi ve ilmi kişiliğinin oluşmasında yaşadığı çevrenin büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Şevkânî'nin yaşadığı dönemi siyasi, sosyal ve ilmi açıdan tanımak, onu daha yakından tanımamıza katkı sağlayacaktır.

4.1. Siyasi Durum

Şevkânî'nin doğup büyüdüğü ve ilmi faaliyetlerini sürdürdüğü Yemen, insanlığın ilk yerleşim merkezlerinden biridir. Zira Şevkânî, Hz. Süleyman (a.s.) döneminde yaşamış Sebelilerin yerleşim yeri olan Sebe'nin, Yemen'de Mağrib adında bir şehir olduğunu *Fethu'l-Kâdir* adlı eserinde bildirmiştir.² Sebeliler, Yemen'e Hicaz bölgesinden göç etmiş ve bu topluluklar başlangıçta putperestti. Daha sonra Yemen'e göç eden Yahudiler, dinlerini yerli halk arasında yaymış ve Yahudiliğin Yemen'de putperestliğin yerini almasını sağlamıştır.³

Daha sonraki dönemlerde Hristiyanların bölgeye ilgi göstermesi, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında önemli çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Yemen'de Sasanî hâkimiyeti altındaki bölgelerde ise Mecusilik ve putperestlik yayılmıştır.⁴ VI.

¹ Şevkânî'nin yaşadığı dönemde Yemen hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsmâil b. Ali el-Ekva', **el-Medârisu'l-İslâmiyye fî'l-Yemen**, Muessetu'l-Risâle, Beyrut 1986.

² Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr el-Camî' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsîr**, (thk. Yusuf el-Ğuşî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 1076.

³ Mustafa Fayda, **İslamiyetin Güney Arabistanda Yayılışı**, by., Ankara 1982, s. 16.

⁴ Fayda, **İslamiyetin Güney Arabistanda Yayılışı**, s. 16-17.

yüzyılın başlarında Yemen’de siyasi egemenliği Habeşliler ele geçirmiş ve bölgedeki hakimiyetleri, Habeşistan’ın Yemen valisi olan Ebrehe’nin yenilgisine kadar sürmüştür. Ebrehe, Yemen’in başkenti San‘â’nın önemini artırmak ve Kabe’ye olan büyük ilgiyi buraya çekmek için görkemli bir kilise inşa etmiştir. Ancak kilise, umulan ilgiyi görmemiştir.⁵ Bunun üzerine Ebrehe, Kabe’yi yıkmak ve insanların ilgisini Yemen’e çekmek için karar vermiştir. Eylemini gerçekleştirmek için muazzam bir ordu hazırlamış ve Mekke’ye doğru yürümeye başlamıştır. Fakat ordusu büyük bir hezimete uğramış ve Kur’an-ı Kerim’de anlatıldığı gibi bu olay tarihe Fil Vakası olarak geçmiştir.⁶ Ebrehe’nin bu yenilgisinden sonra Yemen’de siyasi hakimiyet Sasanîler’in eline geçmiş ve hakimiyetleri İslam’ın ortaya çıkışına kadar sürmüştür.⁷

Birçok topluluk gibi Yemen halkı da Asr-ı Saadet’in Medine döneminde İslam dinini benimsemiştir. Bu dönemde neredeyse Arap Yarımadası’nın tamamı Müslümanların idaresine girmiştir. Dört Halife döneminde İslamiyet’in Yemen bölgesinde yerleşmesi ve yayılmasında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Emevîler döneminde ise bazı siyasi problemlere rağmen Yemen sakin bir dönem yaşamıştır. Ancak Abbasîler dönemindeki siyasi durgunluğun ardından, Halife Me’mûn (ö. 218/833) döneminde siyasi çalkantılar kendini yine göstermiştir. Söz konusu sebeplerden dolayı ortaya çıkan karışıklıklar, Osmanlı Devleti’nin bölgeye egemen olmasına kadar sürmüştür.⁸

Şevkânî’nin 1760 ile 1834 yılları arasında yaşamış olduğu dönem, Osmanlı Devleti’nin Yemen’de hakimiyet sağladığı iki dönem arasındaki devreye denk gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin Yemen’deki ilk hakimiyeti 1538 ile 1636 yılları arasında olmuştur. Yavuz Sultan Selim’in (ö. 926/1520) 1517’deki Mısır’ı fethi sonrasında Yemen’in Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği iddia edilmektedir. Ancak bu fetihden hemen sonra Osmanlı’nın Yemen’e nüfuz etmesi mümkün olmamıştır. Çünkü Mısır fethinden sonra Memlûk Devleti’nin Yemen valisi olan Emir İskender, Osmanlı’ya bağlılığını bildirmiş ve Yavuz Sultan Selim, onu Yemen’e başkomutan olarak tayin etmiştir. Ancak Yavuz’un vefatından sonra Emir İskender, bu bağlılığı

⁵ Ahmed b. Ebî Yakub Ya’kûbî, **Tarihu’l-Ya’kubî**, Dâru’s-Sadîr, Beyrut 1995, c. 1, s. 199.

⁶ **Kurân-ı Kerîm**, el-Fil, 107/1.

⁷ İhsan Süreyya Sırma, “Yemen”, **İA**, MEB Yayınları, İstanbul 1993, c. 15, s. 373.

⁸ Sırma, “Yemen”, c. 15, s. 374-375.

fiilen sona erdirmiştir.⁹ Osmanlı'nın Yemen'deki ilk hakimiyeti, Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'de Aden ve Zebid'i almasıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, 1538'de Yemen'e hâkim olmuş ve bu hakimiyet 1636'ya kadar sorunsuz bir şekilde devam etmiştir.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de tesis ettiği ilk hakimiyet devresinde, Zeydîler ve onların temsilcisi olan imamlarla Osmanlı idarecileri arasında iktidar mücadeleleri yaşanmıştır.¹¹ Bu dönemden itibaren, Osmanlı hakimiyeti yaklaşık iki asır boyunca sekteye uğramış ve 1830'lara kadar kesintili olarak devam etmiştir. İki asır devam eden Osmanlı-Zeydî mücadelesi, Yemen Zeydîleri'nin seksenyedinci imamı olan¹² İmam Yahya b. Muhammed Hamîduddin (ö. 1367/1948) döneminde son bulmuştur.¹³

Bu ilk devreden sonra, Yemen'in siyasi hakimiyeti XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Osmanlıların Yemen'le ikinci kez ilgilenmeye başlaması, bölgede İngiliz ve Fransız etkisinin artmasıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca, İngilizlerin 1839'da Aden'i ele geçirmeleri sonucunda Osmanlı idarecileri, bölgenin güvenliğini yeniden tesis etmek için harekete geçmişlerdir. Böylece bu bölge tekrar Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, bu nüfuzunu da kaybetmiş ve 1918 yılında Yemen, Osmanlı yönetiminden tamamen ayrılmıştır.¹⁴

Yemen, Şevkânî'nin yaşadığı dönemde Zeydîlerin hakimiyeti altındaydı. Bu dönemde dört Zeydî imam görev yapmıştır. Bunlar şu şekildedir:

I. İmam el-Mehdî Abbas b. Mansûr (ö. 1189/1775), 1748-1775 yılları arasında görev yapmıştır.

II. İmam el-Mansûr Ali b. el-Mehdî Abbas (ö. 1223/1809), 1775-1809 yılları arasında görev yapmıştır.

⁹ Cengiz Tomar, "Yemen Tarihi-Osmanlılara Kadar", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2003, c. 18. s. 406.

¹⁰ Adil Yavuz, "**eş-Şevkânî ve Hadisçiliği**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2002, s. 13.

¹¹ Tomar, "Yemen Tarihi-Osmanlılara Kadar", c. 18, s. 406.

¹² Tomar, "Yemen Tarihi-Osmanlılara Kadar", c. 18, s. 406.

¹³ Veyisi Karabulut, **Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları**, by., İstanbul 2010, s. 43.

¹⁴ Muhammed Hüseyin b. Ahmed el-Gumarî, **el-İmâm eş-Şevkânî Mufessiren**, Dâru's-Şurûk, Cidde 1981, s. 31-33.

III. İmam el-Mütevekkil Ahmed b. el-Mansûr Ali (ö. 1231/1816), 1809-1816 yılları arasında görev yapmıştır.

IV. İmam el-Mehdî Abdullah b. el-Mütevekkil Ahmed (ö. 1251/1835), 1816-1835 yılları arasında görev yapmıştır.

Bu dört imam, söz konusu dönemde Yemen'i yönetmiştir.¹⁵

Şevkânî'nin çocukluk ve gençlik yılları, kendi döneminin ilk imamı olan İmam el-Mehdî Abbas b. Mansûr'un hakimiyetinde geçmiştir. Resmi görev hayatına ise İmam el-Mansûr Ali döneminde başlamıştır. Daha önce yöneticilerle fazla ilişkisi bulunmayan Şevkânî, 1209/1794 yılında başkâdılık görevine getirilmiştir. Bu tarihten itibaren yalnızca bir yönetilen değil, aynı zamanda Zeydî yönetimi içinde etkin bir rol üstlenen bir şahsiyet haline gelmiştir.¹⁶

Şevkânî'nin yaşadığı döneme bakıldığında, Yemen'de imamete karşı pek çok isyan hareketinin meydana geldiği görülmektedir. Hurûç adı verilen bu isyanların bazıları mevcut imamı devirmek amacı taşımamakta, daha çok siyasi menfaatler uğruna gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Nitekim halk, mevcut imama isyan edip yeni bir imamı başa geçirebildiğinden, kimi zaman sebep göstermeksizin de isyanlar çıkmıştır.¹⁷ Şevkânî, İmam el-Mütevekkil Ahmed döneminde, bu isyanların bastırılması amacıyla düzenlenen bazı seferlere katılmıştır. Bunun yanı sıra, Yemen'deki kabileler arasında da şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. Bir yandan bu kabile mücadeleleri, diğer yandan da Bâtînî İsmâîlîlerin çıkardığı karışıklıklar, Yemen'de uzun süre devam eden bir siyasi krize yol açmıştır. Bu krizler, imamet kurumunu ciddi şekilde zor durumda bırakmıştır.¹⁸

¹⁵ Eşvak Ahmed Galis, **et-Tecdîd fî Fikri'l-İmâme 'inde'z-Zeydiyye fî'l-Yemen**, by., Kahire 1997, s. 215. Ayrıca Şevkânî'nin yaşadığı 76 yıllık hayatı boyunca Osmanlı devletinde: II. Mustafa (1757-1774), I. Abdulhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmud (1808-1839) hüküm sürmüştür.

¹⁶ Yakup Bıyıklıoğlu, “**Şevkânî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2012, s. 10.

¹⁷ Bu isyanlar için bkz. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî, **Mietu 'Âm min Târîhi'l-Yemeni'l-Hadîs**, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1988, s. 89-141, 192-250; İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen isyanları**, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁸ Abdulganî Kâsım Galib eş-Şercî, **el-İmâmu's-Şevkânî Hayâtuhû ve Fikruhû**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 139.

Şevkânî'nin vefatının ardından Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki ikinci hakimiyet dönemi başlamıştır. Onun yaşadığı dönem, Yemen'in siyasi açıdan fitne ve ihtilaflarla dolu, son derece istikrarsız bir süreçten geçtiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu çalkantılı dönemde Şevkânî, hayatının büyük bir kısmını resmî görevlerde geçirmiştir. Dolayısıyla siyasi meselelerle iç içe olmuş, halk ve bölgeyle yakından ilgilenmiştir.¹⁹

4.2. Sosyal Durum

Tarihçiler, Şevkânî'nin yaşadığı dönemde Yemen toplumunun altı sosyal tabakadan oluştuğunu belirtmektedir. Bu tabakalar şu şekildedir:

Kâdılar: Âlimlerden oluşan bu tabaka, Seyyidlerle birlikte idare ve yargı görevlerini paylaşmışlardır.

Büyük arazi sahipleri: Bu tabaka, ticaretin büyük bir bölümünü kontrol eden kesimi oluşturur.

Seyyidler: Hz. Peygamber'in soyundan gelen bu tabaka, yönetimde önemli görevlere sahip kişilerden oluşur.

Çiftçiler: Bu tabakanın toplumdaki değeri, sahip oldukları arazilerle ölçülürdü. Arazisi olmayanların toplumda herhangi bir konumu bulunmamaktaydı.

Sanatkârlar: Bu tabaka, kendi içinde bazı gruplara ayrılmaktaydı. Daha küçük el sanatlarıyla meşgul olanlar toplumda düşük bir statüye sahipti.

Bu tabakalar dışında, hizmet işlerini yürüten ve toplumun dışında kabul edilerek ayrı mahallelerde yaşayan hizmetkârlar: Eğlence ve dans gibi alanlarda çalışan, toplumun dışında görülen bir hizmetçi sınıfıydı.²⁰

Şevkânî, Yemen'de mezhep ihtilaflarının ve özellikle Ehl-i Sünnet ile Zeydîler arasındaki çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Çoğu zaman gruplar, ihtilafların çözümü için ona başvuruyordu ve o da bu olumsuz krizleri nasıl

¹⁹ Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen isyanları*, s. 21.

²⁰ eş-Şercî, *el-İmâmu's-Şevkânî Hayâtuhû ve Fikruhû*, s. 109.

çözebileceğini düşünüyordu.²¹ Şevkânî, ihtilafların oldukça yoğunlaştığı ve endişelerin arttığı bir dönemi *ed-Devâu'l-'Acil* adlı risalesinde şöyle ifade etmektedir:

“Bir gece, Yemen’i tamamen kuşatan fitne ateşinin her yere yayılacağını düşündüm. Bütün insanlara o fitnenin ateşi isabet ediyordu. Fitneden uzak kalanların ise kazanç kaynakları kesiliyordu ve ticaretleri azalmaktaydı. Dolayısıyla bu kişiler geçim sıkıntısı çekiyorlardı.”²²

Şevkânî, *ed-Devâu'l-'Acil* adlı risalesinde Yemen halkını üç gruba ayırmaktadır:

I. Grup: Devletin emir ve yasaklarına uymada kusur etmeyen, yönetim ne emrederse yerine getiren ve yasalara karşı çıkmayan kişilerdir. Şevkânî, bu grupta yer alan kişilerin çoğunun namaz, oruç gibi temel ibadetleri yerine getirmediklerini belirtmiştir. Ayrıca, bu grubun çoğunun namazın şartlarını ve rükünlerini bilmedikleri, hatta Fâtiha sûresini dahi doğru okuyamadıkları ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, itikat konusunda da birçok yanlışlıkları olan söz konusu kişiler, Allah’tan başkasından yardım istemekte ve ölümlerden medet ummakta olduklarını belirtmiştir.²³

II. Grup: Devletin emir ve yasaklarına uymayan, kendi başlarına hareket eden kişilerdir. Şevkânî, bunların Yemen’in kuzey ve doğu bölgelerinde yaşayan halklar olduğunu belirtmektedir. Bu gruptakilerin, temel ibadetler konusunda birinci grup gibi olduklarını iddia etmektedir. Hatta bunlar daha kötü bir durumda olup, kelime-i şهادeti bile bir şey karşılığında söylemektedirler. Şevkânî, bunların şeriatla değil, birtakım zorba hükümlerle hükmettiklerini ifade etmektedir. Şevkânî, bu kimselerle cihad edilmesinin vacip olduğunu ve İslam’ın hükümlerini kabul edene kadar savaşılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu kişilerin kadınlara miras hakkı vermediğini ve cahiliye dönemindeki putlarla yemin ettiklerini risalesinde dile getirmektedir.²⁴

²¹ el-Gumarî, *el-İmâm eş-Şevkânî Mufessiren*, s. 21.

²² Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San’ânî eş-Şevkânî, *Divâu'l-'Acil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1930, s. 28-29.

²³ eş-Şevkânî, *Divâu'l-'Acil*, s. 29-30.

²⁴ eş-Şevkânî, *Divâu'l-'Acil*, s. 32-34.

III. Grup: San‘â ve Zimar şehirlerinde yaşayan ve devletin emirlerini yerine getiren kişilerden oluşmaktadır. Şevkânî, bu kişilerin diğer iki gruptaki insanlara göre iyiliğe daha yakın, kötülükten ise daha uzak olduğunu belirtmiştir. Ancak, çoğunun yine de cahil kişilerden oluştuğunu ifade etmiştir.

Nitekim Şevkânî, onların cahillik ve tembellikten ötürü farzları yerine getirmekte ihmalkar davrandıklarını bildirmiştir. Ayrıca, bu kişilerin alışveriş ve diğer muamelelerinde dini kurallara aykırı davrandıklarını, faiz alıp verdiklerini ve küfür içerikli sözler söylediklerini belirtmiştir. Şevkânî, bu kişilerin doğru bir şekilde bilgilendirildiğinde hidâyete ermeye en yatkın grup olduğunu ifade etmiştir.²⁵

Şevkânî'nin bu taksiminden, halkın ya dini emirlere uymadığı ya da uysa bile uygulamada durumlarının kötü olduğu anlaşılmaktadır. Onun Yemen halkı için yaptığı bu tespit, aslında birçok toplumda görülen vahim bir durumdur.

Zeydî mezhebi bu coğrafyaya gelmeden önce, Yemen halkı arasında fıkhi mezhepler açısından Malikî ve Hanefî mezhepleri yaygındı. Bölgede zamanla Şafîî mezhebi yayılmış ve diğer mezhep mensuplarının sayısı azalmıştır.²⁶ Şevkânî'nin yaşadığı dönemde ise Zeydîliğin fıkhi bir kolu olan Hâdevîlik bölgede hâkim olmuştur. Bunun yanı sıra, bu dönemde Ehl-i Sünnet mezheplerinden Şafîî ve az sayıda Hanefî mensubu da vardı. Bu dönemde, bölgede itikadi açıdan Zeydî ve Ehl-i Sünnet mezhepleri bulunmaktaydı. Ayrıca, Rafizîlik ve bir döneme kadar Mutezile de varlığını sürdürmüştür.²⁷

4.3. İlmi Durum

Tarih boyunca Yemen'de farklı alanlarda âlimler yetişmiş ve birçok mezhep varlık göstermiştir. Zeydî mezhebi de özellikle Kuzey Yemen bölgesine yerleşmiş ve Şevkânî'nin yaşadığı dönem de dahil olmak üzere uzun bir süre bölgede etkili olmuştur. Bu mezhep, İmam Hâdi Yahya b. Hüseyin'in (ö. 298/910) Yemen'e

²⁵ eş-Şevkânî, *Divâu'l-‘Acil*, s. 36-37.

²⁶ Abdullah Nevmusuk, *Menhecu'l-İmam eş-Şevkânî fi'l-Akîde*, by., Beyrut 1994, c. 1, s. 40.

²⁷ eş-Şercî, *el-İmâmu's-Şevkânî Hayâtuhû ve Fikruhû*, s. 77.

gelmesiyle yayılmıştır.²⁸ Zeydî imamların yönetimde etkili olması, doğal olarak ilmi faaliyetlerin de Zeydî yapıya göre şekillenmesini beraberinde getirmiştir.²⁹

İlmî faaliyetler bakımından benzersiz bir canlılığın görüldüğü Yemen’de farklı eğitim müesseseleri de varlık gösteriyordu. Bu müesseseler “Hiceru’l-’İlim” veya “Makılu’l-’İlim” adıyla anılmaktaydı. Bu kurumların oluşması, devlet ya da hayırseverlerin yardımlarıyla sağlanıyordu. Günümüzde Doğu Anadolu ve Güneydoğu bölgesinde klasik eğitimi devam ettiren bu tür müesseselerin varlığı bilinmektedir.³⁰

Yemen bölgesindeki ilk ilim merkezinin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak İshâk b. İbrahim Deberî (ö. 285/898)’nin Deber köyüne gelmesiyle kurulduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra bölgede bu tür ilim merkezleri peş peşe kurulmaya başlamıştır.³¹

Yemen bölgesindeki bu eğitim müesseseleri, yönetim ve kabile çekişmelerinden uzak durabilmek amacıyla bazı ilim adamlarının köy halkından izin alarak köy yakınlarında yerleşmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu yeni yerleşim yerinde ilim adamlarıyla beraber olmak ve ilim tahsili yapmak için birçok kişi burada evler inşa etmiştir. Böylece buralar ilim merkezleri haline gelmiş ve o köye ait Hicrâ, köyün ismiyle anılmaya başlanmıştır.³² Örneğin, Şevkânî’nin nispet edildiği Şevkân, Benû Heyşem bölgesinde büyük bir köydür. Şevkânî’nin dedeleri bu köyün yakınında bir Hicrâ kurmuş ve bu yer “Hicrâtu’ş-Şevkân” ismini almıştır.³³

Bu ilim merkezleri hakkında İsmail b. Ali Ekva’ (ö. 1430/2008), *Hiceru’l-’İlim ve Me’âkılıhu fi’l-Yemen* adlı bir eser kaleme almıştır. Ayrıca bu hacimli esere giriş olarak *el-Medhâl ilâ Ma’rifeti Hicri’l-’İlîm ve Me’âkılıhi fi’l-Yemen* adlı bir

²⁸ Eymen Fuad Seyyid, *Tarihu’l-Mezâhibi’-d-Diniyye fî Bilâdi’l-Yemen Hatta Nihâyeti’l-Karni’s-Sâdis el-Hicrî*, by., Kahire 1988, s. 10.

²⁹ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 31.

³⁰ Buna örnek olarak Diyarbakır ve Mardin gibi daha birçok yörede köylerde küçük ilim Hicrâları vardır. Bu müesseselerde genellikle köy hocası (Seyda) ders verir. Bu ilim yuvalarında birçok İslami ilim tahsil edilir. Bunlar adeta özerk eğitim birimi gibidir. Bunlar bazen köye bazen de orda ders veren müderrise nispet edilir. Örneğin Hicrâ Melle Mahmud gibi.

³¹ İsmail b. Ali Ekva’, *el-Medhâl ilâ Ma’rifeti Hicri’l-’İlîm ve Me’âkılıhi fi’l-Yemen*, Dımaşk 1996, c. 1, s. 17; Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 32.

³² Ekva’, *el-Medhâl ilâ Ma’rifeti Hicri’l-’İlîm ve Me’âkılıhi fi’l-Yemen*, c. 1, s. 17.

³³ Ekva’, *el-Medhâl ilâ Ma’rifeti Hicri’l-’İlîm ve Me’âkılıhi fi’l-Yemen*, c. 1, s. 17; Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 32; Bıyıklıoğlu, *Şevkânî’nin Kur’ân’ı Yorumlama Yöntemi*, s. 17.

mukaddime yazmış ve bu mukaddime müstakil olarak basılmıştır. Ekva‘ eserde Yemen bölgesinde “Hiceru’l-’İlim” veya “Mâ’kılı’l-’İlim” adıyla kurulmuş 505 ilim merkezi ve 90 medrese bulunduğunu bildirmiş ve bulundukları yerlerin coğrafi konumlarını ve yetiştirdikleri âlimleri tanıtmıştır.³⁴

Şevkânî’nin yaşadığı dönem siyasi açıdan istikrarsız olsa da, İslami ilimler açısından Yemen’in en parlak dönemlerinden biri olduğu görülmektedir. Özellikle başkent San‘â’da âlimler câmilerde ders vermekte ve bu derslere çok sayıda ilim erbabı katılmaktaydı. Bu açıdan, o dönemdeki câmiler, İslami dönemin ilk yıllarında olduğu gibi tedris faaliyetlerinin merkezi olduğu söylenmektedir. Yemen’deki bu parlak dönem, sadece İslami ilimlerde değil, aynı zamanda edebiyat ve tarih alanlarında da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Nitekim bu dönemde önemli şair ve tarih yazarlarının yaşadığı belirtilmektedir.³⁵

Yemen’deki ilmi gelişmelere önemli katkı sağlayan âlimlerin başında, *Şemsu’l-’Ulûm ve Devâ’u Kelâmi’l-’Arab mine’l-Kulûm* adlı eserin yazarı Ebu Said Neşvan b. Said el-Himyerî (ö. 573/1178) gelmektedir. En eski Arapça ansiklopedik sözlük kabul edilen bu eser, kelime anlamlarının yanı sıra sarf, nahiv, fıkıh, astronomi ve diğer birçok farklı konuya yer vermektedir. Böylece müellif, kapsamlı eseriyle geniş kültür birikimini ortaya koymaktadır.³⁶

Ayrıca, bölgedeki ilmi faaliyetlere katkı sağlayan âlimlerden Muhammed b. Vezir (ö. 840/1436), Hasan b. Ahmed Celal (ö. 1082/1671), Salih b. Mehdî Mukbilî (ö. 1108/1696), Emir San‘ânî (ö. 1182/1768) ve Abdulkadir b. Ahmed (ö. 1207/1792) zikredilebilir. Bunun yanı sıra bu dönemde eserleri ile öne çıkan Ahmed b. Muhammed el-Haymî (ö. 1151/1738), Ahmed b. Salih el-Hatîb (ö. 1196/1781), Hüseyin B. Muhammed Mağribî (ö. 1119/1707), Seyyid Ahmed b. Hüseyin el-Curmûzî (ö. 1223/1808), İbrahim el-Hûsî (ö. 1223/1808), Ahmed b. Muhammed ez-Zahavî (ö. 1233/1817) gibi daha birçok âlim sıralanabilir.³⁷

³⁴ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 32-33.

³⁵ Nevmusuk, *Menhecû’l-İmam eş-Şevkânî fi’l-Akîde*, s. 63.

³⁶ İsmail b. Ali Ekva‘, “Neşvan el-Himyerî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, c. 33, s. 26.

³⁷ el-Gumarî, *el-İmâm eş-Şevkânî Mufessiren*, s. 53-57. el-Gumarî bu dönemde telifatın çokluğu ile öne çıkan daha bir çok müellif zikretmiştir. Geniş bilgi için bkz. el-Gumarî, *el-İmâm eş-Şevkânî Mufessiren*, s. 53-58.

İmam el-Mehdî Abbas b. Mansûr'un 1748 ile 1775 yılları arasındaki İmamlık döneminde bölgedeki ilmi faaliyetlere büyük katkısı olmuştur. Zira ilim erbabına karşı çok cömert olan İmam Mehdi'nin ziyaretine uzak bölgelerden birçok edip ve âlim gelmiştir. Ayrıca İmam Mehdi boş vakitlerinde ilimle meşgul olmuş ve bir grup âlimle inceleme ve mütalaa yapmıştır.³⁸

Bunun yanı sıra Şevkânî'nin yaşadığı dönemde, 1809-1816 yılları arasında Yemen Devlet başkanı olan İmam el-Mütevekkil Ahmed b. el-Mansûr, San'â'nın seçkin âlimlerinin de katıldığı ilim meclislerinde *Sahih-i Buhari*'yi okutmuştur. Bu ders, İmamın kendi makamında ve Şevkânînin gözetiminde yapılmıştır. Böylece Hz. Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünneti bölgede temel müracaat kaynağı olmuştur.³⁹ Devlet yöneticilerinin ilme ve âlimlere olan ilgisi, Yemen'de ilmi faaliyetlerin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu sayede bölgede birçok önemli âlim yetişmiştir.

Yemen bölgesinde Şevkânî dışında birçok âlim yetişmiş olsa da, ilmi faaliyetlerde onun kadar aktif olamamışlardır. Zira Şevkânî, İslami ilimlerin neredeyse tüm alanlarında eserler vermiş ve kendi döneminde bu denli üretken olan ender şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle tefsir alanında kaleme aldığı lugavî tefsir türündeki *Fethu'l-Kadîr*, ona büyük bir şöhret kazandırmıştır. Ayrıca yazdığı eserleriyle kendisinden sonra gelen ilim ehline yön vermiş ve onların düşünce dünyasını şekillendirmede son derece etkili olmuştur.

Muhammed b. Muhammed Yahya Zebâre es-San'â'nî (ö. 1381/1962), *Neylu'l-Vatar min Terâcimi Ricâli'l-Yemen fi'l-Karni's-Sâlise 'Aşar* adlı eserinde, h. XIII. yüzyılda yaşamış Yemenli 550 önemli şahsiyeti tanıtmaktadır. Müellif, Şevkânî ve ondan sonra yaşamış birçok âlim ile onların eserleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁴⁰

³⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'**, Dâru'l-Kitâb el-İslamiyye, Kahire 1948, c. 1, s. 311.

³⁹ Muhammed Hasan Şecenî Himyerî ez-Zimarî, **Kitabu't-Tiksâr fi Ceyyidi'z-Zamânî Allameti'l-Ekâlim ve'l-Emsâr Muhammed b. Ali eş-Şevkânî**, (thk. Muhammed b. Ali Ekva'), by., San'â 1990, s. 355.

⁴⁰ Bu eserde Şevkânî hakkında verilen bilgiler için bkz. Muhammed b. Muhammed Yahya ez-Zebâre, **Neylu'l-Vatar min Terâcimi Ricâli'l-Yemen fi'l-Karni's-Sâlise 'Aşar**, Metbe'atü's-Selafiyye, Kahire 1931, s. 297-302.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEVKÂÎ'NİN HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE *FETHU'L-KADİR* ADLI ESERİ

1.1. HAYATI

Şevkânî'nin hayatına dair tarihi ve biyografik eserlerde önemli bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca, Şevkânî hakkında bilgiler bizzat kendi eserlerinde de yer almaktadır. Özellikle, önemli eserlerinden biri olan *el-Bedru't-Tâli'* adlı biyografi eserinde bu bilgilerin büyük bir kısmı yer almaktadır. Müellif, kendisinden 482. kişi olarak bahsederken şöyle ifade etmektedir: “Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, aynı zamanda es-San'ânî olarak tanınan Şevkânî söz konusu kitabın yazarıdır.”⁴¹ Şevkânî, bu eserinde babasının hayatını ele alırken, Hz. Âdem (a.s.)'e kadar uzanan tüm nesebini zikretmektedir.⁴²

I. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nisbesi

Biyografi eserlerinde ittifakla, Şevkânî'nin adı Muhammed, babasının adı ise Ali'dir. Ayrıca dedesi ve sonraki ataları için de kaynaklarda herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Zira Şevkânî, bizzat eserinde kendisinin ve dedelerinin isimlerini belirtmektedir.⁴³

Müellifin *el-Bedru't-Tâli'* adlı eserinde ve diğer biyografik kaynaklarda adı Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah olarak zikredilmektedir.⁴⁴

Müellifimizin künyesi Ebû Abdullah,⁴⁵ nisbeleri ise eş-Şevkânî, el-Havlânî, el-Yemânî ve es-San'ânî'dir. Lakabı ise el-Hâfız ve en-Nâkıd'dır.⁴⁶ Müellif, daha çok

⁴¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 214.

⁴² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 1, s. 478-488. Şevkânî bu eserde babasını 233. kişi olarak ele almaktadır.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 478; Ayrıca aynı eser c. 2, s. 214.

⁴⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 214; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Mu'ellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Dâru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ts., c. 2, s. 365; Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Esheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, c. 6, s. 298.

⁴⁵ el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifin*, c. 2, s. 365.

⁴⁶ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar* s. 297.

doğduğu köy olan Şevkân'a nispet edilen eş-Şevkânî nisbesi ile meşhur olmuştur. Küçük bir yerleşim yeri olan Şevkân, çok sayıda ilim adamı yetiştirmiştir. Dolayısıyla, Şevkânî burada doğduğu için, “Şevkânî” nisbesi ile her zaman övünmüştür.

Bu çalışmada, müellif için en yaygın kullanılan nisbe olan ‘eş-Şevkânî’ tercih edilmiştir. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere metin içerisinde sıkça geçen bu ifade, telaffuz ve okuma kolaylığı sağlamak amacıyla Türkçeye uygun biçimiyle ‘Şevkânî’ olarak kullanılmıştır.

II. Doğum Yeri ve Tarihi

Şevkânî bizzat kendisi, *el-Bedru't-Tâli*‘ adlı eserinde doğum yerinin Şevkân olduğunu belirtmiştir. Ayrıca aynı eserde, Yemen’de ‘Şevkân’ isminde dört farklı yer bulunduğunu ifade etmiştir. Müellif, doğum yeri olan Şevkân’ı şu şekilde tanıtmıştır: “Şevkân, Havlan kabilelerinden biri olan Sihamiyye kabilesinin köylerinden bir köydür. Şevkân ile San‘â arasında bir günlük mesafeden daha kısa bir mesafe vardır.”⁴⁷

Şevkânî’nin babası, onun doğumundan önce Şevkân’dan göç etmiş ve San‘â’ya yerleşmiştir. Ancak sonbahar mevsiminde eski memleketi olan Şevkân’a gelirdi. Ailesi buraya geldiği bir sırada Şevkânî dünyaya gelmiştir. Ancak Şevkânî’nin yetiştiği yer San‘â’dır.⁴⁸

Şevkânî, doğum tarihini *el-Bedru't-Tâli*‘ adlı eserinde, h. 1173, 28 Zilkade Pazartesi günü öğle vaktinde olarak belirtmiştir. Ayrıca bu tarihin, babası tarafından kaydedildiğini ifade etmiştir.⁴⁹ Şevkânî doğum tarihini bu kadar açık bir şekilde belirtmişken, öğrencisi Zimarî (ö. 1268/1882), Şevkânî’nin doğum tarihini h. 1172 olarak vermiştir.⁵⁰ Bu, öğrencisi tarafından yapılmış bariz bir hatadır. Zira Şevkânî, kendisini tanıttığı *el-Bedru't-Tâli*‘ adlı eserini 1213/1790 gibi oldukça erken bir dönemde kaleme almıştır.⁵¹

III. Üstlendiği Görevler

⁴⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*‘, c. 1, s. 480.

⁴⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 5; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Mufessirîn*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008. c. 2, s. 735

⁴⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*‘, c. 2, s. 215.

⁵⁰ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 418.

⁵¹ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 39.

Şevkânî, uzun bir öğretim hayatından sonra, tüm zamanını San‘â ile çevresinde ders vermeye ve talebe yetiştirmeye adanmıştır. Birçok önemli şahsiyetin yetişmesinde katkı sağlamış ve kısa bir sürede büyük bir şöhret kazanmıştır. Şevkânî, bu yoğun ilmi faaliyetlerini, dönemin baş kâdısı Yahya b. Salih Sehûlî San‘ânî (ö. 1209/1794)’nin vefatına kadar kesintisiz olarak sürdürmüştür.⁵²

el-Kâdî’l-Ekber Yahya b. Salih Sehûlî’nin vefatının ardından, Yemen İmamı Mansur b. Ali, Şevkânî’ye ilk resmi görevi olan baş kâdılık görevini teklif etmiştir. Ancak Şevkânî, çeşitli ilmi çalışmalarını gerekçe göstererek başlangıçta bu teklifi kabul etmek istememiştir. Zira o, farklı ilim alanlarında talebelerine günde on üç saat ders vermekteydi. İmam, her iki görevi de bir arada yürütebileceğini belirterek ısrar etmiştir. Bunun üzerine, çoğunluğunu ilim adamlarının oluşturduğu bir topluluk da Şevkânî’nin yanına gelerek, görevi kabul etmesi için ısrarcı olmuşlardır. Bu ısrarlar ve yaptığı istihâre sonrasında, Şevkânî baş kâdılık görevini kabul etmiştir.⁵³

Şevkânî resmi göreve geldiğinde, bazı önemli şartlar da koşmuştur. Bunlardan en dikkat çeken şudur: “Şevkânî’nin karara bağladığı her hüküm, kimle ilgili olursa olsun uygulanacaktır.” İmam Mansur b. Ali, onun bu şartını kabul etmiştir.⁵⁴ Böylece, onun döneminde insanlar ayırt edilmeden, eşit bir şekilde yargılanmıştır.⁵⁵

Şevkânî hak ve hukuk alanındaki bu tavizsiz tutumunu daha sonraki İmamların döneminde de sürdürmüştür. O hep haksızlığa karşı durmuş ve kabullenmemiştir. Aynı zamanda gerektiğinde imamlara şu cevabı vermiştir: “Sen beni üstlendiğim bu göreve layık görmüyorsan, benden başkasını görevlendir. Ben de onu desteklerim.” Böylece İmam her seferinde onun verdiği hükümleri uygulamıştır.⁵⁶

Şevkânî’nin, İmam Mütevekkil döneminde üstlendiği bir başka görev ise danışmanlıktır. İmam Mütevekkil, devletin önemli konularında onun görüşlerine

⁵² eş-Şevkânî, **el-Bedru’t-Tâli**, c. 2, s. 335.

⁵³ eş-Şevkânî, **el-Bedru’t-Tâli**, c. 1, s. 464-465; Yavuz, **eş-Şevkânî ve Hadisçiliği**, s. 46.

⁵⁴ Dolayısıyla Şevkânî İmamın yaptığı haksızlıklar karşısında sessiz kalmamış ve onu uyarmaktan çekinmemiştir. Örneğin; bir seferinde İmam Mansur b. Ali’nin yöneticiler arasındaki bir uygulamasında haksızlığa uğrayan bir kişi, Şevkânî’ye şikâyetle ulunmuştur. O da İmam Mansur’a yazı yazarak böyle bir haksızlığa karşı sessiz kalmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine İmam haksızlığı düzelttikten sonra ona cevaben şöyle yazmıştır; “Senin dediğini uyguladım” demiştir. Daha fazla bilgi için bkz. ez-Zimarî, **Kitabu’t-Tiksâr**, s. 70.

⁵⁵ ez-Zimarî, **Kitabu’t-Tiksâr**, s. 425; Yavuz, **eş-Şevkânî ve Hadisçiliği**, s. 46.

⁵⁶ ez-Zimarî, **Kitabu’t-Tiksâr**, s. 426.

başvurmuş ve defalarca vezirini istişare amacıyla yanına göndermiştir. İmam Mütevekkil, Şevkânî'nin görüşlerine büyük önem vermiş ve bunları uygulamıştır.⁵⁷

Şevkânî'nin yönetimdeki yeri sadece Kâdî'l-Kudât göreviyle sınırlı kalmamıştır. Devlet yöneticileriyle birlikte birçok askeri sefere katılmıştır.⁵⁸ Kâdıların tayin ve azlinden sorumlu olan Şevkânî, devlet protokolünde imamdan hemen sonra yer almıştır.⁵⁹

Şevkânî, söylenen her şeyi yaparak, koltukta kalma zilletini kabullenmemiş ve haksızlığa karşı her zaman haykırmıştır. Aslında onun yönetimdeki dirâyeti ve gücü buradan kaynaklanmıştır. Ayrıca bütün bu resmi görevlerin zorluğuna rağmen ilmi faaliyetlerini aksatmamış ve talebe yetiştirmeye devam etmiştir.

IV. Mezhebi

Zeydiyye mezhebine mensup olan Şevkânî, daha sonra kendisini mutlak müçtehit olarak görmüş ve Zeydiyye mezhebine bağlılığına son vermiştir. Ayrıca, başta mensubu olduğu Hanefî mezhebi olmak üzere, farklı mezheplere ait bazı görüşleri eleştirmiştir.⁶⁰ Şevkânî, taklidin haram olduğunu savunmuş ve taklidin yasaklanması konusunda icmâ bulunduğunu hatırlatmıştır. *el-Kavlu'l-Mufid fi Edillet'l-İctihâdi ve't-Taklîd* adlı eserinde bu düşüncelerini savunmuştur.⁶¹

Şevkânî'nin Hanefî fikhına muhalefet ettiği bazı meselelere örnek olarak, âdil ve Ehl-i beyt'ten imam bulunmasa da cuma namazının farz kılındığını, ezan ve kamette “hayye alâ hayri'l-amel” ifadesinin okunmaması gerektiğini ve sefer dışında namazların özürsüz cem edilemeyeceği gibi ifadeler göstermek mümkündür. Ayrıca, Şevkânî'nin “dörtten fazla kadınla evlenilebileceği, ribâ hadisinde zikredilmeyen cinslerin de zikredilenlere ilhak edilemeyeceği ve bid'î talâkın hüküm ifade etmediği” gibi görüşleri, Sünnî fıkıh mezheplerinin ittifaklarına aykırı olarak görülmektedir.⁶²

⁵⁷ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 426.

⁵⁸ Galis, *et-Tecdîd fi Fikri'l-İmâme 'inde'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, s. 135.

⁵⁹ el-Amrî, *Mietu 'Âm min Târîhi'l-Yemeni'l-Hadîs*, s. 93.

⁶⁰ Eyyüp Said Kaya ve Nail Okuyucu, “Şevkânî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, c. 39, s. 23-24.

⁶¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, *el-Kavlu'l-Mufid fi Edillet'l-İctihâdi ve't-Taklîd*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., s. 5-6.

⁶² Kaya ve Okuyucu, “Şevkânî”, c. 39, s. 24.

Yemen’de bu dönemde Sünnî kaynakların kabul edilmesi ve ehl-i hadisin bazı ilkelerinin benimsenmesi gerektiğini savunan akımın Şevkânî üzerindeki etkisi oldukça artmıştır. Bu bağlamda, h. 1205’te yazdığı *el- İkdu ’s-Semîn* adlı eserinde, bir yandan Zeydî inancına paralel olarak Hz. Ali (r.a.)’nın sahabe içindeki özel mevkiini korumuş, diğer yandan Sünnî hilâfet anlayışını teyit eden bir çizgi benimsemiştir. Daha sonra yazdığı *İrsâdu ’l-Gabî* eserinde ise, Zeydî mezhebindeki bazı sahabeleri küçümseme eylemine Zeydî kaynaklarını kullanarak karşı çıkmıştır. Böylece bu mezhebin yaygın olduğu çevrelerde büyük bir tepki uyandırmıştır.⁶³

Şevkânî, hayatı boyunca selef-i sâlih akidesinin çizgisini takip etmiştir. Allah (c.c.)’ın Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen bazı sıfatlarını tevil ve tahrife tabi tutmamış ve zahiri anlamlarına göre anlatmayı tercih etmiştir. Ayrıca, bu konulara dair yazdığı *et-Tuhaf bi-Mezhebi ’s-Selef* adlı eserinde Selef akidesine sahip olduğunu açıkça belirtmiştir.⁶⁴

Şevkânî, yetiştiği dönem ve çevrede Mutezile mezhebinin oldukça yaygın olmasına rağmen, tefsirinde bu mezhebin görüşlerini sert bir şekilde eleştirmiş ve tenkit etmiştir. Özellikle bu mezhebin tefsir alanındaki önemli temsilcisi olan Zemahşerî’ye sert eleştirilerde bulunmuştur.⁶⁵

V. Vefatı

Zebâre es-San’â’nî, Şevkânî’nin Cemâziye’l-Âhir 1250/1834 yılında Yemen’de vefat ettiğini kaydetmiştir.⁶⁶ Ayrıca birçok kaynak eserde de onun 27 Cemâziye’l-Âhir h. 1250 tarihinde San’â’da bir Çarşamba gecesini vefat ettiği bildirilmiştir.⁶⁷

Şevkânî neredeyse hayatının tamamını öğrenim, tedrisat ve eser telifi ile geçirmiştir. Her ne kadar vefat tarihi ile ilgili 1250 veya 1255 gibi küçük farklılıklar

⁶³ Kaya ve Okuyucu, “Şevkânî”, c. 39, s. 23.

⁶⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-Mufessirûn*, by., Kahire 1976, c. 2, s. 285-286; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-Mufessirîn*, c. 2, s. 735.

⁶⁵ Mevlüt Güngör, *Kur’ân Araştırmaları I*, Kur’ân Kitaplığı, İstanbul 1995, s. 110.

⁶⁶ ez-Zebâre, *Neylu’l-Vatar* s. 302.

⁶⁷ ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-Mufessirûn*, c. 2, s. 285-286; Güngör, *Kur’ân Araştırmaları I*, s. 98; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-Mufessirîn*, c. 2, s. 735.

olsa da, güvenilir kaynaklarda vefatı 1250 olarak verilmiştir.⁶⁸ Ayrıca Şevkânî'yi en iyi tanıyan Yemenli âlimler de vefat tarihini 1250 olarak tespit etmiştir. Şevkânî, San'â'da Huzeyme mezarlığına defnedilmiştir. Ancak 1967'de yol genişletme çalışmaları nedeniyle mezarı, ilk yerinden Fuleyhî mescidinin yanındaki kabristana nakledilmiştir.⁶⁹

1.2. İLMİ YÖNÜ

1.2.1. Tahsili

Şevkânî her ne kadar Şevkân'da doğmuş olsa da onun ilim dolu hayatı San'â'da geçmiştir. Bazı askeri seferler dışında San'â'nın dışına çıkmamıştır. Ailesi izin vermediği için diğer birçok âlimin aksine ilim yolculuğu yapmamış ve ilmi tahsilinin tamamını San'â'da tamamlamıştır.

Şevkânî, babasının büyük arzusu üzerine kendisini küçük yaşlarda ilme adanmıştır. Kur'ân-ı Kerim ve diğer temel eğitimini, dönemin ileri gelen âlimlerinden olan babası Ali b. Muhammed eş-Şevkânî'den (ö. 1211/1769) almıştır. Henüz ilk eğitiminde on üç kitap ezberlemiştir. Bu ezberlediği eserler arasında İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) nahiv ve sarf alanında büyük bir önemi haiz olan *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiyye* adlı eserleri de vardır.⁷⁰ Bu da Şevkânî'nin ilk tahsilinde gramer ilmine verdiği önemi göstermektedir.

İlk tahsilini babasından alan Şevkânî, daha sonra birçok ilim adamından ders almıştır. Bazen bir kitabı sadece bir hocadan okumakla yetinmemiş, aynı eseri farklı hocalardan da okumuştur. Ayrıca, bilgisini daha çok pekiştirmek için aynı eseri öğrencilerine okutmuştur. Böylece Şevkânî, fıkıh, tefsir, hadis, nahiv, sarf, edebiyat, tarih gibi İslami ilimlerin hemen hepsinde ihtisas ve şöhret kazanmıştır.⁷¹ Tüm İslami ilim alanlarında kendisini yetiştiren Şevkânî, biyografilerde müfessir, fakih, muhaddis, nahivci, sarfçı, edip gibi lakaplarla tanıtılmaktadır.

⁶⁸ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 54.

⁶⁹ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar* s. 302; Güngör, *Kur'ân Araştırmaları I*, s. 105; Kaya ve Okuyucu, "Şevkânî", c. 39, s. 23; Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 56.

⁷⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, c. 2, s. 215-216.

⁷¹ Ömer Rıza b. Muhammed Râğib b. Abdulğani Kehlâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts., c. 9, s. 53; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtu'l-Mufessirin*, c. 2, s. 557.

Yakın dönemde İslami ilimlerin bütün şubelerinde eser veren Şevkânî, ender şahsiyetlerdendir.

1.2.2. Hocaları

Şevkânî, her ne kadar hayatı boyunca ilmi faaliyetler için San‘â’dan dışarı çıkmamış olsa da, çok sayıda hocası bulunmaktadır. Zira farklı bölgelerden San‘â’ya gelen âlimlerden istifade etmiştir. Bu sebeple, hem San‘â’da hem de diğer bölgelerde yetişmiş hocaları bulunmaktadır. Şevkânî, *el-Bedru’t-Tali’* adlı eserinde bütün hocalarını zikretmiş ve hangi alanda katkı sağladıklarını belirtmiştir.

Şevkânî’nin *el-Bedru’t-Tâli’* adlı eserinde bizzat zikrettiği ve diğer biyografi kaynaklarında da adı geçen bazı hocaları şunlardır:

1. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî

Şevkânî’nin ilk hocası ve eğitim hayatı boyunca en büyük destekleyicisidir. Dönemin ileri gelen âlimlerinden olan babası Ali b. Muhammed, onun eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve daha küçük yaşlarda Kur’ân-ı Kerîm’in bazı sûrelerini ezberlemesini sağlamıştır. Şevkânî, hem babası hem de hocası olan bu zat hakkında *el-Bedru’t-Tali’*’de şöyle söylemiştir: “Âlim, hoşgörülü, kanaatkâr ve züht sahibi bir şahsiyet sahibiydi.”⁷²

2. Ahmed b. ‘Âmir el-Hudâî el-San‘ânî (ö. 1197/1783)

Şevkânî, bu hocasının fıkıh ve ferâiz ilimlerini San‘â’daki âlimlerden okuduğunu ve ders vermeye oldukça gayretli bir âlim olduğunu zikretmiştir. Ayrıca zâhid, azla yetinen, ibadete düşkün, iyiliği emreden ve kötülüğü men eden bir kişi olduğunu da ifade etmiştir.⁷³

Şevkânî, hocasından okuduğu eserleri şu sözlerle ifade etmiştir: “Ondan *Ezhâr* ve şerhini iki kez, *el-Ferâiz* ve şerhini ise birçok kez okudum.” Bu ifadelerden, Ahmed b. ‘Âmir el-Hudâî’nin Şevkânî’nin fıkıh hocası olduğu anlaşılmaktadır.

3. es-Seyyid İsmail b. Hasan b. Ahmed (ö. 1206/1791)

⁷² eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli’*, c. 2, s. 481-482.

⁷³ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli’*, c. 1, s. 62-63.

Bu zat, Yemen’de yetişmiş ve bölgenin meşhur âlimlerinden ders almıştır. Arap dili alanında üstün yetkinliğe sahiptir. Şevkânî onun hakkında şöyle söylemiştir: “İsmail b. Hasan b. Ahmed Yemen’de Arap dili öğretmesiyle meşhur olmuştur. Ben de ondan nahiv dersleri aldım. el-Harîrî’nin (ö. 516/1122) *Mulhâtu’l-İrab* adlı eserini ve şerhini okudum.⁷⁴ O, kendi döneminde sarf, me’anî ve beyân gibi dil ilimlerinde yetkin bir âlimdi. Soğuk kış günlerinde bile ders vermek için camiye geldiğini görüyordum.”⁷⁵

Şevkânî’nin verdiği bilgilerden, Seyyid İsmail b. Hasan’ın kendisinin dil ilimleri alanındaki hocası olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şevkânî, onun sarf, nahiv ve belagat gibi alanlarda otorite olduğunu belirtmektedir. Ayrıca başka biyografi eserlerinde de bu hocasından sarf ve nahiv ilimlerini okuduğu söylenmiştir. Bu hocasıyla birlikte, sarf ve nahiv derslerini okuduğu el-’Alleme Abdullah b. İsmail en-Nehmî’de⁷⁶ (ö. 1228/1813) zikredilmiştir.⁷⁷

4. es-Seyyid Abdulkâdir b. Ahmed b. Şemsuddin el-Kevkebânî (ö. 1207/1792)

Bu hocası, Kevkebân’daki âlimlerden ilim tahsil etmiş ve orada eğitim almıştır. Daha sonra San’â’ya giderek buradaki meşhur hocalardan ders almıştır. Ayrıca, o dönemde fıkıh ve ferâiz ilimleriyle meşhur olan Zimar şehrine gitmiş ve burada da bu ilimleri öğrenmiştir. Bunun yanı sıra, Yemen’in çeşitli şehirlerini dolaşarak birçok âlimden ders almıştır. Kevkebânî’nin ders aldığı ve kendisine icazet veren âlimlerin isimlerinin yazılı olduğu eser bir cilt hacminde dir.⁷⁸

Şevkânî’de Kevkebâniden fıkıh ve hadis ilimleri başta olmak üzere birçok alanda istifade etmiştir. Özellikle *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizî*, *Muvatta* ve

⁷⁴ Şevkânî’nin bu hocasında okuduğu Harîrî’nin *Mulhâtu’l-İrab* adlı eseri gramere dair manzum bir eserdir. Ayrıca Harîrî tarafından şerh edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, “Harîrî” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 14, s. 192.

⁷⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli*, c. 1, s. 145.

⁷⁶ Şevkânî bu hocasının sarf ve nahiv ilimlerindeki üstün bilgisiyle tanındığını ve ilk hocalarından olduğunu söylemiştir. Şevkânî İbn Hâcib’in el-Kâfiye’sinin Seyyid Müftî ve Hubey’si şerhlerini tamamını bu hocasında okuduğunu bildirmiştir. Ayrıca öğrenci usanmadıkça ders anlatmadan hiç uzanmaz ve kendisini diğer öğrencilerden üstün tuttuğunu zikretmiştir. Bu hocası hakkında daha fazla detaylı bilgi için bkz. eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli*, c. 1, s. 96-98.

⁷⁷ Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddık Bahâdır Hasan Hân el-Kannevcî, *Ebcadu’l-‘Ulûm el-Veşyu’l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli’l-‘Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1989, c. 3, s. 201.

⁷⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli*, c. 1, s. 360-361.

Fethu'l-Bârî gibi önemli hadis eserlerini ondan okumuştur. Şevkânî'nin en çok faydalandığı ve ilmi birikiminde büyük etkisi olan hocalarından birisi olmuştur.⁷⁹

5. Kasım b. Yahya Havlânî (ö. 1209/1794)

San'â'da yetişmiş olan bu şahsiyet, el-Kevkebânî gibi birçok âlimden ders almıştır. Şevkânî, bu hocasından *el-Kâfiye ve eş-Şâfiye*'nin şerhlerini, *er-Risâletu'l 'Adûdiye* ve *er-Rızâ* gibi nahiv ve sarf ilimleriyle ilgili eserleri okumuştur. Dolayısıyla onun, daha çok gramer alanında hocası olduğu söylenebilir. Şevkânî, hocasının üstün ilmi yetkinliği hakkında şöyle demiştir: “Eğer hocam Havlânî uzun yaşasaydı ve eser telifinde bulunsaydı, çok değerli ve dikkat çekici çalışmalar ortaya koyabilirdi.”⁸⁰

Şevkânî'nin hocası hakkında söyledikleri, ondan ne kadar faydalandığını gösteriyor. Havlânî'den aldığı gramer dersleri, Şevkânî'nin dil bilgisi alanında gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Şevkânî'nin burada adı geçenlerin dışında ders aldığı ve icazet aldığı birçok hocası daha vardır. Bu hocalarını *el-Bedru't-Tâli* adlı biyografi eserinde zikretmiş, ayrıca onların hayatları ve ilmi özellikleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.⁸¹

1.2.3. Öğrencileri

Şevkânî, ders vermeye henüz öğrencilik döneminde başlamış ve bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Ben, hocalarımdan bir eseri okuyunca, bazı öğrenciler yanıma gelerek bu eseri benden öğrenmeyi alışkanlık haline getirdiler.”⁸²

Hayatı boyunca ilimle meşgul olan Şevkânî, tahsilini tamamladıktan sonra yoğun bir şekilde ders vermeye başlamıştır. Birçok âlimden ders aldığı gibi, çok sayıda öğrenci de ilmi tahsil için kendisine müracaat etmiştir. Hatta ilim tahsil etmek için kendi ailesi de ona başvurmuştur. Örneğin, babası, hayatının sonlarına doğru ondan *Sahîhi'l-Buharî*'yi okumuştur. Ayrıca, kardeşi Yahya b. Ali Şevkânî (ö. 1267/1851)

⁷⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, c. 1, s. 361.

⁸⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, c. 2, s. 53-54; ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 58.

⁸¹ Hocaları hakkında daha fazla bilgi için eş-Şevkânî'nin *el-Bedru't-Tâli* adlı eseri dikkatli bir şekilde incelenebilir.

⁸² Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, *Edebu't-Taleb ve Muntelhâ'l-Erab*, (thk. Abdullah Yahya Sureyhî), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 99.

ve oğlu Ahmed b. Muhammed b. Ali Şevkânî de (ö. 1281/1864) Şevkânî'den ders almıştır.⁸³

Ailesi dışında, devlet başkanının yakın çevresinden bazı kişiler de ondan ders almıştır. Bunlar: Şevkânî döneminde III. Devlet başkan olan İmam Mütevekkil Ahmed ile oğlu Kasım b. Mütevekkil'dir (ö. 1239/1824).⁸⁴

Şevkânî'nin talebeleri arasında, kendisi gibi kâdılık görevini yapan birçok öğrencisi vardır. Ancak bunlardan bazılarının nerede kâdılık yaptığı belirtilmişken, bazılarının nerede kâdılık yaptığı ise belirtilmemiştir.

Kâdılık görevini üstlenen ve görev yerleri belirtilen öğrencilerden bazıları şunlardır:

Zimâr kâdısı, Muhammed b. Yahya (ö. 1200/1784)⁸⁵

Kevkebân⁸⁶ kâdısı, Yahya b. Muhammed Kevkebânî (ö. 1205/1790)⁸⁷

San'â, Hudeyde⁸⁸ ve Rayme kâdılığı yapan Muhammed b. Ahmed (ö. 1223/1809)⁸⁹

Taiz kâdısı⁹⁰, Hasan b. Muhammed Sehûlî (ö. 1234/1813)⁹¹

Hudeybe kâdısı, Ali b. Ahmed Zeferî (ö. 1270/1850)⁹²

Şevkânî'nin en önemli öğrencilerinden biri olan Zimarî, *Kitâbu't-Tiksâr* adlı eserinde, bunların dışında belli bir yerde kâdılık görevi yapan daha birçok öğrencisini

⁸³ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 385; Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 88-89.

⁸⁴ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 355,384; Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 88.

⁸⁵ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 430.

⁸⁶ Yemen'de San'â'nın kuzeydoğusunda önemli stratejik bir yerde Himyerîler tarafında kurulmuştur. Tarihi bir kale şehirdir. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Bilge, "Kevkebân", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, c. 15, s. 342.

⁸⁷ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 437.

⁸⁸ El-Hudeyde Yemen'de Hudeyde limanının bulunduğu bir liman şehridir. Ülkenin başlıca dış ticaret limanıdır.

⁸⁹ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 396

⁹⁰ Taiz, Taizz veya Ta'izz isimleri ile bilinen bu şehir Yemen'de bir şehirdir. Hudeyde gibi Kızıl Deniz limanları ile ilişkilidir. Bu şehir hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vikipedi'da Taiz.

⁹¹ ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 366.

⁹² ez-Zimarî, *Kitabu't-Tiksâr*, s. 378.

zikretmiştir. Ayrıca, kâdı olduklarını belirtip görev yerlerini belirtmediği çok sayıda öğrencisini eserinde saymıştır.⁹³

Şevkânî, ilmi seyahatlerde bulunmamış olsa da, San'â dışında da dersler vermiş ve başka şehirlerden gelenler ondan ilim tahsil etmiştir. Örneğin, Şevkânî'nin İmam ile sefere veya geziye çıktığı birçok farklı bölgede öğrenciler ondan ders almıştır. Zaman zaman başka yerlerden San'â'ya gelip, onun yanında ilim tahsil eden talebeleri de olmuştur. Dolayısıyla, Şevkânî'nin sadece San'â'da değil, farklı bölgelerde de ilmi kimliğiyle önemli bir ün kazanmıştır.

Şevkânî, her ne kadar fıkhi yönüyle meşhur olmuşsa da, tedrisat hayatı boyunca aslında dil bilimlerine daha fazla önem vermiştir. Sarf, nahiv, me'anî ve beyân gibi ilimleri ondan tahsil eden çok sayıda talebesi olmuş, bu alan hadis ilminin ardından en çok yoğunlaştığı disiplinlerden biri olmuştur. Yapılan bir tespite göre, öğrenci sayısının ilim dallarına dağılımı şöyledir:⁹⁴

Bölüm	Öğrenci Sayısı	Yüzdesi (%)
Hadis ve Hadis İlimleri	63	40,63
Dilbilimleri	42	27,09
Tefsir	30	19,35
Fıkıh	20	12,90

Yapılan bu tespite göre, Şevkânî'nin talebelerine verdiği derslerin %40'ının hadis ilimleriyle ve %27'sinin dilbilimleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Buradan, onun tedrisatında dilbilimlerine büyük bir ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Şevkânî'nin sarf, nahiv, beyan, me'anî ve alet ilimlerine verdiği önem de bu durumu açıkça göstermektedir.

Bunun yanı sıra, Şevkânî, İbnu'l-Hâcib'in sarf ve nahiv alanında oldukça meşhur olan *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* adlı eserlerini okuduğunu ve henüz çocuk yaşlardayken ezberlediğini bildirmiştir.⁹⁵ *Edebu't-Taleb* adlı eserinde ise

⁹³ Daha fazla bilgi için bkz. **Kitâbu't-Tiksâr** adlı eserin ilgili bölümüne

⁹⁴ Yavuz, **eş-Şevkânî ve Hadisçiliği**, s. 85.

⁹⁵ eş-Şevkânî, **el-Bedru't-Tâli'**, c. 2, s. 53.

öğrencilerine, İbnu'l-Hâcib'in gramer alanındaki bu iki kıymetli eserini okumalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca, bu eserinde dil bilimleri alanında okunmasını önerdiği birçok başka esere de yer vermiştir.⁹⁶

Verdiğimiz bilgiler doğrultusunda, araştırma konumuz olan Şevkânî'nin gramer ilmiyle ne denli güçlü bir ilişkiye sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Zebâre es-San'â'nî, Şevkânî'nin yetiştirdiği bazı öğrencilerin hadis, dilbilimleri, biyografi ve fıkıh gibi farklı alanlarda eserler kaleme aldığını belirtmiştir. Bu öğrenciler arasından en tanınanlarını ve her birinin eserlerinden bir örneği zikretmekle yetineceğiz. Farklı ilim dallarında eser veren bazı öğrencileri şunlardır:

1. Lutfullah b. Ahmed Cebelî es-San'ânî (ö. 1223/1808)

Şevkânî'den büyük bir takdir gören bu öğrencisinin, en çok eser telif eden talebe olduğu söylenmektedir. *el-Murtekâ ile'l-Muntakâ* adlı eserinde, Şevkânî'den aldığı derslerin etkisi açıkça görülmektedir. Zebâre es-San'â'nî, *Neylu'l-Vatar* adlı eserinde ise bu müellifin diğer eserlerini zikretmektedir.⁹⁷

2. Abdurahman b. Ahmed Behkeli (ö. 1248/1832)

Şevkânî'nin bu öğrencisi de birkaç eser telif etmiştir. En meşhur eseri, Nesaî'nin *Süneni*'sine yazdığı şerh olan *Teysîru'l-Yusrâ bi Şerhi'l-Muctebâ mine'l-Süneni'l-Kubrâ* adlı eseridir.⁹⁸

3. Hasan b. Abdulvehhâb ed-Deylemî (ö. 1281/1864)

Deylemî, sarf ve nahiv alanlarında yazdığı *Nuzhetu'l-Tarf fi Ahkâmi's-Sarf* ve *el-İbrîzu'l-Muzâb fi Kâvidi'l-İ'râb* adlı eserleriyle Şevkânî'nin dilbilimlerine daha fazla ağırlık veren öğrencilerindendir. Ayrıca, kırk çeşit ilimden bahsettiği bir risâlesi de bulunmaktadır.⁹⁹

4. Muhammed b. Hasen eş-Şecenî ez-Zimârî (ö. 1286/1869)

⁹⁶ eş-Şevkânî, *Edebu't-Taleb ve Muntehâ'l-Erab*, s. 191-193.

⁹⁷ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar*, s. 190.

⁹⁸ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar*, s. 24.

⁹⁹ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar*, s. 341.

Zimârî'nin en önemli eseri, çalışmamızda da oldukça istifade ettiğimiz *Kitâbu't-Tiksâr fî Ceyyidi Zamânı Âllameti'l-Ekâlim ve'l-Emsâr Muhammed b. Ali eş-Şevkânî* adlı biyografik eseridir. Müellif, bu biyografik eserde sadece hocası Şevkânî'nin hayatını ele almıştır.¹⁰⁰

5. Hasan b. Ahmed Akiş Damedî (ö. 1289/1872)

Damedî de birçok eser telif etmiştir. En önemli eserlerinden biri, hocası Şevkânî'nin *es-Seylu'l-Cerrâr* adlı eserini *Nuzhetu'l-Ebsâr mine's-Seyli'l-Cerrâr* adıyla özetlemesidir.¹⁰¹

Şevkânî'nin yetiştirdiği talebeler, hem dini alanda önemli ilmi eserler telif etmiş hem de devletin yüksek kademelerinde görev almışlardır. Özellikle birçok öğrencisi, dönemin en önemli görevlerinden biri olan kâdılık makamına getirilmiş ve Yemen ile çevresindeki pek çok şehirde bu görevi üstlenmiştir. Bu sayede, Şevkânî'nin görüşleri sadece ilmi çevrelerde değil, toplumsal yaşamda da etkili olmuştur. Öğrencilerinin bu makamda görev almaları, hocalarının düşüncelerinin geniş bir coğrafyada yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Böylece, Şevkânî Yemen bölgesinde önemli bir otorite haline gelmiştir.

Şevkânî, saray mensubu gibi önemli talebelerinin yanı sıra kendi ailesini ve avam halkını da hiç ihmal etmemiştir. O, bütün öğrencilerine karşı aynı titizlikle ve ehemmiyetle davranmıştır. Öğrencilerine karşı sevgi ve şefkat konusunda hiç kusur göstermemiştir. Onlar da hayatları boyunca hocalarına karşı hürmet ve saygıda çok titiz davranmışlardır. Şevkânî'nin öğrencileri hakkındaki bazı ahlaki kusurlarının yersiz olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca, bu kusurların Şevkânî'ye mal edilmesini oldukça yersiz buluyoruz.

1.2.4. Hakkında Söylenenler ve Yapılan Çalışmalar

I. Hakkında Söylenenler

Günümüze yakın bir dönemde yaşamış olan Şevkânî, İslami ilimlerde ortaya koyduğu üstün kabiliyeti ve eserleriyle temayüz etmiş bir şahsiyettir. Görüşleri ve

¹⁰⁰ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar*, s. 258; Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 94.

¹⁰¹ ez-Zebâre, *Neylu'l-Vatar*, 317.

eserleriyle hem kendi dönemindeki hem de sonraki dönemlerde yaşamış âlimleri etkilemiştir. Kendi öğrencileri başta olmak üzere ilmi çevreler, hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. İlim dünyasında mutlak bir müçtehit ve çok yönlü bir âlim olduğu kabul edilmiştir. Şevkânî, hem İslam dünyasında hem de Batı dünyasında övgüyle anılmıştır.

Hindistanlı âlim ve devlet adamı Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hasan Hân el-Kannevcî (ö. 1307/1890), ilimlerin tasnifine dair *Ebcedu'l-'Ulûm* adlı ansiklopedik eserinde Yemenli âlimlerin biyografisi için ayırdığı bölümünde Şevkânî'yi şu sözlerle övmektedir:

“Üstadımız, büyük âlim, Rabbânî İmam, Yemen bölgesinde doğan Süheyl yıldızı, imamların imamı, ümmetin müftüsü, ilim deryası, zekilerin güneşi, müçtehitlerin senedi, mana ve lafız ustası, asrının eşsizi ve zamanının nadir şahsiyetlerinden biridir. Şeyhü'l-İslam, halkın önderi, devrinin büyük âlimi, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in tercümanı, bidatleri kökünden kazıyıcı, müçtehitlerin sonuncusu, tevhid ehlinin önderi, kendisine tabi olanların tacı ve benzeri yazılamamış kitapların sahibi.”¹⁰²

el-Kannevcî, müellifimiz hakkında bu övgü dolu sözleri sarf ederken, başka bir ifadesinde özellikle eserlerine ve bilhassa *Neylu'l-Evtâr*'a vurgu yapmıştır. Bu eserin eşsiz bir kitap olduğunu ifade etmiş ve onu sürmeye benzeterek, zamanın gözüne onun gibi bir kitabın çekilmediğini söylemiştir. Ayrıca, Allahu Teâlâ'nın başkasına vermediği üç özel vasfın Şevkânî'ye verildiğini iddia etmiştir. Birinci vasf, farklı disiplinlere ait olmasına rağmen ilimlerde derinleşmesidir. İkinci vasf, muhakkik talebeler yetiştirmiş olmasıdır. Üçüncü vasf ise, maksimum seviyede eser telif etmiş olmasıdır.¹⁰³

Mısırlı düşünür Reşîd Rızâ (ö. 1352/1930), Şevkânî'nin telif ettiği eserlerin kendi alanlarında en yetkin çalışmalar arasında yer aldığını ifade etmiştir. Ayrıca, geleneksel ilmi çevrede yetişmiş olmasına rağmen reformcu bir kimliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Reşîd Rızâ, dinde aradığı reform düşüncesini Şevkânî'de

¹⁰² el-Kannevcî, *Ebcedu'l-'Ulûm*, c. 3, s. 201.

¹⁰³ el-Kannevcî, *Ebcedu'l-'Ulûm*, c. 3, s. 206.

bulduğunu düşündüğü için onu muceddid (yenilikçi) olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, Şevkânî'nin ilim dünyasında daha fazla tanınmasını sağlamak adına önemli çabalar sarf etmiştir.¹⁰⁴

Şevkânî, ilmi birikimi, kaleme aldığı eserleri ve devlet bürokrasisinde üstlendiği görevleriyle temayüz etmiş; farklı ilim dallarındaki yetkinliği sayesinde ilmi çevrelerde övgüyle anılmıştır.

II. Hakkında Yapılan Bazı Çalışmalar

Şevkânî, birçok farklı alanda ilmi çalışmalar yapmış ve önemli eserler telif etmiştir. Bu nedenle, hakkında gerek ülkemizde gerekse yurt dışında bağımsız olarak birçok eser, tez ve makale kaleme alınmıştır. Hakkında yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

Şevkânî hakkında kaleme alınan ilk eserlerden biri, öğrencisi Muhammed Hasan Şecenî Himyerî Zimarî tarafından yazılan “*Kitâbu ’t-Tiksâr fî Ceyyidi ’z-Zamânî Allâmeti ’l-Ekâlim ve ’l-Emsâr Muhammed b. Ali eş-Şevkânî*” adlı eserdir. Müellif, bu eserinde Şevkânî'nin hayatını, ilim tahsilini ve eserlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca, Şevkânî'nin yanında aldığı dersler hakkında da bilgi vermektedir.

Şevkânî hakkında yapılan en eski akademik çalışmalar arasında, 1975 yılında Ezher Üniversitesi'nde İbrahim Tevfik ed-Deyb tarafından hazırlanan *eş-Şevkânî el-Müfessir* adlı doktora tezi yer almaktadır.

Şevkânî ile ilgili diğer bir eski akademik çalışma 1981 yılında Muhammed b. Hasan el-Gummarî tarafından Cidde'de hazırlanan *Şeyhu'l-İslam el-Müctehid Muhammed b. Ali Şevkânî* başlıklı doktora tezidir.

Yurt dışında Şevkânî hakkında yapılmış bir diğer doktora tezi 1994 yılında Abdullah Nevmusuk tarafından Medine İslam Üniversitesi'nde hazırlanan *Menhecu ’l-İmam eş-Şevkânî fî ’l-Âkide* adlı çalışmadır.

¹⁰⁴ Kaya ve Okuyucu, “Şevkânî”, c. 39, s. 26.

Yine Medine İslam Üniversitesi'nde 1999 yılında, Ali Hamîd b. Müslim Sinânî tarafından *İhtiyârâtü'l-İmami's-Şevkânî fi't-Tefsir min Hilâli Kitâbeti Fethu'l-Kadîr min Evveli'l-Kitâb ilâ Nihâyeti Sûreti'l-İsrâ* başlıklı doktora tez çalışması yapılmıştır.

Şevkânî hakkında ülkemizde yapılan ilk akademik çalışmalar 1987 ve 1988 yıllarına dayanmaktadır. Sayıları 15'i aşan bu çalışmaların tamamına yakını, lisans öğrencileri tarafından hazırlanan bitirme tezlerinden oluşmaktadır.¹⁰⁵

Adil Yavuz tarafından 2002 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan “eş-Şevkânî ve Hadisçiliği” başlıklı doktora tezi, konuyla ilgili önemli akademik çalışmalardan biridir. Bu tez, Türkiye’de Şevkânî hakkında yapılan en erken tarihli akademik araştırmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Adil Yavuz, çalışmasında Şevkânî hakkında yurt içinde ve yurt dışında yapılmış yaklaşık otuz çalışmaya yer vermektedir. Ayrıca, Şevkânî üzerine gerçekleştirilen akademik faaliyetlerin büyük çoğunluğunun 1980–2000 yılları arasında yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Yavuz, Şevkânî’nin fıkıh anlayışını ele aldığı “Şevkânî’nin Fıkıhçılığı” başlıklı bir makale de yayımlamıştır.

İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi SBE bünyesinde 2012’de Yakup Bıyıklıoğlu tarafından hazırlanan *Şevkânî’nin Kur’ân’ı Yorumlama Yöntemi* başlıklı doktora tezi, Şevkânî’nin müfessir yönünü ele alan bir çalışmadır

2013 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE bünyesinde Faruk Özdemir tarafından yapılan *Şevkânî’nin Fethu'l-Kadîr’indeki Kaynakları ve Metodu* ve 2014 yılında Atatürk Üniversitesi SBE’de Adem Ekincioğlu’nun hazırlamış olduğu *Şevkânî’nin Fethu'l-Kadîr Tefsirindeki Kaynakları* başlıklı doktora tezleri, Şevkânî’nin *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinin büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tez başlıkları her ne kadar aynı olsa da, Şevkânî’nin eserdeki kaynak yelpazesini zengin ve geniş tutması, yazarların birbirinden bağımsız tezler ortaya koymasına olanak sağlamıştır.

Bu iki tez de, Yakup Bıyıklıoğlu’nun çalışması gibi, müellifin müfessir yönünü ele alan çalışmalardır.

¹⁰⁵ Yavuz, “eş-Şevkânî ve Hadisçiliği”, s. 17-20.

Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE’de 2019 yılında Faruk Emrah Oruç tarafından hazırlanan *Şevkânî’nin Muâmelâtla İlgili Görüş ve Tenkitleri* adlı doktora tezi de, müellifimizle ilgili yeni bir çalışmadır. Bu, Şevkânî’nin fıkıh yönüyle alakalı yakın tarihte yapılmış önemli bir diğer çalışmadır.

DİA’da Şevkânî hakkında dört madde başlığı bulunmaktadır: “el-Fevâidu’l-Mecmûa”,¹⁰⁶ “Fethu’l-Kadîr”,¹⁰⁷ “el-Bedru’t-Tâli”¹⁰⁸ ve “eş-Şevkânî”.¹⁰⁹ Bu maddeler, Şevkânî’nin eserleri ve hayatı hakkında bilgiler sunmakta olup, onun ilmi çalışmaları hakkında bilgiler sunmaktadır.

Biz de *Şevkânî’nin Fethu’l-Kadîr Adlı Eserinin Sarf ve Nahiv Açısından İncelenmesi* başlıklı çalışmamızla, müellifin bu hacimli tefsir eserinde âyetlerin yorumunu yaparken başvurduğu çeşitli gramer değerlendirme yöntemlerini kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçladık. Zira *Fethu’l-Kadîr*’in birçok yerinde, Şevkânî’nin lafızları sarf ve nahiv kurallarına göre açıklamaya özel bir önem verdiği açıkça görülmektedir. Bu durum, bizi onun lugavî yönünü merkeze alan müstakil bir inceleme yapmaya yönlendirmiştir.

Her ne kadar bazı çalışmalarda Şevkânî’nin gramer açıklamalarına temas edilmiş olsa da, onun dil ilmindeki yaklaşımını bütüncül şekilde ele alan müstakil bir akademik eser bulunmamaktadır. Oysa müellifin hadis, tefsir ve fıkıh alanlarındaki miras ilmi üzerine çok sayıda doktora düzeyinde araştırma yapılmış olmasına rağmen, lugavî yönü akademik dünyada büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu bakımdan çalışmamız, Şevkânî’nin tefsir anlayışını dil ve gramer açısından tanıtmayı hedefleyen müstakil akademik girişim olma niteliği taşımaktadır.

1.2.5. Eserleri

Şevkânî, 19. yüzyılda, eser telif geleneğinin durakladığı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, hiç de azımsanmayacak sayıda eser kaleme almıştır. Hatta bu yüzyılda, eser telifinin yaygın olduğu dönemde bile bu kadar çok eser yazan ender

¹⁰⁶ Selahattin Polat, “el-Fevâidu’l-Mecmûa”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, c. 12, s. 502.

¹⁰⁷ Mevlüt Güngör, “Fethu’l-Kadîr”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, c. 12, s. 462-463.

¹⁰⁸ Cengiz Kallek, “el-Bedru’t-Tâli”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 5, s. 335.

¹⁰⁹ Kaya ve Okuyucu, “Şevkânî”, c. 39, s. 24.

şahsiyetlerden biri olmuştur. Ansiklopedik bir âlim olan Şevkânî, tefsir, fıkıh, hadis, fıkıh usulü, nahiv, belagat, biyografi, edebiyat gibi birçok alanda eserler telif etmiştir

İlk olarak, Şevkânî'nin eser telifine başladığı yaş kesin olarak bilinmemekle birlikte, çok genç yaşlarda eser kaleme aldığı söylenebilir. Bazı âlimler daha kırk yaşına gelmeden birçok eser telif ettiğini belirtmişlerdir. Bu durum, müellifimizin sadece taklidi terk etmekle kalmayıp, aynı zamanda farklı alanlarda kendisine özgü görüşler ortaya koyduğu eserler kaleme aldığı iddiasını güçlendirmektedir.

Şevkânî, 1798 yılında tamamladığı *el-Bedru't-Tâli* ' adlı eserinde, yüzden fazla eserini sıraladıktan sonra bunların aklına gelenler olduğunu ve daha başka eserlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, dini konularda verdiği fetvaların sayısız olduğunu ifade etmiştir. Müellif, bu eserinde eserlerinin bir kısmını kırk yaşından önce telif ettiğini de dile getirmiştir.¹¹⁰

Şevkânî'nin eserlerinin yalnızca *el-Bedru't-Tâli* 'de zikredilenlerle sınırlı olduğunu söylemek doğru değildir. Zira Şevkânî, bu eseri vefatından otuz yedi yıl önce kaleme almıştır. Tüm hayatını öğrenci yetiştirmeye ve eser telif etmeye adanmış bir şahsiyetin, bu yıllarda kitap yazmadığını iddia etmek doğru olmayacaktır. Yazdığı eserlerden bazıları günümüze ulaşmışken, bazıları ise kaybolmuş veya ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan eserlerin bir kısmı, tahkik edilerek ilmi camiaya kazandırılmış, bazıları ise yazma halinde ilmi çevrelerin çalışmalarını beklemektedir.

Bu çalışmada, Şevkânî'ye ait olduğu kesin olarak belirlenmiş bazı eserler, ele aldıkları ilmi konular dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Eser sayısının fazlalığı nedeniyle, kimi önemli çalışmalara dair kısa açıklamalar yapılmış; diğer bazı eserler ise yalnızca isim olarak zikredilmiştir. Şevkânî'nin kaleme aldığı metinlerin bir kısmı müstakil eserler niteliğinde olup, kapsamlı ve detaylı içeriklere sahiptir. Bu tür eserler, ilk olarak “Müstakil Eserleri” başlığı altında değerlendirilmiştir. Ardından, müellifin belirli meseleleri ele almak üzere kaleme aldığı ve hacimce daha küçük olan risale türü eserlerine “Risaleleri” başlığı altında yer verilmiştir.

¹¹⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli* , c. 2, s. 224.

1.2.5.1. Müstakil Eserleri

I. Dil ve Edebiyatla İlgili Eserleri

Bu çalışmada Şevkânî'nin dil ve edebiyat alanında yazdığı eserlerine öncelik verilmiştir. Bunlar:

Buğyetu'l-Erîb min Muğni'l-Lebîb

Şevkânî'nin öğrencilik yıllarında nazım şeklinde Arap grameri üzerine yazdığı bir eserdir.¹¹¹

Şerhu Kifâyetu'l-Mutehaffız

Bu eser de Arap diliyle ilgili olup, Şevkânî tarafından çok erken dönemlerde nazım şeklinde yazılmıştır.¹¹²

Dîvânu's-Şevkânî Eslâku'l-Cevher

Edebiyat ve tarihe büyük ilgi duyan Şevkânî, çok sayıda şiir yazmıştır. Daha sonra yazdığı bu şiirler, oğlu tarafından harf sırasına göre *Dîvânu's-Şevkânî Eslâku'l-Cevher* adıyla derlenmiştir. Bu eser ayrıca Hüseyin b. Abdullah 'Amrî'nin tahkikiyle 1402/1982 yılında Dimaşk'ta basılmıştır.¹¹³

Nuhzetu'l-İhdâk fî İlmi'-İştikâk

Şevkânî'nin bu eseri, ismiyle de anlaşıldığı gibi Arap dilinin önemli konularından biri olan iştikak üzerine yazılmıştır.¹¹⁴

er-Ravdu'l-Vesî' fî'd-Delîli'l-Menî' 'ala İnhisâri 'İlmi'l-Bedî'

Bu yazma eser, ismiyle de anlaşıldığı gibi Arap dilinin önemli ilim dallarından biri olan belagat ilmi üzerine kaleme alınmış olmalıdır.

II. Tefsir İle İlgili Eserleri

¹¹¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 220.

¹¹² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 220-221.

¹¹³ ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, c. 2, s. 211; el-Kannevcî, *Ebcedu'l-'Ulûm*, c. 3, s. 205; Kaya ve Okuyucu, "Şevkânî", c. 39, s. 27.

¹¹⁴ İştikak lugatta bir şeyin yarısını almak anlamında kullanılmıştır. İstilahta ise iki sözcük arasındaki anlam ilgisinden dolayı bir sözcükten başka bir sözcük türetmek ve sözcükler arasındaki türeme ilişkilerini belirli kurallar ile ortaya koymaktır. Kendisinden türetilen kök kelimeye muştak minh, ondan türeyen fer'î kelimeye muştak veya iştikak adı verilmiştir.

Fethu'l-Kadîr el-Câmî' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr

Çalışma konumuz olan bu eser, Şevkânî'nin en çok tanınan eseridir. Rivâyet ve dirâyet metotlarını bir arada kullanarak Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden Şevkânî'nin bu eseri, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Şevkânî'nin tefsirle ilgili daha birçok eseri vardır. Ancak bu eserler, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını değil, sadece belirli âyetlerin tefsirine yönelik risalelerdir. Bunlardan bazıları, risaleler başlığı altında ele alınacaktır.

III. Hadis İle İlgili Eserleri

Neylu'l-Evtâr min Esrâri Munteka'l-Ahbâr

Bu eser, Mecdüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1254) *el-Muntekâ* adlı ahkâm hadisleri derlemesinin şerhidir. Şevkânî, hadisleri fikhî konulara göre düzenleyerek açıklamış, ayrıntılı tartışmalardan kaçınmış, ihtilafli meselelerde ise derinlemesine açıklamalarda bulunmuştur. Buhârî ve Müslim'den gelen rivayetler için “اخرجاه”, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile birlikte gelenler için “متفق عليه” ifadelerini kullanmıştır. Eser üzerine çeşitli ihtisar çalışmaları yapılmıştır.¹¹⁵

Durru's-Sahâbe fî Menâkıbi'l-Karâbe ve's-Sahâbe

Bu eser, sahabe ve Ehl-i Beyt'in faziletlerini konu alan beş bölümden oluşmaktadır. Bedir ehli, cennetle müjdelenen sahabeler, Ehl-i Beyt, diğer sahabeler ve tabiûn hakkında rivayetler içerir.¹¹⁶

Tuhfetu'z-Zâkirîn bi-'Uddeti'l-Hısnî'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn

¹¹⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Neylu'l-Evtâr min Esrâri Munteka'l-Ahbâr** (thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallak), Dâru İbni'l-Cevzî, Demmam 2006, c. 1, s. 104-105.

¹¹⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Durru's-Sahâbe fî Menâkıbi'l-Karâbe ve's-Sahâbe**, (thk. Hüseyin b. Abdullah 'Amrî), Dimaşk 1984, s. 91.

Şevkânî, Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin (ö. 833/1430) '*Uddetul-Hasni'l-Hasîn* adlı eserinin tahrir ve şerhini yapmıştır. Hadislerin sıhhatini incelemiş, sahabe râvilerini belirtmiş ve isnad analizleri sunmuştur.¹¹⁷

İrsâdu'l-Gabi ilâ Mezhebi Ehli'l-Beyt fî Sahbi'n-Nebî

Şevkânî, bu eserinde sahabeye hakaret edenlere karşı Ehl-i Beyt âlimlerinin görüşlerini savunmuştur. Sahabeye iftira edilmesinin Ehl-i Beyt'in görüşü gibi sunulmasını sert bir dille eleştirmiştir. Eser, özellikle San'â'daki râfîzî çevrelerden yoğun eleştiri almıştır.¹¹⁸

Katru'l-Velî 'alâ Hadîsi'l-Velî

Bu eser, "Kim benim velime eziyet ederse, ona harp açarım" hadisinin şerhi olup, velâyet konusuna odaklanmıştır.¹¹⁹ Şevkânî, imamlar da dâhil olmak üzere peygamberler dışındaki herkesin masumiyet iddiasını reddetmiştir.¹²⁰

IV. Fıkıh İle İlgili Eserleri

İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl

Şevkânî'nin fıkıh usulüne dair kaleme aldığı en önemli eseridir. Hadis ilmine dair görüşlere de yer verse de, esas olarak fıkıh usulünü konu alır. Eserde, önce önceki usul âlimlerinin görüşleri aktarılmış, ardından eleştiri veya tasdiklerle değerlendirmeler yapılmış, son kısımda ise Şevkânî kendi görüşlerini belirtmiştir. 1231/1815 yılında tamamlanan eser, daha çok alanında uzman âlimlere hitaben yazılmıştır.¹²¹ el-Kannevcî eseri iki kez özetleyerek *Husûlu'l-Me'mûl* ve *Muhtasaru Husûlu'l-Me'mûl* adlı ihtisarları kaleme almıştır.¹²²

¹¹⁷ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Tuhfetu'z-Zâkirîn bi-'Uddeti'l-Hisni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn**, (thk. Necâh Aved Sıyâm), by., Kahire 1994, s. 9.

¹¹⁸ eş-Şevkânî, **el-Bedru't-Tâli'**, c. 2, s. 234; Kaya ve Okuyucu, "Şevkânî", c. 39, s. 27.

¹¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahih**, (thk: Muhammed Zühayr b. Sâlim), Dâru Tavki'n-Necat, Beyrut 1422, Rikak, s. 38;

¹²⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Katru'l-Velî alâ Ehâdîsi'l-Velî**, (thk. İbrâhîm Hilâl), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, Kahire ts., s. 233-234.

¹²¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl**, (thk. Ebû Hafs Sâmi b. el-Arabî), Dâru'l-Fazîle, Riyad 2000, c. 2, s. 167.

¹²² Birinci muhtasar 190 sayfa olarak 1938 yılında Mısırda basılmıştır. İkinci muhtasar ise 140 sayfa olarak 1985 yılında Kahire'de yayınlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Yavuz, **eş-Şevkânî ve Hadîşçiliği**, s. 145.

el-Kavlu'l-Mufîd fî Edillet'l-İctihâdi ve't-Taklîd

Şevkânî'nin içtihat ve taklit konusunu özel olarak ele aldığı eseridir. Bu konuda birçok eserinde görüş beyan etmiş olsa da, bu risalede taklidin haram olduğunu savunmakta ve delilleriyle temellendirmektedir.¹²³

Savârimu'l-Hindiyyetu'l-Meslûle ale'r-Riyâdi'n-Nediyye

Bu eser, rafizîlerin gusûlde sadece iki fercin yıkanmasının yeterli olduğu görüşüne karşı Şevkânî'nin verdiği cevapları içermektedir.¹²⁴

Seylu'l-Cerrâru'l-Mutedeffik alâ Hadâiki'l-Ezhâr

Şevkânî, eserin başında taklide dair görüşlerini detaylı biçimde sunmaktadır. Ayrıca, taklit konusuna karşı eleştirisel yaklaşımıyla da öne çıkmaktadır.¹²⁵

Eserde ibadet konularına kısa yer verilirken, muamelat meseleleri delilleriyle birlikte kapsamlı şekilde işlenmiştir.¹²⁶ Eser, Hasan b. Ahmed Âkiş ez-Zamdî (ö. 1281/1872) ve Abdurrahman b. Ali Amrânî (ö. 1273/1857) tarafından ihtisar edilmiştir.

Ayrıca, 2010 yılında Marmara Üniversitesi'nde Sümeyye Onuk tarafından, bu eserin tanıtımına yönelik bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

V. Akaid İle İlgili Eserleri

İkdu's-Semîn fî İsbâti Vesâye Emîri'l-Mu'minîn¹²⁷

Şevkânî, h. 1205 yılında kaleme aldığı bu eserde Sünnî hilafet anlayışını savunan bir yaklaşım sergilemiştir. Aynı zamanda eserde, Hz. Ali'nin bazı faziletlerine işaret eden açıklamalara da yer verilmiştir.¹²⁸

Muhtasaru'l-Bedî' fî Halki'l-Vesî'

¹²³ el-Kannevcî, **Ebcedu'l-'Ulûm**, c. 3, s. 210.

¹²⁴ el-Kannevcî, **Ebcedu'l-'Ulûm**, c. 3, s. 208.

¹²⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Seylu'l-Cerrâru'l-Mutedeffik alâ Hadâiki'l-Ezhâr**, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), by., Beyrut ts., c. 1, s. 1-3.

¹²⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, **Seylu'l-Cerrâru'l-Mutedeffik alâ Hadâiki'l-Ezhâr**, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), by., Beyrut ts., c. 1, s. 1-3.

¹²⁷ el-Kannevcî, **Ebcedu'l-'Ulûm**, c. 3, s. 210; el-Bağdâdî, **Hediyyetu'l-'Ârifîn**, c. 2, s. 366.

¹²⁸ Kaya ve Okuyucu, "Şevkânî", c. 39, s. 23.

Şevkânî, bu eserinde Allah Teâlâ'nın yaratma gücüne değinmiş ve konuyla ilgili âyet ve hadislerden örnekler getirmiştir. Bunun yanı sıra eserde göklerin, yeryüzünün, insanların, meleklerin ve cinlerin yaratılışından bahsetmiştir.¹²⁹

***Tevdîh fî Tevâturi mâ Câne fî'l-Muntazar ve'd-Deccâl ve'l-Mesîh*¹³⁰**

Şevkânî bu eserde, Hz. Mehdi'nin geleceğini belirten sahih, hasen ve zayıf yaklaşık 50 hadisi bir araya getirmiştir.

VI. Biyografi İle İlgili Eserleri

Bedru't-Tâli' bi-Mehâsin Men Ba'di'l-Karni's-Sâbi'

Şevkânî'nin h. VII. asırdan kendi dönemine kadar yaşamış yaklaşık altı yüz âlimin biyografisini kaleme aldığı önemli bir tabakat eseridir. Eserin yazılış amacı, içtihat kapısının kapanmadığını göstermek ve sonraki dönem âlimlerinin de ilimde derinleşmiş kimseler olduğunu ispat etmektir. Şevkânî, bu çalışmasıyla içtihadın sadece selef dönemiyle sınırlı olmadığını ve her dönemde müctehid seviyesinde âlimlerin var olduğunu savunmuştur.¹³¹

Eserde, hem hocalarının hem de bazı talebelerinin biyografilerine de yer verilmiştir.¹³² Muhammed Zebâre, *Mulhaku'l-Bedri't-Tâli'* adlı çalışmasıyla esere tamamlayıcı bir tetimme yazmıştır. Ayrıca, Şevkânî'nin değinmediği 414 Yemenli âlimi eserinde ele almıştır.

Şevkânî'nin birçok eseri ise hâlen yazma hâlinde olup, bir kısmının sadece ismi bilinmektedir. Ancak eserlerinin büyük kısmını *el-Bedru't-Tâl'*de bizzat kendisi zikretmiştir.¹³³ Bu durum, onun eser telifinin gerilediği bir dönemde ilim alanında ne kadar aktif olduğunu göstermektedir.

1.2.5.2. Risaleleri

Kendi döneminin ansiklopedik âlimlerinden biri olan Şevkânî, dil, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi pek çok alanda eser vermiştir. Ayrıca, bu alanlarda birçok

¹²⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 220.

¹³⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 222.

¹³¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 1, s. 1-3.

¹³² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 221.

¹³³ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 220-225.

risale de kaleme almıştır. Risalelerinde, telif eserlerinden farklı olarak, derleme tarzı yerine özgün bir üslup benimsemiştir. Bazı risalelerini entelektüel çevrelere hitaben yazarken, bazılarını ise halkın günlük ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kaleme almıştır. Nitekim Şevkânî, risalelerinin büyük bir kısmını, Yemen ve çevresindeki bölgelerden kendisine yöneltilen sorulara cevap olarak yazmıştır.

Oğlu Ali, Şevkânî'nin iki yüzden fazla risalesini *el-Fethu'r-Rabbânî min Fetâvâ el-Îmâm eş-Şevkânî* adıyla bir araya getirmiştir. Daha sonra Ebû Mus'ab Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk (ö. 1444/2023), eserdeki risaleleri tahkik etmiş ve açıklamalar ekleyerek eseri altı cilt hâlinde yayımlamıştır. Ayrıca, birçok risalesi bazı muhakkikler tarafından müstakil olarak tahkik edilmiştir. *el-Fethu'r-Rabbânî*, Şevkânî'nin İslami ilimlerin farklı alanlarına katkı sağlama çabasını gözler önüne seren önemli eseridir.bir

Şevkânî'nin risaleleri konularına göre şu şekilde sıralanmıştır:

A. Gramer ve Dil İle İlgili Risaleler

Bahsun fî Seyhûn ve Ceyhûn ve Mâ Zekerehû Eimmetu'l-Luğa fî Zâlik

Bahsun fî Tebâduri'l-Lafz 'inde'l-İtlâk

Bahsun fî'r-Redd ale'z-Zemahşerî fî'l-İstihsân

Bahsun fîmâ Zâdehu eş-Şevkânî min Ebyât Şeria Sâliha li'l-İstişhâd bihâ fî'l Muhâverât

*Cevâbu'ş-Şevkânî ale'd-Demâmîni*¹³⁴

Cîdu'n-Nakd bi-İbâreti'l-Keşşâf ve's-Sa'd

Fâiku'l-Kisâi Cevâbu Âlimi'l-Hasâ

*el-Fark beyne'l-Cinsi ve İsmi'l-Cins*¹³⁵

Fethu'l-Hallâk fî Cevâbi Mesâil eş-Şeyh el-Allâme Abdurrezzak el-Hindî

Fethu'l-Kadîr fî'l-Fark beyne'l-Ma'zira ve't-Ta'zîr

¹³⁴ Şevkânî'nin bu risalesi yayınlanmamış yazma bir risaledir.

¹³⁵ Bu risalede yayınlanmamış ve yazmadır.

el-Kavlu's-Sâdık fî Tertîbi'l-Cezâi ale's-Sâbık

Kelâm fî'l-Me'anî ve'l-Beyân

*et-Tûtu'l-Munîf*¹³⁶

B. Mantık İle İlgili Risaleler

el-Haddu't-Tâm ve'l-Haddu'n-Nâkıs

*Umniyyetu'l-Muteşevvik fî Tahkîki Hukmi'l-Mantık*¹³⁷

C. Tefsir İle İlgili Risaleler

Şevkânî'nin tefsirle ilgili, tek tek ayetlerin açıklamasına dair kaleme aldığı yaklaşık yirmiye aşkın risalesi bulunmaktadır.¹³⁸

D. Fıkıh İle İlgili Risaleler

Şevkânî'nin risalelerinin çoğu fıkıh alanındadır ve fetva ile usul konularında yoğunlaşmıştır. Neredeyse fıkıh konularının her biri için risale yazmış olup, bu alandaki eserlerinin büyük kısmı yazma halde bulunmaktadır. Örneğin, *Bahsun fî'r-Ribâ ve'n-Nesîe* ve *Bahsun fî Tahrîmi'z-Zekât ale'l-Hâşimiyy* risalelerinde olduğu gibi, risalelerin isimlerinden ele aldıkları konular kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Şevkânî'nin fıkıh alanında kaleme aldığı risalelerin sayısı 100'den fazladır.¹³⁹

E. Hadis İle İlgili Risaleler

Bahsun fî Beyâni'l-Abdeyni's-Salihayni'l-Mezkûreyn fî Hadîsi'l-Kadîr

Şevkânî'nin hadis alanında kaleme aldığı risalelerin sayısı 20'den fazladır; örneğin, *Fevâid fî Ehâdîsi Fadâili'l-Kur'ân*, *İthâfu'l-Ekâbir bi-İsnâdi'd-Defâdir*, *Raf'u'l-Be's 'an Hadîsi'n-Nefs* adlı risaleleri bu alandaki eserlerinden sadece birkaçıdır.¹⁴⁰

F. Ahlak ve Tasavvuf İle İlgili Risaleler

¹³⁶ Zikredilen risaleler hakkında geniş bilgi için bkz. eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 221-222.

¹³⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c. 2, s. 222.

¹³⁸ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 100-106.

¹³⁹ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, s. 109-116.

¹⁴⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'* c. 2, s. 222.

Ahlak ve tasavvuf alanlarında da önemli risaleler kaleme almıştır; örneğin, *Bahsun fî Suâlin ani's-Sabr ve'l-Hilm ve el-İctimâ' ale'z-Zikr ve'l-Cehr bih* adlı eserleri bu konudaki çalışmalarındandır.¹⁴¹

Ayrıca, Şevkânî'nin farklı alanlarda yazdığı risalelerin sayısı iki yüzü aşkındır ve bu eserler, onun geniş ilmi birikimini yansıtmaktadır.¹⁴²

1.3. FETHU'L-KADÎR'İN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Eserin İsmi ve Şevkânî'ye Aidiyeti

Fethu'l-Kadîr, Şevkânî'nin günümüze ulaşan en hacimli ve en önemli eseridir. Müellif, eserin adını *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr* olarak zikretmiştir. Şevkânî, eserin mukaddimesinde bu ismi verirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Özlerin özü, harikaların harikası, talebelerin hazinesi ve akıllıların ihtiyaçlarını gidereceği son çare olan bu esere *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr* ismini verdim.”¹⁴³ Ayrıca, Şevkânî *el-Bedru't-Tâli'* adlı biyografi eserinde de bu tefsirini aynı isimle anmıştır.¹⁴⁴

Biyografi eserlerinde bu eserin adı büyük ölçüde aynı kalmış olsa da bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, *Hedyyetu'l-Ârifîn* ve *Ebcedu'l-'Ulûm* adlı tabakat eserlerinde *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min Tefsîr* adıyla geçmektedir.¹⁴⁵

Eserin mukaddimesinde isminin bizzat müellif tarafından zikredilmesi ve biyografi eserinde de aynı ismi kullanması, eserin adı konusunda herhangi bir tartışmaya gerek bırakmamaktadır.

Eserin Şevkânî'ye aidiyeti konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Başta kendisi olmak üzere, hayatını ele alan tüm biyografi yazarları bu büyük hacimli eserini zikretmiştir. Ayrıca, eserin ona ait olmadığına dair herhangi bir iddia da ortaya atılmamıştır.

¹⁴¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'* c. 2, s. 222-223.

¹⁴² Şevkânî'nin bütün risaleleri hakkında detaylı bilgi için bkz, c. 2, 220.

¹⁴³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 12.

¹⁴⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'* c. 2, s. 339.

¹⁴⁵ el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-Ârifîn*, c. 2, s. 365; el-Kannevcî, *Ebcedu'l-'Ulûm*, c. 3, s. 202.

1.3.2. Yazılış Gayesi

Şevkânî, ilimlerin en şereflişinin, Allah'ın kelamını açıklayan tefsir ilmi olduğunu belirtmiştir. Daha sonra, eseri yazma sebebini izah etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “İlimler içinde en değerli, en üstün ve herkesin üzerinde hemfikir olduğu en kıymetli olan, Allah Teâlâ'nın kelamının tefsiridir. Tefsir ilmi bu kadar yüce bir konuma sahip olunca, ben de bu ilme adım atmak, bu ilim meclisinde yer almak ve ondan nasiplenmek istedim. Bu yüzden bu yola girip bir tefsir yazmaya karar verdim.”¹⁴⁶

Tefsir yazmadaki bir diğer amacı, ondan önceki müfessirlerin genellikle iki gruba ayrıldığını gözlemlemesidir. Şevkânî, bazı müfessirlerin tefsirlerini yalnızca rivâyetle sınırladıklarını ve bu çerçevede amaçlarını gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bazı müfessirlerin ise tefsirlerini rivâyete değil, daha çok Arap dilinin incelikleri doğrultusunda yorumladıklarını ifade etmiştir. Şevkânî, bu iki yöntemin birleştirilmesi gerektiğini ve yalnızca birisiyle yetinmenin yeterli olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca, Allah'ın izniyle tefsirini yazarken rivâyet ve dirâyeti birleştiren bir yöntemi takip etmeyi kendisine şart koşturmuştur.¹⁴⁷

1.3.3. Metodu ve Muhtevası

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*'i telif etme amacını eserin mukaddimesinde açıkladığı gibi, izlediği metodunu da belirtmiştir. “Genellikle müfessirler iki gruba ayrılmış ve iki farklı yol izlemişlerdir. Birinci grup, tefsirlerinde yalnızca rivâyetlere yer vermiş ve bu rivâyetleri aktarmakla yetinmişlerdir. İkinci grup ise, Arap dilinin gerektirdiği ve alet ilimlerinin ifade ettiği inceliklere odaklanmış, rivâyetlere ise hiç başvurmamışlardır. Ancak, her ne kadar rivâyetlere yer vermiş olsalar da, bu rivâyetleri tashih etmemişlerdir. Her iki grup da tefsirlerinde isabet etmiş olsa da, tam anlamıyla amaçlarına ulaşamamışlardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sahih olarak bizlere aktarılan Kur'ân'ın tefsirine yönelik rivâyetleri kabul etmek ve onlara öncelik vermek konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat bu rivâyetlerin tefsir ettiği âyet sayısı, Kur'ân'ın tamamı açısından oldukça azdır. Âyetlerinin tefsirinde sahabeden gelen açıklayıcı rivâyetler, eğer bu açıklamalar şeriâtın herhangi bir

¹⁴⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 11.

¹⁴⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 11-12.

yönüyle lugavî manasından başka bir anlama naklediliyorsa, bu açıklama diğer manalara tercih edilir. Aksi takdirde, sahabenin tefsirinin, Arap dilinde kendisine güvenilen bir dilbilimcinin sözünden hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla, sahabenin tefsiri meşhur ve yaygın bir manaya muhalif olursa, bu tefsir bizim için delil teşkil etmez. Sahabeye karşı bu tutumumuzdan dolayı, tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve diğer âlimlerin rivâyetlerine yaklaşımımız, öncelikle böyledir.”¹⁴⁸

Şevkânî mukaddimede eserin metodu hakkında sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir:

“Böylece bu iki yolu birleştirmek ve iki gruptan birinin yoluyla yetinmemek gereklidir. Telif etmekte kendime şart koştüğüm ve izlemeyi hedeflediğim yöntem Allah’ın izniyle budur. Ayrıca birbirinden farklı olan tefsirler arasında mümkün olduğunca tercihlerde bulundum. Bunu da isabetli ve doğru bulduğum görüşler ışığında yaptım.”¹⁴⁹

Şevkânî eserde takip ettiği yöntem ve metodu açıkladıktan sonra öncelikle dirâyet ve daha sonra rivâyeti nasıl kullandığını açıklamıştır. Eserin dirâyet yönü açısından müellif, Arapça kelime manaları, i’râb ve beyan ilmiyle ilgili çok geniş açıklamalarda bulunacağını belirtmiştir. Zira o, bazı müfessirlerin sadece bir mana ile yetinmesinin, Arap dilinin inceliklerinin ifade ettiği diğer manaların ihmal edilmemesi gerektiğini benimsemiştir. Aynı zamanda onların bu tutumunun, Arap dilinin inceliklerini ve sırlarını ortaya çıkaran lugat, meâni ve beyan gibi önemli ilimlerden faydalanmamızı engellemediğini zikretmiştir. Bunun yanı sıra Şevkânî, bu ilimler ışığında yazılan tefsirin dil bilgisi temelli bir tefsir olduğunu ve sadece şahsi görüşlerle yapılmadığını, dolayısıyla *Fethu’l-Kadîr*’in yasaklanmış bir tefsir olmadığını belirtmiştir.

Eserin rivâyet yönüne bakacak olursak, Şevkânî Rasulullah (s.a.v), sahabe, tâbiîn ve muteber müfessirlerin Kur’ân-ı Kerim âyetleri hakkında sabit olan açıklamalarını almaya özen göstermektedir. Ayrıca bazen isnadı zayıf hadislere de yer vermiş, bunu da hadisi destekleyen bir unsur nedeniyle veya Arap dilinin anlam

¹⁴⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 12.

¹⁴⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 11-12.

bütünlüğüne uygun düştüğü için yapmıştır. Şevkânî, bazen hadisleri kaynaklarında geçtiği şekilde, sadece râvisinin adını vererek aktarmakla yetinmiştir. Ayrıca, Taberî (ö. 310/923), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Suyûtî (ö. 911/1505) ve birçok müfessirin de aynı yöntemi uyguladığını belirtmiştir.¹⁵⁰

Şevkânî, eserine önce ilgili sûrenin adını, âyet sayısını ve bu konudaki ihtilafları ele alarak başlamıştır. Daha sonra sûrenin mekkî veya medenî olduğunu açıklamış ve varsa sûrenin fazileti ile ilgili nakledilen rivâyetlere yer vermiştir. Aynı zamanda sûrelerin veya âyetlerin hakkında sebab-i nüzule de değinmiştir.

Şevkânî, genellikle âyetleri tek tek ele almak yerine, konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla âyet gruplarını tefsir etmiş ve öncelikle dirâyet yöntemini esas almıştır. Bu bağlamda âyetleri sözlük anlamı, i'râb ve sarf açısından incelemiş; edat ve harflerin anlamlarıyla ilgili detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bazı âyetlerin terkip yapısı, fiillerin etimolojisi, i'lal, idgâm ve ibdâl gibi dilbilgisel özellikleri üzerinde durmuş; nahiv ve sarf ilimlerine dair geniş çaplı değerlendirmeler yapmıştır. Şâz kıraatler de dahil olmak üzere kıraat farklılıklarına mutlaka değinmiştir. Ayrıca âyetleri mecâz, teşbih, kinaye, iltifat ve istiâre gibi belagat sanatları açısından inceleyerek açıklamalarını bu doğrultuda yapmıştır. Farklı tefsir yaklaşımlarını karşılaştırmış, tercihlerde bulunmuş ve şahsi görüşlerini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Gerekli gördüğü yerlerde, âyetlerde geçen kelimelerin hem lugat hem de terim anlamlarını açıklayarak kapsamlı bir analiz sunmuştur.

Aynı zamanda müellif, Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş (ö. 215/830) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi ilk dönem ve meşhur dil âlimlerinin görüşlerini aktarmıştır. Ayrıca bu görüşler doğrultusunda âyetteki kelimelerin kullanımı ve anlamlarını ele almış, deliller sunarak açıklamalar yapmıştır. Bazen de âyetlerde geçen kelimeleri, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve meşhur öğrencisi Sîbeveyhi gibi nahiv âlimlerinin şiirleriyle izah etmiştir. Şevkânî'nin eserinde sarf ve nahiv açısından yaptığı değerlendirmeler, çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

¹⁵⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 12.

الآثار الواردة في “وقد أخرج” Şevkânî, dirâyet metodunu uyguladıktan sonra

”تفسير الآيات” gibi ifadeler kullanarak rivâyet merkezli yeni bir bölüme geçmiştir. Bu bölümde, Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve diğer müfessirlerden aktarılan rivâyetleri nakletmiştir. Tefsirinde âyetleri; Kur’an, sünnet sahabe ve tâbîn sözleriyle yorumlamıştır. Ancak müellif, rivâyetleri aktarırken tutarlı ve sistematik bir yöntem benimsememiş, bunları belirli bir düzen çerçevesinde sıralamamıştır. Ayrıca, tefsirin mukaddimesinde de belirttiği üzere, rivâyet bölümünde zayıf hadisleri de kullanmıştır. Hadisleri isnad açısından titizlikle değerlendirmemesi sebebiyle bazı eleştiriler almış, özellikle rivâyetlerin sıhhatine dair ayrıntılı bir tahlil sunmadığı yönünde tenkit edilmiştir.

Şevkânî, diğer dirâyet tefsirlerinden farklı olarak, fıkıh konularıyla ilgili âyetler üzerinde ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda, birçok fıkıh âlimlerinin görüşlerini aktarmış ve özellikle Kurtubî’nin *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân* adlı fıkhi tefsirine sıkça müracaat etmiştir. Kendisini mutlak müçtehit olarak değerlendiren Şevkânî, fıkıhla ilgili âyetlerde tercihlerini ve görüşlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, kelimelerin ilmine geniş yer ayırmış ve bu alandaki meseleleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca eserinde İsrâiliyat kökenli rivayetlere de yer vermiş, ancak bu tür bilgileri ayrıntılı şekilde incelemenin gereksiz olduğunu belirtmiştir.

1.3.3.1. Tekrardan Kaçınması

Şevkânî, eserinde tekrarları en aza indirmeye özen göstermiştir. Müellif, daha önce ele aldığı konularla benzer içerikte olanları yeniden açıklamak yerine قَدْ تَقَدَّمَ عَلَى نَظِيرٍ “I’rab ve anlamıyla ilgili açıklama geçti”, قَدْ تَقَدَّمَ الْكَلَامُ عَلَى إِعْرَابِهِ وَمَعْنَاهُ “Bakara sûresi’nde bunun benzeri hakkında açıklama geçti” veya وَقَدْ سَبَقَ الْكَلَامُ “Daha önce açıklama geçti” gibi ifadeler kullanarak tekrar etmekten kaçınmıştır. Örneğin, Vâkıa sûresi’nin وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ “Amel defteri

sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere!”¹⁵¹ âyetinin i‘râbını yapmış, ancak aynı sûrenin وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ “Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!”¹⁵² âyetini ele alırken, doğrudan bu âyetin i‘râbını yapmaktan kaçınarak şu ifadeleri tercih etmiştir:

“Allah (c.c.), ashâb-ı yemîn “iyi kişiler” için hazırladığı nimetler hakkında açıklama yaptıktan sonra, ashâb-ı şimal “kötü kişiler” ve onlar için hazırladığı kötü sonu zikretmeye başlamış ve şöyle demiştir: وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ “Kötülüğe batanlar ise ne mutsuz kimselerdir”. Bu âyetin i‘râb ve belagat özellikleri وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ âyetiyle benzerlik taşımaktadır.”¹⁵³

Ayrıca müellif, bu ifadelerden sonra hemen sonraki فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ “İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler.”¹⁵⁴ âyetinin i‘râbı için şu şekilde açıklama yapmıştır:

“أَصْحَابُ الشِّمَالِ kelimeleri, سَمُومٍ وَحَمِيمٍ kelimeleri, Şevkânî, âyetin i‘râbını yaptıktan sonra, anlamını tekrar açıklamak yerine وَقَدْ سَبَقَ بَيَانُ مَعْنَاهُ “Anlamı daha önce geçti” ifadesini kullanarak, önceki açıklamaya atıfta bulunmuş ve tekrara düşmemek için detaya girmemiştir.”¹⁵⁵

Aynı şekilde Şevkânî, bir kelimenin anlamını detaylı olarak açıkladıktan sonra, aynı kelime başka bir âyette tekrar geçtiğinde, daha önce bu konuda bilgi verdiğini belirterek yeniden açıklama yapmaktan kaçınır. Örneğin, Âl-i İmrân sûresi’nin قُلْ يَا

¹⁵¹ el-Vâkıa, 56/27.

¹⁵² el-Vâkıa, 56/41.

¹⁵³ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1447. müellifin orijinal ibaresi şöyledir: ثُمَّ لَمَّا فَرَغَ سُبْحَانَهُ مِمَّا أَعَدَّهُ لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ شَرَعَ فِي ذِكْرِ أَصْحَابِ الشِّمَالِ وَمَا أَعَدَّهُ لَهُمْ فَقَالَ وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ الْكَلَامُ فِي إِغْرَابِ هَذَا وَمَا فِيهِ مِنَ التَّفْخِيمِ كَمَا سَبَقَ فِي أَصْحَابِ الْيَمِينِ

¹⁵⁴ el-Vâkıa, 56/42.

¹⁵⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1447.

أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبِعُوهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ “De ki: Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah’ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz?”¹⁵⁶ âyetini lugat ve i’râb açısından tahlilini yaparken, âyette geçen “عِوَجًا” kelimesini hem sözlük anlamı hem de dilbilgisi açısından ayrıntılı biçimde açıklamıştır.¹⁵⁷ Aynı kelime, A’râf sûresi’ndeki şu âyette tekrar geçtiğinde: وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ “İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve onu eğri göstermek maksadıyla her yolun başında oturmayın” Bu defa “عِوَجًا” kelimesini tekrar açıklamaya gerek duymamış, yalnızca şu ifadeyi kullanmakla yetinmiştir. وَقَدْ سَبَقَ الْكَلَامُ عَلَى الْعِوَجِ”¹⁵⁸

Şevkânî, bazen i’râbını yaptığı aynı kelime tekrar geldiğinde, ayrıntılı açıklamasını daha önce yaptığını belirterek tekrar etmeyeceğini ifade eder ve okuyucuyu önceki açıklamaya yönlendirir. Ancak kimi zaman, ilgili kelimenin i’râbını daha önce ele aldığını belirtse de, tekrar etme ihtiyacı hisseder ve bu kez daha ayrıntılı açıklamalarda bulunur. Şevkânî, bu iki yöntemi aynı yerde kullanmaktan çekinmemiştir.

Örneğin, Şevkânî Fussilet sûresindeki حَمِّ “Hâ-Mîm”¹⁵⁹ âyetinin i’râbının daha önce başka bir sûrede açıklandığını belirtir ve bu nedenle tekrar açıklama yapmaz.¹⁶⁰ Ancak hemen ardından gelen âyette yer alan: تَنْزِيلٍ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “Kur’ân Rahmân ve

¹⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/99.

¹⁵⁷ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 487.

¹⁵⁸ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 486.

¹⁵⁹ Fussilet, 41/1.

¹⁶⁰ Müellifin orijinal ibresi şöyledir: حَمِّ قَدْ تَقَدَّمَ الْكَلَامُ عَلَى إِعْرَافِهِ وَمَعْنَاهُ فِي السُّورَةِ الَّتِي قَبْلَ هَذِهِ السُّورَةِ فَلَا نُعِيدُهُ: daha detaylı bilgi için bakınız: Şevkânî’nin, **Fethu’l-Kadîr** adlı eseri s. 1309.

Rahîm olan Allah katından indirilmiştir.”¹⁶¹ İfadesi için kelimesinin anlamı ve

i‘râbı hakkında daha önce bilgi verildiğini şu sözlerle belirtir: وَكَذَلِكَ تَقْدِّمُ الْكَلَامَ عَلَى

تَنْزِيلٍ “Aynı şekilde تَنْزِيلٍ kelimesinin anlamı ve i‘râbı hakkında açıklama

daha önce yapılmıştır.”¹⁶² Ancak buna rağmen, Fussilet sûresi’nde geçen bu ikinci تَنْزِيلٍ

ifadesini, daha önce Mü’min sûresi’nde yaptığı açıklamadan daha detaylı bir şekilde ele alır.

Nitekim, Mü’min sûresi’ndeki “تَنْزِيلٍ” kelimesi için sadece şu kısa açıklamayı yapmıştır:

“تَنْزِيلُ الْكِتَابِ” ifadesi, ya ‘حَم’ kelimesinin haberi, ya gizli bir mübtedanın haberi ya da doğrudan mübteda olup haberi ‘مِنْ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ’dir.”¹⁶³

Buna karşılık, Fussilet Sûresi’ndeki aynı kelime için önce açıklama geçtiğini söylese de, burada farklı âlimlerin görüşlerine yer vererek daha ayrıntılı bir değerlendirme yapar:

“تَنْزِيلٍ” kelimesinin anlamı ve i‘râbı hakkında daha önce bilgi verilmişti.

Zeccâc ve Ahfeş’e göre, “تَنْزِيلٍ” kelimesi müptedâdır ve haberi ‘كِتَابٌ فَصِّلَتْ’ tir.

Ferrâ ise, bunun gizli bir ‘هَذَا’ya bağlı olabileceğini; ayrıca ‘كِتَابٌ’ kelimesinin,

¹⁶¹ Fussilet, 41/2.

¹⁶² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1309.

¹⁶³ Müellifin orijinal ibresi şöyledir: هُوَ: أَوْ خَبَرٌ لِمُبْتَدَأٍ مُضْمَرٍ، أَوْ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ هُوَ خَبَرٌ لِحَمٍ عَلَى تَقْدِيرِ أَنَّهُ مُبْتَدَأٌ، وَخَبَرُهُ مُبْتَدَأٌ، مِنْ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ daha detaylı bilgi için bakınız: Şevkânî’nin, *Fethu’l-Kadîr* adlı eseri s. 1294.

‘تَنْزِيلٌ’ün bedeli olarak veya ‘مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ’ ifadesinin ‘تَنْزِيلٌ’e bağlı bir zarf tümleci olarak da anlaşılabileceğini söylemiştir.”¹⁶⁴

Aynı zamanda, müellif bir konunun yalnızca tek bir yerde değil, daha önce birkaç yerde geçtiğini de zikretmiştir. Bu tutumuyla, gerekli gördüğü önemli ve zor konuları bazen tekrar ettiğini ifade etmiştir. Böylece okuyucunun bu tür konulara daha çok dikkat etmesini sağlamayı amaçlamış olmalıdır.

Örneğin, Yâsîn sûresi: *وَأَضْرَبَ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ* “Onlara *mâlûm şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti.*”¹⁶⁵

Bu âyetin dil açısından tahlilini yapmak yerine, şu ifadeleri kullanmıştır: *قَدْ* “Bunun benzeri hakkında açıklama *تَقَدَّمَ* الْكَلَامُ عَلَى نَظِيرِ هَذَا فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَسُورَةِ النَّملِ Bakara ve Neml sûrelerinde geçmiştir.”¹⁶⁶

هُوَ: أَوْ خَبَرٌ لِمُبْتَدَأٍ مُضْمَرٍ: أَوْ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ هُوَ خَبَرٌ لِحَمٍّ عَلَى تَقْدِيرِ أَنَّهُ مُبْتَدَأٌ، مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ: وَخَبَرُهُ مُبْتَدَأٌ،

Bunun yanı sıra, müellif bazen bir konuyu açıkladıktan sonra yer belirtmeksizin *كَمَا تَقَدَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ* “birden fazla kere geçtiği” ifadesiyle, daha önce geçtiğini belirtmiştir. Örneğin, *وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ* “Hatırlayın ki, sizden *وَإِذْ أَخَذْنَا*”¹⁶⁷ âyetini i‘râb ederken, *sağlam bir söz almış, üzerinize de dağı kaldırmıştık.*”¹⁶⁷ kelimesinin gizli bir âmille mansûb olduğunu ve bu âmilin *ادْكُرُوا* olduğunu belirtmiş ve

¹⁶⁴ Müellifin orijinal ibresi şöyledir، قَالَ الرَّجُلُ وَالْأَخْفَشُ: تَنْزِيلٌ مَرْفُوعٌ وَكَذَلِكَ تَقَدَّمَ الْكَلَامُ عَلَى مَعْنَى تَنْزِيلٍ وَإِعْرَابِهِ. قَالَ الرَّجُلُ وَالْأَخْفَشُ: تَنْزِيلٌ مَرْفُوعٌ بِالْإِيتِدَاءِ، وَخَبَرُهُ: كِتَابٌ فَصَلَتْ وَقَالَ الْفَرَاءُ: يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ عَلَى إِضْمَارٍ هَذَا، وَيَجُوزُ أَنْ يَقَالَ كِتَابٌ بَدَلٍ مِنْ قَوْلِهِ تَنْزِيلٌ، وَمِنْ الرَّحْمَنِ

¹⁶⁵ Yâsîn, 36/13.

¹⁶⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1220.

¹⁶⁷ el-Bakara, 2/63.

bunun birden fazla kez geçtiğini مَرَّةً غَيْرَ مَرَّةً “birden fazla kere geçtiği gibi” ifadesiyle bildirmiştir.¹⁶⁸

Müellifin, eserin daha başlarında “كَمَا تَقَدَّمَ غَيْرَ مَرَّةً” ifadesini kullanması, onun gramer konularına ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

1.3.3.2. Farklı Görüşler Arasında Tercih Yapması

Şevkânî'nin eserin en önemli özelliklerinden biri, ele aldığı konuları gerek gramatik gerekse diğer İslami ilimler açısından tahlil etmesidir. Bu nedenle, eserde başta lügat ve gramer olmak üzere, İslami ilimlerle ilgili birçok farklı görüşe yer verilmektedir. Ayrıca müellif, genellikle farklı görüşleri aktarmakla yetinmemiş, aksine bunlar arasında uygun gördüğü görüşleri tercih etmiştir. Örneğin; مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ “Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.”¹⁶⁹ âyetinde geçen مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ifadesinin i'râbını üç farklı şekilde açıklamaktadır.

Birincisi: مُحَمَّدٌ kelimesi mübteda, رَسُولُ اللَّهِ kelimesi ise onun haberidir.

İkincisi: مُحَمَّدٌ kelimesi, hazf edilmiş هُوَ kelimesinin haberi olup, رَسُولُ اللَّهِ kelimesi مُحَمَّدٌ ifadesinin bedelidir.

Üçüncüsü: وَالَّذِينَ مَعَهُ kelimesi mübteda, رَسُولُ اللَّهِ onun sıfatıdır. وَالَّذِينَ مَعَهُ ise mübtedaya atıfla matuf olup, وَالَّذِينَ مَعَهُ'dan sonraki kelime mübtedanın haberidir.

¹⁶⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 65. Orijinal ibaresi: وَقَوْلُهُ وَإِذْ أَخَذْنَا هُوَ فِي مَحَلٍّ نَصَبٍ بِعَامِلٍ مُقَدَّرٍ هُوَ اذْكُرُوا، كَمَا

تَقَدَّمَ غَيْرَ مَرَّةً

¹⁶⁹ el-Feth, 48/29.

Şevkânî, söz konusu i'râb vecihlerini verdikten sonra bunlardan birincisinin daha uygun olduğunu وَالْأَوَّلُ أَوَّلُ “Birincisi daha evladır” ifadesiyle belirtmiştir.¹⁷⁰

Ayrıca müellif, bazen farklı görüşler beyan ettikten sonra herhangi birisine bağlı kalmadan hepsinin geçerli lugat olduğunu da ifade etmiştir. Mesela, yukarıdaki âyetin devamındaki شَطْنُهُ كَزْرَعٍ أَخْرَجَ شَطْنُهُ “İncil’deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir”¹⁷¹ cümlesindeki شَطْنُهُ kelimesi hakkında farklı görüşleri şu ifadelerle sunmuştur:

قَرَأَ الْجُمُورُ شَطَاهُ بِسُكُونِ الطَّاءِ، وَقَرَأَ ابْنُ كَثِيرٍ وَابْنُ دَكْوَانَ بِفَتْحِهَا، وَقَرَأَ أَنَسٌ وَنَصْرُ بْنُ عَاصِمٍ وَيَحْيَى بْنُ وَثَّابٍ شَطَاهُ كَعَصَاهُ، وَقَرَأَهُ الْجَحْدَرِيُّ وَابْنُ أَبِي إِسْحَاقَ شَطْنُهُ بِغَيْرِ هَمْزَةٍ.

Daha sonra müellif وَكُلُّهَا لُغَاتٌ “hepsi de lugat’dır” diyerek hepsinin geçerli olduğunu belirtmiştir.¹⁷²

Yine müellif, Bakara sûresi’ndeki وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ “İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, aşağılık maymunlar olun!”¹⁷³ âyetinin i'râbını iki farklı şekilde açıklamıştır:

Birinci görüşe göre, كُونُوا kelimesi كُونُوا fiilinin birinci haberi, خَاسِئِينَ ise ikinci haberidir.

¹⁷⁰ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 1387. Müellifin orijinal ibaresi şöyledir: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ مُحَمَّدٌ مُبْتَدَأٌ، وَرَسُولُ اللَّهِ خَيْرٌ خَيْرٌ مُبْتَدَأٌ مَخْدُوفٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ بَدَلٌ مِنْهُ، وَقِيلَ مُحَمَّدٌ مُبْتَدَأٌ وَرَسُولُ اللَّهِ نَعَتْ لَهُ. وَالَّذِينَ مَعَهُ مَغْطُوفٌ عَلَى الْمُبْتَدَأِ وَمَا بَعْدَهُ الْحَبَرُ، وَالْأَوَّلُ أَوَّلُ

¹⁷¹ el-Feth, 48/29.

¹⁷² eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 1388

¹⁷³ el-Bakara, 2/65.

İkinci görüşe göre ise خَاسِعِينَ kelimesi, قَرَدَةً kelimesinin sıfatı olarak değerlendirilmiştir. Şevkânî, bu iki yorum arasında bir tercih yaparak, وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ “Birinci görüş daha açık ve güçlüdür” ifadesiyle ilk görüşün daha isabetli olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴

Aynı zamanda Şevkânî yukarıdaki âyetten hemen sonra gelen فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ “Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakiler için de bir öğüt kıldık.”¹⁷⁵ âyetinde geçen zamirlerin dönüş yeri için birçok farklı görüşlerin olduğunu şöyle ifade etmiştir:

وَاحْتَلَفَ فِي مَرْجِعِ الضَّمِيرِ فِي قَوْلِهِ: فَجَعَلْنَاهَا وَفِي قَوْلِهِ: لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا فَقِيلَ: الْعُقُوبَةُ، وَقِيلَ: الْأُمَّةُ، وَقِيلَ: الْقَرْيَةُ، وَقِيلَ: الْقَرَدَةُ، وَقِيلَ: الْحَيَاتَانِ، وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ¹⁷⁶

Daha sonra, وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ “Birinci görüş daha açık ve güçlüdür” ifadesiyle ilk görüşü benimsemiştir.

Müellif, dil konusu dışında, diğer İslami ilimler alanında da farklı görüşlere yer vermiş ve bu görüşler arasında tercihler yapmıştır. Bu alanların başında ise fıkıh alanında yer verdiği farklı görüşler ve bunlar arasında yaptığı tercihler gelmektedir.

Örneğin وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا مَآءَةً مُّؤْمِنَةً حَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَا أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا

المُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَا أَعْجَبَكُمْ

İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah’a

¹⁷⁴ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 65.

¹⁷⁵ el-Bakara, 2/66.

¹⁷⁶ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 65.

ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir.”¹⁷⁷

Bu âyet, Müslüman erkeğin müşrik bir kadınla evlenmesinin haram olduğunu belirtmektedir. Şevkânî, müşrik kadınlardan kimlerin kastedildiğine dair iki farklı görüşü şöyle ortaya koymuştur: Bir görüşe göre, müşriklerden kastedilenler putperestlerdir; diğer bir görüş ise âyetin, Ehl-i Kitap'ı da kapsadığını savunur. Bu görüşe göre, Yahudilerin Üzeyir Allah'ın oğlu ve Hristiyanların İsa Allah'ın oğludur söylemleri nedeniyle müşrik oldukları iddia edilmiştir. Şevkânî, daha sonra birinci görüşü **وَالْقَوْلُ الْأَوَّلُ هُوَ الرَّاجِحُ** “tercih edilen birinci görüştür” diyerek benimsemiştir.¹⁷⁸

Görüldüğü gibi, müellif yalnızca görüşleri zikretmekle yetinmemiş; aynı zamanda bu görüşleri kendi süzgecinden geçirmiştir. Tercih ettiği görüşler için genellikle şu ifadeleri kullanmıştır: وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ، وَالْأَوَّلُ أَوْلَى، وَالْقَوْلُ الْأَوَّلُ هُوَ الرَّاجِحُ. Reddettiği görüşleri ise وَفِيهِ نَظَرٌ “bu konuda şüphe vardır”, وَهَذَا قَبِيحٌ “bu görüş çirkindir”, وَهُوَ مُرَدُّودٌ بِقَوْلِهِ “söylediği söz, kendi sözleriyle çelişiyor” gibi ifadelerle reddetmiştir. Örneğin, Şevkânî, فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ *“Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl* كَرُيْتُمْ؟”¹⁷⁹ âyetinde يَوْمًا kelimesini تَتَّقُونَ fiiline mefûlun bih olarak i’râb edenlerin görüşünü zikretmiştir. Daha sonra bazı dilcilerin كَفَرْتُمْ kelimesinin

¹⁷⁷ el-Bakkara, 2/221.

178 eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 144. Müellifin ibaresi: هَذِهِ الْآيَةُ النَّهْيُ عَنْ نِكَاحِ الْمُشْرِكِ فَقِيلَ الْمُرَادُ بِالْمُشْرِكَاتِ الْوُثَنِيَّاتُ وَقِيلَ إِنَّهَا نَعْمُ الْكِتَابِيَّاتُ لِأَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ مُشْرِكُونَ وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزَّرَ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ وَالْقَوْلُ الْأَوَّلُ هُوَ الرَّاجِحُ

¹⁷⁹ el-Müzzemmil, 73/17.

mansûb olduğu görüşünü de belirtmiştir. Ancak müellif, bu görüşü *وهذا قبيح* “bu görüş çirkindir” ifadesiyle reddetmiştir.¹⁸⁰

1.3.3.3. Bazı Görüşlere Katılmaması ve İtiraz Etmesi

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde birçok farklı alanda yapılan tartışmalara yer vermiştir. Bu tartışmaların başında dilcilerin lugat ve gramerle ilgili yaptıkları tartışmalar yer almaktadır. Müellif, bir mesele hakkında farklı görüşler ileri süren görüş sahiplerine bazen bizzat kendisi, bazen de meşhur dilcilerin isimlerini vererek itirazlar yöneltmiştir. Örneğin, *ثمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا* “Sonra her bir topluluktan, Rahman’a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız”¹⁸¹ âyetinde geçen *أَيُّهُمْ* kelimesinin i’râbı hakkında şu görüşleri dile getirmiştir:

Harun el-Ezdî (ö. 170/786) dışında kalan tüm kıraat âlimlerinin, *أَيُّهُمْ* kelimesini merfû okuduklarını belirtmiştir. Ardından Zeccâc, *أَيُّهُمْ* kelimesinin merfû okunması durumunda üç farklı görüşün olduğunu ifade etmiştir.

Birinci görüş, *أَيُّهُمْ* kelimesinin, mahzuf bir kavli (القول) fiilinin nâibu’l-fâili olarak kullanılmasıdır. Cümlenin takdiri şu şekildedir: *ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ الَّذِينَ يُقَالُ* *أَيُّهُمْ أَشَدُّ*. Bu görüş, Halîl b. Ahmed’e aittir.

Şevkânî, daha sonra bu görüşün delil bakımından desteklenebileceğini göstermek amacıyla şu şiir beytine yer vermiştir:

وَقَدْ أُبَيِّتُ مِنَ الْفَتَاةِ مِمَّنْزِلٍ ... فَأَبَيْتُ لَا حَرْجَ وَلَا مَحْرُومٍ

اي فَأَبَيْتُ مِمَّنْزِلَةِ الَّذِي يُقَالُ لَهُ هُوَ لَا حَرْجَ وَلَا مَحْرُومٍ

Nehhâs, Zeccâc’ın bu görüşü tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁸²

¹⁸⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1547.

¹⁸¹ Meryem, 19/69.

¹⁸² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 896.

İkinci görüş ise Yûnus’a (ö. 182/798) aittir. Yûnus, لَنْزَعَنَّ fiilini, talik ve ilgâ olan fiiller arasında değerlendirerek, bu fiilin أَيُّ ifadesinden talik olduğu için merfû olduğunu iddia etmiştir. Ancak müellif, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve diğer önemli dil âlimlerinin, ilgâ ve talik fiillerinin yalnızca ef’âlu’l-kulûb türüne ait olduğunu ifade ettiklerini belirterek, Yûnus’un görüşünü zayıf bulmuştur.

Üçüncüsü, أَيُّهُمْ kelimesinin damme üzere mebnî olmasıdır. Bu görüş, Sîbeveyhi’ye aittir. Şevkânî, bu görüşü hatalı bularak itiraz etmiş ve bütün nahiv âlimlerinin, Sîbeveyhi’nin bu i’râbda hata ettiğini ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁸³

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّى حِينَ شَـٰوْكَ

“Sonunda kesin delilleri görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü”¹⁸⁴ âyetinin i’râbını yaparken, Sîbeveyhi’nin بَدَا fiilinin fâilinin لَيْسَ جُنَّةٌ olduğunu bildirdiğini aktarmıştır. Ancak müellif, Muberrid’en (ö. 286/900), fiilin fâilinin cümle olarak gelmediği görüşü nakletmiş ve bu i’râbın yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, fiilin bizzat delalet ettiği masdarın بَدَا fiilinin fâili olduğunu ve fiilin fâile delâlet ettiği için hazfedildiğini zikretmiştir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

وَحَقٌّ لِمَنْ أَبُو مُوسَى أَبُوهُ ... يُؤَفِّقُهُ الَّذِي نَصَبَ الْجِبَالَ

Şevkânî, beytin takdirini وَحَقٌّ لِمَنْ أَبُو مُوسَى أَبُوهُ şeklinde vermiştir.¹⁸⁵

1.3.3.4. Lugat ile Kelimleri Açıklaması

Şevkânî, eserinin mukaddimesinde lugat ilminin önemine ve Kur’ân âyetlerine farklı manalar verilmesine katkısı hakkında şöyle demiştir: “Sahabeler ve daha sonraki selef müfessirler, çoğu kez Kur’ân lafzının lugavî anlamını tek bir mana ile

¹⁸³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 896.

¹⁸⁴ Yûsuf, 12/35.

¹⁸⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 695.

açıklamakla yetinmişlerdir. Ancak sadece bir manayla yetinmeleri, Arap dilinin ifade ettiği diğer anlamları ihmal etmemizi gerektirmez. Ayrıca onların bu tutumu, lugat, me'anî ve beyân gibi Arapçanın inceliklerini ve sırlarını ortaya koyan ilimlerden yararlanmamıza engel teşkil etmez. Zira lugat ve benzeri alet ilimleriyle yapılan tefsir, lugavî tefsirdir; yalnızca şahsi görüşe dayalı olup yasaklanmış olan tefsir değildir.”¹⁸⁶ Bununla birlikte, Şevkânî lugat, i'râb ve beyân ilimlerine dayalı açıklamalara geniş yer vereceğini, hatta lugavî anlama uygun düştüğü için bazen isnadı zayıf hadisleri de zikredeceğini belirtmiştir.¹⁸⁷

Bu nedenle müellif, *Fethu'l-Kadîr*'de âyetlerdeki kelimelerin kökleri, hareketleri, istikakları ve farklı kullanımları gibi lugat ilmiyle ilgili detaylı açıklamalar yapmıştır. Bu lugavî izahları hem anlam hem de kelime vezinleri açısından ele almış ve kelimelerin doğru telaffuzunu tespit etmiştir. Aynı zamanda Şevkânî, kelimenin muhtemel anlamlarını da açıklamıştır. Bu açıklamaları somutlaştırmak için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Örnek-1:

Şevkânî, *فَاَلَا تَهْتَبُونَ وَتَدْعُونَ إِلَى السَّلَاحِ وَأَنْتُمْ الْأَغْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَفْزَحَ أَعْمَالُكُمْ* “Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir”¹⁸⁸ âyetini tefsir ederken, وَلَنْ يَفْزَحَ أَعْمَالُكُمْ

âyetinin takdirini şu şekilde yapmıştır: أَيُّ لَنْ يَنْقُصَكُمْ شَيْئًا مِنْ ثَوَابِ أَعْمَالِكُمْ böylece يَنْقُصَكُمْ kelimesinin, “azaltmak” ve “eksiltmek” anlamına gelen يُقَالُ وَتَرَهُ يَفْزَحُ إِذَا نَقَصَهُ حَقُّهُ وَتَرَهُ يَفْزَحُ fiilin anlamında olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu fiilin فَعْلٌ يَفْعَلُ şeklinde söylendiğini zikrederek, hem bu fiilin vezninin فَعْلٌ olduğu hem de yine

¹⁸⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 11.

¹⁸⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 12.

¹⁸⁸ Muhammed, 47/35.

eksiltmek ve azaltmak anlamlarına gelen نَقَصَ kelimesiyle aynı anlamda olduğuna işaret etmiştir.¹⁸⁹

Aynı zamanda müellif, bu fiilin ıstikakı üzerinde de durmuş ve ıstikakı konusunda iki farklı görüşe işaret etmiştir. Ferrâ'dan, “gücenmek” ve “darılmak” anlamına gelen الْوُثْرَ kelimesinden türediğini nakletmiştir. Başka bir görüşe göre ise, “yalnız” ve “tek” anlamına gelen الْوُثْرَ kelimesinden türediğini ifade etmiştir. Daha sonra فَكَأَنَّ الْمَعْنَى وَلَنْ يُفْرِدَكُمْ بِغَيْرِ ثَوَابٍ “Sizi ödüksüz bir şekilde yalnız bırakmaz.” ifadesiyle, bu görüşe göre âyetin anlamına işaret etmiştir.¹⁹⁰

Örnek-2:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *Altın gümüş*

*biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!”*¹⁹¹

Bu âyet, Şevkânî'nin lugavî olarak tefsir ettiği âyetlerden biridir. Müellif, الْكَنَزَ kelimesi hakkında şu açıklamalara yer vermiştir:

“الْكَنَزُ kelimesinin sözlük anlamı, “toplamak” ve “biriktirmektir.” Bu anlam, yalnızca altın ve gümüş için kullanılmaz. Taberî ise şöyle demiştir: الْكَنَزُ kelimesi, yeryüzünde ve yer altında bir araya gelen her şey için kullanılır. Arapçada نَاقَةُ كِنَازٍ ifadesi de bu kökten türetilmiştir. نَاقَةُ كِنَازٍ cümlesinden maksat, eti sıkı ve dolgun deve

¹⁸⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s.1379.

¹⁹⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s.1379. Müellifin orijinal ibaresi şöyledir: قَالَ الْفَرَاءُ هُوَ مُشْتَقٌّ مِنَ الْوُثْرِ وَهُوَ الدَّحْلُ وَقِيلَ مُشْتَقٌّ مِنَ الْوُثْرِ وَهُوَ الْفَرْدُ

¹⁹¹ et-Tevbe, 9/34.

anlamına gelir. Yine *وَاجْتَمَعَ الشَّيْءُ أَي اجْتَمَعَ* ifadesi de *وَاجْتَمَعَ* fiilinin “toplanmak” anlamındaki *اجتمع* kelimesiyle eş anlamlı olduğunu göstermektedir.”¹⁹²

Müellif, bir kelimenin lugat açısından tahlilini yaparken önce kendi görüşünü sunmuş, ardından Ferrâ ve Taberî gibi dil âlimlerinin yorumlarına yer vermiştir. *Fethu'l-Kadîr*'de bu tür örneklerle oldukça sık rastlanmaktadır. Neredeyse her âyetin tefsirinde, müellifin bu yöntemini görmek mümkündür.

1.3.3.5. Gramer İle Kelimeleri Açıklaması

Çalışmamızın diğer bölümlerinde, *Fethu'l-Kadîr* eserinde yer alan sarf ve nahiv konularını değerlendirirken Şevkânî'nin gramer açısından kelimeleri nasıl açıkladığına dair birçok örnek vereceğimiz için burada ayrıca örnek sunmaya gerek görmüyoruz.

1.3.3.6. Arap Dil Ekollerinin Görüşlerine Yer Vermesi

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*'de âyetleri i'râb ederken gramer ekollerinin görüşlerine geniş yer vermektedir. Eserde isimleri açıkça zikredilen ekollere bakıldığında, bunların Basra ve Kûfe ekolleri olduğu görülmektedir.

Şevkânî, Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini çoğunlukla mezhep ismini belirterek aktarmaktadır. Müellif, Basra ekolü için *قال البصريون* “Basralılar dedi”,¹⁹³ *وذهب البصريون إلى* “Basralılar şu görüşe yöneldi”,¹⁹⁴ *وقال أهل البصرة* “Basralılar bunu söyledi”,¹⁹⁵ *ومنعه البصريون* “Basralılar bunu engellediler”¹⁹⁶ gibi ifadeler kullanmaktadır.

¹⁹² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s.569.

¹⁹³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 464.

¹⁹⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 684.

¹⁹⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 50.

¹⁹⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 289.

¹⁹⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1357.

Kûfe ekolü için ise الكوفة “Kûfe ehli okudu”,¹⁹⁸ وقال اهل الكوفة “Kûfe ehli dedi”,¹⁹⁹ وقال الكوفيون “Kûfeler dedi”²⁰⁰ ve وقرء الكوفيون “Kûfeler okudu”²⁰¹ gibi tabirlere yer vermektedir.

Şevkânî bazen فَأَمَّا الْبَصْرِيُّونَ ifadesiyle Basralıların görüşünü aktardıktan hemen sonra الكوفيون وأما diyerek Kûfelilerin görüşünü zikretmiş ve böylece her iki ekol arasındaki görüş ayrılıklarına yer vermiştir.²⁰² Bazen de وَلَا يُجِزُهُ الْبَصْرِيُّونَ “Ferrâ bu görüşü benimsemiştir; Basralılar ise bunu caiz görmemiştir”²⁰³ örneğinde olduğu gibi Kûfeli bir âlimin adını anarak onun bu görüşü tercih ettiğini belirtmiş, hemen ardından ise Basra ekolünün bu görüşü caiz görmediğini ifade etmiştir. Müellif zaman zaman ekollerin adını anmadan اِئْتَمَّ النَّحْو “Nahiv imamları ihtilaf etti”,²⁰⁴ وَقَدْ اِخْتَلَفَ النَّحْو “Nahiv âlimlerinin çoğu şöyle demiştir”²⁰⁵ ve وَقَدْ اِخْتَلَفَ النَّحْو “Nahiv âlimleri ihtilaf etti”²⁰⁶ gibi ifadeler kullanmıştır. Ayrıca Mâide sûresindeki إِنَّ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاصَابْتُمْ مُصِيبَةً الْمَوْتِ *Şâyet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse*²⁰⁷ âyetinin i‘râbını yaparken, اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ اِنْ اَنْتُمْ ifadesinin ضَرَبْتُمْ fiilinin tefsir ettiği mahzûf bir fiile fâil olduğunu ya da اِنْ اَنْتُمْ اِنْ اَنْتُمْ ifadesinin mübteda, ضَرَبْتُمْ fiilinin ise onun haberi olduğunu belirtmiştir. Daha sonra وَالْاَوَّلُ مَذْهَبُ الْجُمْهُورِ مِنَ النَّحْوِ وَالتَّانِي مَذْهَبُ

¹⁹⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 687.

¹⁹⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 151.

²⁰⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 360-361.

²⁰¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 425.

²⁰² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 267.

²⁰³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1563.

²⁰⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 267.

²⁰⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1574.

²⁰⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 40.

²⁰⁷ el-Mâide, 5/106.

الأخفش والكفّين “Birincisi nahiv âlimlerinden Cumhurun görüşü, ikincisi ise Ahfeş ve Kûfelilerin görüşüdür.” ifadesini kullanarak hem mezhep adını hem de nahiv âlimlerinin ismini birlikte zikretmiştir.²⁰⁸

Ayrıca Şevkânî, Ebû Tâlib el-Mekkî’ den (ö. 386/996) söz konusu âyetin ve onu takip eden iki âyetin gramercilere göre en zor i’râb edilen âyetler olduğunu nakletmiştir.²⁰⁹

Şevkânî bazen Basra ve Kûfe temsilcilerinin isimlerini bir arada vererek, nahiv âlimlerinin çoğunun bu görüşü benimsediğini zikretmektedir. Ancak hemen sonrasında, bu iki mezhepten birine mensup bir âlimin farklı bir görüşte olduğunu da belirtmektedir.

Örneğin, *Eğer* “لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ” *yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir*”²¹⁰ âyetini i’râb ederken, Şevkânî şu açıklamayı yapar: “Kisâî (ö. 189/805), Sîbeveyhi, Ahfeş, Zeccâc ve çoğu nahiv âlimine göre bu âyette geçen إِلَّا kelimesi klasik anlamda bir istisnâ edatı değildir. Aksine, غَيْرُ anlamında kullanılmıştır ve إِلَهٌ kelimesinin bir sıfatı konumundadır. Bu nedenle, ardından gelen اللَّهُ kelimesi merfû okunmuştur. Böylece bu kullanım, إِلَّا kelimesinin, anlam olarak غَيْرُ yerinde kullanıldığını ve bu kelimenin i’râbının da aynı şekilde belirlediğini göstermektedir.”²¹¹ Ayrıca Şevkânî, قول الشاعر منه diyerek, bu kullanımı destekleyen ve benzer anlam içeren şu şiir beytine yer vermiştir:

²⁰⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 400.

²⁰⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 400.

²¹⁰ el-Enbiyâ, 21/22.

²¹¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 932. Müellifin ibaresi şöyledir: وَقَالَ الْكِسَائِيُّ وَسَيَبَوَيْهِ وَالْأَخْفَشُ وَالزَّجَّاجُ وَجُمْهُورُ النُّحَاةِ إِنَّ إِلَّا هُنَا لَيْسَتْ لِلْإِسْتِثْنَاءِ، بَلْ بِمَعْنَى غَيْرُ صِفَةٍ لِإِلَهَةٍ، وَلِذَلِكَ ارْتَفَعَ الْإِسْمُ الَّذِي بَعْدَهَا، وَظَهَرَ فِيهِ إِغْرَابٌ غَيْرُ الَّذِي جَاءَتْ إِلَّا بِمَعْنَاهَا

وَكُلُّ أَخٍ مُفَارِقُهُ أَخُوهُ ... لَعَمْرُ أَبِيكَ إِلَّا الْفَرَقْدَانِ

Bu beyitte إِلَّا kelimesi de klasik anlamda istisnâ edatı değil, غَيْر anlamında kullanılmıştır.

Ayrıca Şevkânî, Kûfe ekolünden Ferrâ'nın bu konudaki görüşüne de şu sözlerle yer verir:

وقال الفراء إِنَّ إِلَّا هُنَا بِمَعْنَى سَوَى الْمَغْنَى لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهٌ سِوَى اللَّهِ لَفَسَدَتَا

Yani, Ferrâ burada إِلَّا kelimesinin سَوَى anlamında olduğu söylemiştir.

Ferrâ'nın açıklamasına göre âyetin anlamı şöyledir: “Eğer yerde ve gökte Allah dışında başka ilahlar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.”²¹²

Bu örnekte Şevkânî, Basra mezhebinin önemli temsilcilerinden Sîbeveyhi ve onun görüşlerini benimseyen Zeccâc ile Kûfe mezhebinin önde gelen temsilcileri Kisâî ve Ahfeş'i bir arada zikretmiştir. Böylece iki mezhep arasındaki görüş birliğine işaret etmiştir. Ayrıca, şahıs isimlerinden sonra وَجُمُوهُورُ النَّحَاةِ “nahiv âlimlerinin çoğu” ifadesini kullanarak, gramercilerin çoğunun aynı görüşte olduğunu belirtmiştir. Ancak müellif, Kûfe mezhebinin önde gelen âlimlerinden Ferrâ'dan farklı bir görüş nakletmiş ve böylece onun hem kendi mezhebine hem de Basra mezhebine muhalefet ettiğine dikkat çekmiştir.

1.3.3.7. Belagat İle Kelimleri Açıklaması

Şevkânî'nin tefsirinin önemli konularından biri, âyetlerin belagat özelliklerine değinmiş olmasıdır. Müellif, âyetleri belagat ilminin üç temel bölümü olan me'anî, beyan ve bedi' sanatları açısından, gerektiği yerlerde izah etmiştir.

Müellifin eserin mukaddimesindeki “Bazı müfessirlerin sadece bir mana ile yetinmesi, Arapçanın inceliklerini ve sırlarını ortaya koyan me'ânî ve beyan gibi ilimlerden yararlanmamıza engel değildir”²¹³ ifadesi, belagat sanatından ne kadar çok

²¹² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 932.

²¹³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 11.

engellemeyin anlamı çıkar. Oysa âyet, evli olmayan kadınların evlenmesini engellemeyi yasaklamıştır.

Örnek-2:

وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ “Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol

kanat ger.”²¹⁷ Şevkânî âyetteki جَنَاح kelimesinin kinaye anlamında kullanıldığını

belirtmiştir. Ayrıca dilbilimci Ebû Bekir el-Kuffâl eş-Şâî (ö. 365/976), حَفْظِ الْجَنَاح

“kanatları indirmek” ifadesinin manası hakkında iki görüş zikretmiştir.

Birincisi: Kuş, yavrusunu korumak amacıyla kanatlarını indirir. Bu nedenle حَفْظِ الْجَنَاح “kanatları indirmek” ifadesi burada, حُسْنِ التَّدْيِيرِ “güzel idare etmekten” anlamında kinaye olarak kullanılmıştır.²¹⁸ Daha sonra قَالَ لِلْوَلَدِ “Ve çocuğa şöyle der gibi” diyerek âyetin takdir edilen anlamını belirtmiştir. Âyetin takdiri şöyledir “اَكْفُلْ وَالِدَيْكَ بِأَنْ تَضُمَّهُمَا إِلَى نَفْسِكَ كَمَا فَعَلَا ذَلِكَ بِكَ فِي حَالِ صِبْعِكَ” “Anne babanızı, küçüklüğünüzde size gösterdikleri şefkat gibi, onlara şefkatle yaklaşıp iyi davranın.”²¹⁹

İkincisi: Kuşlar uçmaya başlamak istediklerinde kanatlarını açarlar. Aşağıya inmek istediklerinde ise kanatlarını indirirler. Bu durum, حَفْظِ الْجَنَاح “kanatları indirmek” ifadesinin, التَّوَاضُّعِ وَتَرْكِ الْإِرْتِمَاعِ “alçak gönüllülük ve kibri terkten” kinaye anlamını taşımasına örnek teşkil eder.”²²⁰

Birinci örnekte müellif, belagat ilminin mecaz kavramından yararlanarak âyeti açıklar; ikinci örnekte ise aynı ilmin kinaye kavramını kullanır.

²¹⁷ el-İsrâ, 17/24.

²¹⁸ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 817.

²¹⁹ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 817.

²²⁰ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 817.

Bu durum, Şevkânî'nin bir âyeti farklı açıklamalarla izah etme yöntemini ortaya koymaktadır. Bu da onun, belagat ilminde farklı boyutlara ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

1.3.3.8. Kıraatlerden Faydalanması

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde kıraat ilmine özel bir önem vermiştir. Eserinde, Kâlûn'un (ö.220/835) ravisi olduğu Nafi'nin (ö. 169/785) kıraatını esas almış, ayrıca mütevâtir ve şâz olan tüm kıraatlere, gerektiğinde işaret etmiştir. Bunun yanı sıra, kıraat farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan farklı anlamları filolojik bir perspektifle açıklamıştır. Müellif, özellikle belirttiği kıraatleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dayandırarak, hadis kaynaklarıyla da bu görüşünü desteklemiştir.

Örneğin, قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidâyet gelir de her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler”²²¹

Bu âyette geçen هُدَايَ kelimesini, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, ي harfini şedde ve fetha ile okuyarak هُدًى şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Müellif, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu kıraatını, İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *el-Mesâhif* adlı eserinde, Ebu't-Tufeyl el-Leysî'den (ö. 100/718-19) aktarılan bir rivâyetle desteklemektedir.²²²

“Siz فَاجْعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ

de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın”²²³ âyetini tahlil ederken, âyette geçen وَشُرَكَاءَكُمْ kelimesinin mansûb olarak okunmasında kıraat

²²¹ el-Bakara, 2/38.

²²² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 50.

²²³ Yûnus, 10/71.

âlimlerinin ittifak ettiğini ifade etmiştir. Şevkânî, nasb kıraati için üç farklı i'râb görüşünü zikretmiştir.

Hasan (ö. 110/728), İbn Ebû İshak (ö. 117/735) ve Ya'kûb el-Hadremînin (ö. 205/821) ise bu kelimeyi merfû okuduklarını ifade etmiş ve bu kıraatin i'râbını şu şekilde açıklamıştır:

Âyette yer alan وَشُرَّكَاءُكُمْ kelimesi merfû okunduğunda فَاجْمَعُوا fiilinin fâili olan merfû zamire atıfta bulunulmuştur. Muttasıl zamirin, munfasıl bir zamirle tekit edilmemiş olmasına rağmen, bu atıf anlam açısından uygundur. Çünkü aralarındaki fasıl, bu atfin uygunluğunu sağlamaktadır. el-Mehdevî (ö. 440/1048-49) ise وَشُرَّكَاءُكُمْ kelimesinin mahzûf bir haberin mübtedası olduğunu, takdirinin: لِيَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu fiilin putlar gibi cansız bir şeye nispet edilmesinin, onlara ibadet edenlerin azarlanması ve utandırılmaları amacı taşıdığı belirtilmiştir.²²⁴

Nehhâs ve bazı dil âlimleri, وَشُرَّكَاءُكُمْ şeklindeki merfû kıraati uygun görmemiştir. Zira وَشُرَّكَاءُكُمْ kelimesi merfû okunduğunda, hemzenin Mushaf'ta وَشُرَّكَاءُكُمْ gibi vâv şeklinde yazılması gerekirdi. Şevkânî de Mushaf'ta böyle bir yazılışın olmadığını ve dolayısıyla bu kıraatin zayıf olduğunu değerlendirmiş ve Cumhurun tercih ettiği nasb kıraatini tercih etmiştir.²²⁵

Ayrıca müellif, Ubey b. Ka'b'den (ö. 33/654) وَادْعُوا شُرَّكَاءُكُمْ şeklinde “ادْعُوا” fiilinin Mushaf'ta açık bir şekilde zikredildiği mansûb bir kıraati de rivâyet etmiştir.²²⁶

Bu örneklerle benzer şekilde kıraatle ilgili Şevkânî'nin eserinde yaptığı açıklamalar çoğaltılabilir. Eserin birçok yerinde kıraate ve âlimlerin bu kıraatler hakkındaki değerlendirmelerine şahit olmak mümkündür. Bu da müellifin eserde kıraatlerden ne denli faydalandığını göstermektedir.

²²⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 635.

²²⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 635.

²²⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 635.

1.3.4. Kaynakları

Bir müellif, ilmi birikimini oluşturmaya başladığı andan itibaren hocalarından ve okuduğu eserlerden istifade eder. Yazdığı eser tamamlanana kadar başvurduğu kitaplar ve âlimler onun ana kaynaklarını oluşturur. Müellifin eseri hangi ilim dalına aitse, başvuracağı kaynaklar da o ilim dalına aittir. Bu nedenle, lugavî bir tefsirin en önemli kaynakları lugat ve gramerle ilgili eserlerdir. Çünkü bu tür tefsirlerde müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini açıklarken yoğun şekilde gramatik tahliller yapar.

Şevkânî, kendisinden önceki tefsir, gramer ve lugat gibi ilim alanlarında yazılmış eserlerden istifade etmiş ve *Fethu'l-Kadîr*'de Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini açıklarken birçok âlimin görüşlerine başvurmuştur. Müellif, her ne kadar *Fethu'l-Kadîr*'in mukaddimesinde yalnızca birkaç kaynağı zikretmiş olsa da, eser kaynak bakımından oldukça zengin bir tefsirdir. Yaptığı nakillerde bazen ibarenin lafzına sadık kalmış, bazen de mefhumunu aktarmıştır.

Şevkânî, tefsirinde yararlandığı kaynakları genellikle müelliflerin isimlerini zikrederek nakletmiştir. Bazen müellifin adını ve eserini birlikte, bazen ise yalnızca eser adını anmıştır. Ancak hem müellifin hem de eserinin adını birlikte zikrederek yaptığı nakiller daha azdır.

Fethu'l-Kadîr'in kaynaklarını oluşturan eserlere bakıldığında, tefsir ve gramere ait eserler başta olmak üzere, farklı ilim dallarında birçok kaynak eserin bulunduğu görülmektedir. Özellikle Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Zeccâc ve Ferrâ gibi ilk dönem dil âlimleri ve dil ekollerinin önemli temsilcilerine eserde sıkça yer verilmektedir.

Bu başlık altında, Şevkânî'nin eserini yazarken istifade ettiği âlimlerin eserleri konularına göre sınıflandırılarak sunulacaktır.

1.3.4.1. Lugat ve Gramer Kaynakları

İslam dininin birinci temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça olması, dil kaidelerine ve kurallarına büyük önem verilmesini gerektirmiştir. Çünkü Arapçayı doğru okumak, anlamak ve dil hatalarından korunmak için lugat ve gramer ilimlerine hakim olmak gerekir. Taşköprizâde de (ö. 968/1561) "Gramer farz-ı kifâyedir. Zira

kitap ve sünnetten delil çıkarabilmek bu ilme bağlıdır”²²⁷ diyerek gramer ilminin önemine vurgu yapmıştır.

Birçok müfessir, Kur’ân-ı Kerim âyetlerini doğru anlamak ve açıklamak için Arapça dil bilgisinin zorunlu olduğunu belirtmiş ve tefsir ilmiyle meşgul olacak kişilerin bu ilimlerde uzman olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla âlimler, lugat ve gramer gibi alet ilimlerinin doğuş sebebinin Kur’ân-ı Kerim olduğunu kabul etmişlerdir.

Şevkânî, eserinin mukaddimesinde dil ilimlerinin önemine dikkat çekmiş ve bu ilimlerle ilgili açıklamalara eserinde geniş yer vereceğini ifade etmiştir. Zira dil ilimlerini esas alarak yapılan tefsirin, yasaklanmış olan sırf şahsi görüşe dayalı tefsir türlerinden biri olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle müellif, lugat ve gramere geniş bir şekilde yer vermiş ve neredeyse eserin her sayfasında lugat ve gramerin önde gelen âlimlerinden nakiller yapmıştır.

i. Halîl b. Ahmed ve *Kitâbu ‘l-’Ayn*

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, lugat ve gramerin gelişmesine önemli katkılar sağlayan öncü şahsiyetlerden biridir. İlk dönem Basra âlimlerinden olan İsa b. Ömer es-Sekâfî’den (ö. 149/766) dil dersleri almış ve eserlerinden istifade etmiştir. Şüphesiz, gramer alanında isimleri günümüze kadar ulaşan ilk eser çalışmaları, el-Ferâhîdî’nin hocası es-Sekâfî tarafından yapılmış olan *el-Câmî* ve *el-İkmâl (el-Mukmil)* adlı eserlerdir. Hocasının eserlerinden oldukça istifade eden el-Ferâhîdî, bu eserleri çokça övmüş ve eserlerin bu alana katkısı hakkında şu beyti söylemiştir:

بَطَلَ النَّحْوُ جَمِيعاً كُلُّهُ
عَزِيَ مَا أَحَدَتْ عِيسَى بْنُ عُمَرَ
ذَاكَ إِكْمَالٌ وَهَذَا جَامِعٌ
فَهُمَا لِلنَّاسِ شَمْسٌ وَقَمَرٌ

“Nahiv ilminin tamamı, İsa b. Ömer’in ortaya koyduğu bilgiler dışındageçersizdir. Onun yazdığı İkmâl ve Câmî adlı iki eser vardır. Bu iki eser insanlar için adeta biri güneş diğeri ay gibidir.”²²⁸

²²⁷ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu’s-Sa’âde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzû’âtî’l-‘Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1985, c. 1, s. 138.

²²⁸ Abulvâhid b. Ali el-Halebî Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim), Dâru’n-Nehda, Kahire ts.,

Halîl b. Ahmed'in gramer alanındaki katkılarının önemi, öğrencisi Sîbeveyhi üzerindeki etkisinden de anlaşılmaktadır. Ondan gramer dersleri alan Sîbeveyhi, derslerinde tuttuğu notlar ışığında *el-Kitâb* adlı meşhur eserini kaleme almıştır. Eserde, “Ona sordum veya o söyledi” ifadeleriyle hocası Halîl b. Ahmed'i kastetmiş ve ondan sıkça bahsetmiştir.²²⁹ Kısacası, o, Arap dilinin yaklaşık bir asırlık mesafe kat etmesini sağlamıştır.²³⁰

Halîl b. Ahmed'in en önemli çalışması ise *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserdir. Müellif, eserde diğer lugat eserlerinin aksine, kelimeleri alfabetik sırasına göre değil, aynı telaffuzda olan kelimelere göre tertip etmiştir. Böylece el-Ferâhîdî, ilk Arapça küçük sözlüğü kaleme almış ve eser, “ع” harfiyle başladığı için *Kitâbu'l-'Ayn* adını almıştır.

Şevkânî, lugat ve gramerle ilgili olarak Halîl b. Ahmed'den eserinin birçok yerinde nakillerde bulunmuştur. Bu nakillere çoğu zaman, kendi görüşlerini ya da görüşlerini aktardığı diğer kişileri desteklemek amacıyla başvurmuştur. Bazen de sadece onun görüşlerine yer vermek amacıyla başvurmuştur. Genellikle kitabının ismini zikretmeyip, وقال الخليل “Halîl dedi” veya أحمد بن أحمد “Halîl b. Ahmed dedi” gibi sadece adını zikrettiği ifadelerle ondan bahsetmiştir. Bazen de kitabın orijinal ismini zikrederek, وقال الخليل في كتاب العين “Halîl *Kitâbu'l-'Ayn*'de dedi” veya وفي كتاب العين للخليل “Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn* eserinde” şeklinde atıfta bulunmuştur.

s. 23; M. Sadi Çögenli ve Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1994, s. 160; Selami Bakırcı ve Kenan Demirayak, **Arap Dili Grameri Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 2001, s. 30-31.

²²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zubeydî, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lağaviyyîn**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1984, s. 47-51; Cemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, **Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ**, (thk. İbrahim es-Sâmerrâî) Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1985, s. 45-46; Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982, c. 1, s.376-381; Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikr, Lübnan 1979, c. 1, 557-559; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 14, s. 309-312.

²³⁰ M. Nihad Çetin, “Arap”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c. 3, s. 296; Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, c. 14. s. 311.

Ayrıca Şevkânî'nin الخليل وقال الخليل “Halîl dedi” ve daha sonra العین في كتاب العين “Halîl dedi” şeklinde bir âyette üst üste atıfta bulunduğu da olmuştur.²³¹

Bir âyette iki kez ve farklı ifadelerle atıfta bulunduğu örneklerden biri olarak, وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ “Biz, o Peygamber’e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O’na verdiğimiz ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur’an’dır”²³² âyetindeki nakil gösterilebilir.

Şevkânî, bu âyetin Mekke müşriklerinin “Kur’ân-ı Kerim bir şiirdir ve Muhammed de bir şairdir” şeklindeki iddialarına cevap olarak indiğini belirtmiştir. وَمَا

وَمَا يَنْبَغِي “Biz, ona şiir öğretmedik” ifadesiyle Kur’ân’ın bir şiir olmadığı, عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ “Bu, ona yaraşmaz da” ifadesiyle ise Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şair olmadığı açıkça vurgulanmıştır. Şevkânî ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.)’in şair olmasının imkansız olduğunu ifade etmiş ve onun, herhangi bir şairin şiirini tekrarlarken dahi şiirin veznini bozduğunu aktarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), meşhur şair Tarafe b. el-Abd’in (ö. m. 569) şu beytini okurken veznini bozmuştur:

سَتُبْدِي لَكَ الْيَوْمَ مَا كُنْتَ جَاهِلًا ... وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدْ

“Günler sana bilmediğin şeyleri gösterecek... Ve sana haber edinmediğin kişilerin haberlerini getirecek.” Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), bu beyti okurken veznini değiştirerek لَكَ الْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدْ şeklinde söylemiştir. Bu durum, onun şiir konusunda doğal bir yeteneğe sahip olmadığını ve Kur’ân’ın onun kendi sözleri olamayacağını gösteren delillerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabeden Abbas b. Mirdâs es-Sülemî (r.a)’ın (ö. ?) şu beytini okurken de veznini bozmuştur.

²³¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1230.

²³² Yâsin, 36/69.

أَجْعَلْ هَـيَّ وَهَبَ الْعَبِيدِ ... بَيْنَ عُيَيْنَةٍ وَالْأَفْرَعِ

“Uyeyne ile el-Akra’ arasında beni ve köleleri gasp mı ediyorsun?” Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) bu beyti şu şekilde söylemiştir:

بَيْنَ الْأَفْرَعِ وَعُيَيْنَةٍ²³³

Aynı zamanda Şevkânî, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şiir veznine uygun beyit söyleyemediğini ve bu durumun Kur’ân-ı Kerim’in onun kendi sözü değil, Allah’ın kelâmı olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber’in şu sözünü de örnek vermiştir:

كَفَى بِالْإِسْلَامِ وَالشَّيْبِ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا

“İnsan için İslam ve yaşlılık yeterli bir öğüt vericidir.”

Ancak Hz. Ebû Bekir (r.a.), şairin asıl beyiti şu şekilde söylediğini hatırlatmıştır:

كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا

Şevkânî, Halîl b. Ahmed’in görüşünü aktararak, şiirin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) birçok sözden daha sevimli olduğunu ancak onun hiçbir zaman şiir söylemediğini vurgulamıştır. Bu noktada وقال الخليل “Halîl dedi” ifadesiyle Halîl b. Ahmed’den söz konusu âyetteki ilk nakli gerçekleştirmiştir.

Daha sonra وَأَمَّا مَا رُوي عَنْهُ مِنْ قَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (s.a.v.)’den nakledilen şu beyitlere dikkat çekmiştir:

“هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَتْ ... وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ”

²³³ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 1230.

“Kan dökmüş bir parmaktan başka bir şey değilsin... Allah yolunda ne buldun.”

“أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ ... أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ”

“Ben peygamberim bunda yalan yok... Ben Abdülmuttalib’in oğluyum (torunuyum).”

Şevkânî, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yukarıda zikredilen sözlerinin ve benzeri ifadelerinin bilinçli olarak söylenmiş şiir olmadığını, aksine doğal bir uyumdan kaynaklandığını ifade etmiştir. Ona göre, bu tür uyumlu ifadeler sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözlerinde değil, aynı zamanda Kur’ân-ı Kerim’de ve birçok insanın konuşmalarında da görülebilir.

Bu bağlamda, Şevkânî Kur’ân-ı Kerim’den şu iki âyeti örnek olarak sunmuştur:

Âl-i İmrân sûresi 92. âyet:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz.”

Sebe’ Sûresi 13. âyet:

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَمَثَائِلَ وَجَفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ

“Onlar Süleyman’a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi.”

Bu âyetlerin içerdiği uyumlu ses yapısına dikkat çeken Şevkânî, bunların şiir olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, bir metnin vezinli ve ahenkli olması onun şiir sayılmasını gerektirmez. Nitekim Kur’ân-ı Kerim de belirli bir ritmik yapıya sahip olmasına rağmen, şiir olmadığı kesin bir hakikattir.

Şevkânî, كتاب العين وقال الخليل في “Halîl Kitâbu’l-’Ayn’de şöyle dedi” ifadesiyle ondan bu âyette ikinci kez nakilde bulunmuş ve onun şu sözünü aktarmıştır: Halîl

Kitâbu'l- 'Ayn'de kafiyele iki bölümden oluşan her sözün şiir olmadığını söylemiştir.²³⁴ şevkânî böylece, uzun uzun açıkladığı konuyu son olarak onun görüşüyle bir kez daha pekişirmiştir.

şevkânî, önceki örnekte olduğu gibi, genellikle Halîl b. Ahmed'in görüşlerini müstakil olarak nakletmiştir. Ancak bazen onun görüşlerini öğrencisi Sîbeveyhi veya diğer dil âlimlerinin görüşleriyle birlikte sunmuştur. Ayrıca, kimi zaman Halîl b. Ahmed ve öğrencisi Sîbeveyhi'nin görüşlerini beraber verip, ardından Ferrâ gibi meşhur bir dil âliminin de bu görüşleri desteklediğini belirtmiştir.

Örneğin, şevkânî *“şüpheless bunlar âhirette en çok ziyana uğrayanlardır”*²³⁵ âyetini tefsir ederken *لَا جَرَمَ لَهُ* ifadesinin anlamı hakkında birçok lugat âliminin görüşüne yer vermiştir.²³⁶ Bu bağlamda Halîl b. Ahmed'den iki farklı görüş nakletmiştir:

Birincisi, Halîl b. Ahmed'in Sîbeveyhi ile birlikte olan görüşüdür. Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi, *لَا جَرَمَ* hakkında şöyle demişlerdir: *“لَا جَرَمَ* ifadesi, *حَقٌّ* “doğrudur” anlamındadır.” Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi'ye göre *لَا جَرَمَ* kelimesi, tek kelime olarak kullanılmaktadır. şevkânî, *وَبِهِ قَالَ الْفَرَّاءُ* “Ferrâ da bunu şöyledi” diyerek, Ferrâ'nın da bu görüşü desteklediğini bildirmiştir.²³⁷

²³⁴ eş-şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, s. 1231.

²³⁵ Hûd, 11/22.

²³⁶ şevkânî'nin bu kelime hakkında lugat âlimlerinden yaptığı naklin orijinal ibaresi şöyledir:

قوله: لَا جَرَمَ قَالَ الْحَلِيلُ وَسَيَبَوِيهِ لَا جَرَمَ بِمَعْنَى: حَقٌّ، فَهِيَ عِنْدَهُمَا بِمَنْزِلَةِ كَلِمَةِ وَاحِدَةٍ، وَبِهِ قَالَ الْفَرَّاءُ. وَرُوِيَ عَنِ الْحَلِيلِ وَالْفَرَّاءِ: أَنَّهَا بِمَنْزِلَةِ قَوْلِكَ لَا بُدَّ وَلَا مَحَالَةَ، ثُمَّ كَثُرَ اسْتِعْمَالُهَا حَتَّى صَارَتْ بِمَنْزِلَةِ حَقًّا. وَقَالَ الرَّجَالُ إِنَّ جَرَمَ بِمَعْنَى: كَسَبَ أَيْ: كَسَبَ ذَلِكَ الْفِعْلُ لَهُمُ الْحُسْرَانُ، وَفَاعِلُ كَسَبَ مُضْمَرٌ، وَأَنَّ مَنْصُوبَهُ بِجَرَمَ. قَالَ الْأَزْهَرِيُّ: وَهَذَا مِنْ أَحْسَنِ مَا نُقِلَ فِي هَذِهِ اللَّغَةِ. وَقَالَ الْكِسَائِيُّ: مَعْنَى لَا جَرَمَ: لَا صَدَّ، وَلَا مَنَعَ عَنْ أَهْمٍ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ. وَقَالَ جَمَاعَةٌ مِنَ النَّحْوِيِّينَ: إِنَّ مَعْنَى لَا جَرَمَ لَا قَطْعَهُ قَاطِعٌ أَهْمٍ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ قَالُوا: وَالْجَرَمُ، الْقَطْعُ، وَقَدْ جَرَمَ النَّحْلُ وَاجْتَرَمَهُ: أَيَّ: قَطَعَهُ.

Daha fazla detaylı bilgi için bkz. şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr* adlı s. 553.

²³⁷ eş-şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 653.

İkinci görüş, Halîl b. Ahmed ile Ferrâ'ya ait farklı bir yaklaşımdır. Şöyle rivayet edilmiştir: Halîl ve Ferrâ, لَا بُدَّ وَلَا مُحَالَةً لَا جَرَمَ kelimesinin yani “elbette, kesinlikle” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Zamanla bu ifadenin kullanımı yaygınlaşmış ve حَقٌّ yani “doğrudur” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.²³⁸

Bu iki görüş arasında bazı farklılıklar bulunsa da aslında ikincisi, birincisini destekleyici niteliktedir. Çünkü Şevkânî, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi'nin görüşünü aktardıktan sonra bu görüşü Ferrâ'nın ifade ettiğini zikretmiştir. Hemen sonrasında, لَا جَرَمَ ifadesinin yaygın kullanımı sebebiyle, birinci görüşte olduğu gibi doğrudan olmasa da, حَقٌّ “doğrudur” kelimesinin anlamına geldiğini, Halîl b. Ahmed ve Ferrâ'dan rivâyet ettiğini bildirmiştir.²³⁹

Şevkânî, bazen Halîl b. Ahmed'den görüş naklederken onun ismini açık bir şekilde zikretmiş, farklı görüş beyan eden diğer gramer âlimleri için ise sadece وَقَالَ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ “diğerleri dedi” ifadesiyle yetinmiştir. Örneğin “De ki: “Allah şunu yasak etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin”²⁴⁰ حَرَّمَ هَذَا” âyetindeki هَلُمَّ kelimesini gramer açısından açıklarken önce وَالْأَصْلُ عِنْدَ الْحَلِيلِ “bunun aslı Halîl’e göre” diyerek onun görüşünü aktarmış, ardından وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ “diğerleri dedi” ifadesiyle diğer gramer âlimlerinin görüşünü nakletmiştir. Ayrıca وفي كتاب العين للخليل “Halîl’in Kitâbu’l-’Ayn eserinde” ifadesiyle onun eserinde zikrettiği başka bir görüşüne de atıfta bulunmuştur. Böylece Şevkânî bu âyette de farklı ifadelerle Halîl b. Ahmed’in iki farklı görüşüne yer vermiştir.

²³⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 653.

²³⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 653.

²⁴⁰ el-En‘âm, 6/150.

Şevkânî, هَلَّمَ kelimesinin ism-i fiil olduğunu, müzekker ve müennes, müfred, tesniye ve cemi hallerinde aynı şekilde kullanıldığını belirttikten sonra, bu kelimenin lehçelere göre farklı telaffuzlarına da değinmiştir. Ardından, kelimenin aslı hakkında şu açıklamayı yapar:

Halîl'e göre هَلَّمَ kelimesinin aslı هَا idi; daha sonra yanına م getirilerek هَلَّمَ şeklini aldı. Halîl dışındaki âlimler ise, kelimenin aslının هَل olduğunu, sonradan buna bir م harfinin eklendiğini söylemişlerdir. Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn* 'inde ise هَلَّمَ kelimesinin aslı, هَل أَفْصَدُك manasında veya هَل أَوْم dir. Daha sonra Arapların هَلَّمَ şeklindeki kullanımı yaygınlaşmıştır.²⁴¹

Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, Şevkânî'nin eserinde Halîl b. Ahmed'in görüşlerine büyük bir önem verdiği görülmektedir. Müellif, bir âyeti lugat veya gramer açısından tahlil ederken genellikle onun görüşüne yalnızca bir kez yer vermekle yetinmeyip, farklı açılardan ele alarak birden fazla kez zikretmiştir. Yâsîn, Hûd ve En'âm sûrelerinden verilen örneklerin her biri de bu durumu desteklemektedir.

Şevkânî'nin eserinde Halîl b. Ahmed'den yaptığı nakillere benzer pek çok örnek mevcuttur. Neredeyse *Fethu'l-Kadîr* 'in her sayfasında onun ismine rastlamak mümkündür. Ancak konunun dağılmaması için, Şevkânî'nin farklı metotlarla aktardığı örneklerden yalnızca birkaçı ele alınmış ve bu örnekler, diğer benzer rivâyetler için bir katalog niteliği taşıyacak şekilde özenle seçilmiştir. Kısaca, Şevkânî *Fethu'l-Kadîr* adlı lûgavî tefsirini kaleme alırken, Halîl b. Ahmed ve *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eseri, lugat ve gramer açıklamaları açısından başlıca kaynakları arasında yer almıştır.

ii. Sîbeveyhi ve *el-Kitâb*

Basra ekolünün önemli temsilcilerinden olan Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, bilinen adıyla Sîbeveyhi, günümüze ulaşan en önemli gramer eserlerinden biri olan *el-Kitâb* 'ın müellifidir. Bu eser, kendi alanında büyük bir şöhrete

²⁴¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 456.

kavuşmuş ve uzun bir süre boyunca âlimler arasında “kitap” denildiğinde Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb* adlı eseri anlaşılmıştır.²⁴²

Sîbeveyhi’nin kaleme aldığı *el-Kitâb*, kendi dönemine kadar yazılmış gramer eserleri arasında en hacimlisidir. Bu eser yalnızca Basra ekolü için değil, diğer tüm dil ekolleri için de vazgeçilmez bir kaynak olmuştur.²⁴³ Aynı zamanda, sonraki dönemlerde gramer âlimlerinin çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Daha sonraki süreçte *el-Kitâb* üzerine ihtisar, ikmâl, şerh, ta’lik ve tenkit gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Günümüzde de Arap dili ve grameri alanında yapılan çalışmalarda başvurulacak en önemli kaynak eserlerden biri olma özelliğini korumaktadır. Mâzinî’nin, (ö. 249/863) *el-Kitâb* hakkında sarf ettiği “Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ından sonra gramerle ilgili ciddi bir çalışma yapmak isteyen, ondan istifade etsin”²⁴⁴ ifadeleri, eserin gramer alanındaki önemini açıkça göstermektedir.

Şevkânî’nin en önemli gramer kaynakları arasında Sîbeveyhi’nin bu eseri de yer almaktadır. Şevkânî, eserinde genellikle قال سِيبَوَيْهٍ “Sîbeveyhi dedi”²⁴⁵, وَقَدْ أَجَاز “Bu Sîbeveyhi’nin görüşüdür”²⁴⁷ ve سِيبَوَيْهٍ “Sîbeveyhi caiz gördü”²⁴⁶, وَهَذَا قَوْلُ سِيبَوَيْهٍ “Sîbeveyhi aktardı”²⁴⁸ gibi ifadelerle doğrudan Sîbeveyhi’nin ismini zikrederek onun görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bazen de ذَكَرَ سِيبَوَيْهٍ فِي الْكِتَابِ “Sîbeveyhi *el-Kitâb*’da zikretti”²⁴⁹ veya قال سِيبَوَيْهٍ فِي كِتَابِهِ “Sîbeveyhi *Kitab*’ında

²⁴² Ahmed Hasan ez-Zebed, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabi li’l-Medârisi’s-Saneviyyeti ve’l-‘Ulyâ*, Dâru’l-Me’ârif, Kahire ts., s. 366.

²⁴³ Çetin, “Arap”, c. 3, s. 296.

²⁴⁴ el-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ fi Tabakâti’l-Udebâ*, s. 56; el-Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, c. 2, s. 348.

²⁴⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 280.

²⁴⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 582.

²⁴⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 72.

²⁴⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 494.

²⁴⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 200.

dedi”²⁵⁰ ya da “*Kitab*’ının bir yerinde”²⁵¹ gibi ifadelerle eserinin adını belirterek ona referansta bulunmuştur.

Şevkânî, yukarıda belirtilen ifadelerde olduğu gibi genellikle doğrudan Sîbeveyhi’nin kendisinden nakilde bulunmuş, kimi zaman ise وَحْكِي فِي الْكَشَّافِ عَنْ “*el-Mehdevî Sîbeveyhi*’den nakletti”²⁵² ve “*el-Mehdevî Sîbeveyhi*’den nakletti”²⁵³ gibi ifadelerle başka kaynaklar aracılığıyla onun görüşlerine yer vermiştir. Bununla birlikte, zaman zaman زُوِيَ عَنْ سِيبَوَيْهِ “*Sîbeveyhi*’den rivâyet edildi”²⁵⁴ veya كَمَا زُوِيَ عَنْ سِيبَوَيْهِ “*Sîbeveyhi*’den rivâyet edildiği gibi”²⁵⁵ şeklinde belirli bir kaynak belirtmeden, edilgen yapıyla Sîbeveyhi’ye atıfta bulunmuştur.

Şevkânî, genel olarak Sîbeveyhi’nin görüşlerine olumlu bir yaklaşım sergilemiş ve onun görüşlerinin dilciler tarafından tercih edildiğini belirtmiştir. Örneğin, De ki: “*Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın*”²⁵⁶ âyetinde geçen اللَّهُمَّ kelimesini dilbilimsel açıdan açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır. Halîl, Sîbeveyhi ve tüm Basralılar, اللَّهُمَّ kelimesinin aslının يَا اللَّهُ olduğunu söylemişlerdir. Bu kelime nida harfi يَا olmadan kullanıldığında, onun yerine şeddeli bir mim eklenmiştir. İki harften oluşan “ye” ve “elif” yerine, yine iki harften oluşan şeddeli “mim” getirilmiştir. اللَّهُمَّ kelimesindeki zamme, müfred münâdâ

²⁵⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 896.

²⁵¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 32.

²⁵² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1668.

²⁵³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 159.

²⁵⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 56.

²⁵⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 96.

²⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/26.

zammesidir. Şevkânî, Sîbeveyhi'nin bu görüşünü aktardıktan sonra, farklı bir görüş belirten gramer âlimlerine de şu şekilde yer vermektedir:

Ferrâ ve Kûfeliler, اللَّهُمَّ kelimesinin aslının بِحَيْرِ اللَّهُ أَمَّنَّا şeklinde olduğu kanaatine varmışlardır. Hazf uygulanarak iki kelime birleştirilmiş ve اللَّهُمَّ kelimesindeki zamme, اللَّهُمَّ kelimesindeki zamme olmuştur. اللَّهُمَّ kelimesindeki hemze hazf edildiğinde, onun harekesi de م harfine nakledilmiştir. Bunun üzerine Nehhâs, şu değerlendirmede bulunmuştur: Kûfelilere göre bu büyük bir hatadır ve bu konuda sözü geçen görüş, Halîl ve Sîbeveyhi'nin görüşüdür. Öte yandan, Kûfeliler, bazı durumlarda اللَّهُمَّ kelimesinin başına nida harfî يَا getirilebileceğini öne sürmüş ve bu görüşlerini desteklemek için recez vezninde yazılmış şu şiiri delil olarak göstermişlerdir:

عَفَرْتُ أَوْ عَذَّبْتَ يَا اللَّهُمَّ

“Affettin ya da azap ettin, Ey Allah’ım”

Başka bir şiirlerinde ise şu ifadeye yer verilmiştir:

وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولِي كَلَّمَا ... سَبَّحْتَ أَوْ هَلَّلْتَ يَا اللَّهُمَّ مَا

“Neyin var ki, Sübhanallah veya la ilahe illallah dediğinde Ey Allah’ım! Diye yalvarırsın.”

Bir diğer şiirlerinde ise şöyle denilmektedir:

إِنِّي إِذَا مَا حَدَّثْتُ أَلَمَّا ... أَقُولُ يَا اللَّهُمَّ يَا اللَّهُمَّ

“Acı bir olay meydana geldiğinde, Ey Allah’ım Ey Allah’ım! Diye yalvarırım.”

Kûfeliler, eğer mim nida harfî يٰ'ın yerinde kullanılmış olsaydı, ikisinin bir arada gelmeyeceğini söylediler. Basralılardan olan Zeccâc ise, “bunlar, söyleyeni bilinmeyen şazlardır” ifadesiyle onları eleştirmiştir.²⁵⁷

Görüldüğü gibi, Şevkânî, Sîbeveyhî'nin ve Basralıların görüşlerini önce Nehhas'tan yaptığı nakil ile desteklemiş ve sonra Kûfelilerin getirdiği delili Zeccâc'ın söylemiyle cevaplamıştır. Bu da onun görüşünü diğer görüşe tercih etmesinin bir nedeni olabilir.

Şevkânî, âyetin devamındaki مَالِك kelimesinin i'râbını şöyle açıklar:

“Sîbeveyhî'ye göre مَالِك, mansûb bir kelimedir ve ikinci bir münâdâ ifadesi olarak değerlendirilir. Buna göre takdiri, يَا مَالِكِ الْمَلِكِ şeklindedir. Sîbeveyhî, مَالِك kelimesinin اللَّهُمَّ kelimesine sıfat olamayacağını belirtir. Buna karşılık Muberrid ve Zeccâc ise مَالِك kelimesinin اللَّهُمَّ lafzına sıfat olduğunu savunmuşlardır. قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “De ki: Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan”²⁵⁸ âyeti de bu görüşü destekleyen örneklerden biri olarak değerlendirilmiştir.”²⁵⁹

Daha sonra Şevkânî, Ebû Alî el-Fârisî'nin (ö. 377/987) değerlendirmesini aktarır. Ona göre, bu meselede Sîbeveyhi'nin görüşü daha doğru ve daha güçlüdür. Çünkü اللَّهُمَّ kelimesi, sonuna ses (ünlem) eklenmiş özel bir yapıdır. Tıpkı عَاقٍ gibi ses bildiren ifadeler (وَالْأَصْوَاتُ) ise gramer kuralları gereği sıfat alamazlar.²⁶⁰

Şevkânî, مَالِك kelimesinin i'râbını verirken önce Sîbeveyhi'nin görüşüne, ardından ise Muberrid ve Zeccâc'ın görüşlerine yer vermektedir. Fakat, Sîbeveyhi'nin

²⁵⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 211.

²⁵⁸ ez-Zümer, 39/46.

²⁵⁹ eş-Şevkânî, Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 211.

²⁶⁰ eş-Şevkânî, Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 211.

görüşünün daha doğru ve belirgin olduğunu, Ebû Alî el-Fârisî'den delilleriyle naklederek ifade etmektedir. Bütün bunlar, Şevkânî'nin eserinde, Sîbeveyhi'nin görüşlerine verdiği önemi göstermektedir.

Şevkânî, zaman zaman Sîbeveyhi'nin eserinde aynı konu hakkında birbirine zıt iki görüş beyan ettiğini ve bunları uygun şekilde tevil ettiğini belirtir.

Bunun örneklerinden biri, *وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا*

نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ “İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler”²⁶¹ âyetidir.

Şevkânî, bu âyette geçen *شَيَاطِين* kelimesinin sonundaki ن harfiyle ilgili Sîbeveyhi'nin iki farklı görüşe sahip olduğunu aktarır. Sîbeveyhi, eserinin bir yerinde bu harfin kelimenin aslından olduğunu söylerken, başka bir yerinde ise zait olduğunu belirtmiştir. Şevkânî bu iki görüşü şöyle yorumlar: Birinci görüşe göre, ن harfi kelimenin aslındandır ve *شَيَاطِين* kelimesi, “*haktan uzaklaşmak*” anlamına gelen *شَطَنَ* fiilinden türemiştir. İkinci görüşe göre ise, ن harfi zaittir ve kelime ya “*uzaklaşmak*” anlamındaki *شَطَّ* fiilinden ya da “*bozulmak, iptal olmak*” anlamındaki *شَاطَ* fiilinden türemiştir. Daha sonra Şevkânî, Sîbeveyhi'nin, Arapların “Şeytan gibi davranmak” anlamında *تَشَيَّطَ* *فُلَانٌ* “*Filanca kişi şeytanlaştı*) ifadesini kullandıklarını aktardığını hatırlatır. Ona göre, eğer kelime *شَاطَ* fiilinden türemiş olsaydı, bu kullanımın *تَشَيَّطَ* şeklinde olması gerekirdi. Bu açıklamaya

²⁶¹ el-Bakara, 2/15.

dayanarak Şevkânî, Sîbeveyhi'nin birinci görüşünü daha güçlü bulmuş ve onu tercih etmiştir.²⁶²

Şevkânî, daha sonra Sîbeveyhi'nin, Arapların Şeytanın eylemlerini yapan kişi için شَاطْ "Filanca kişi Şeytan oldu" dediklerini hikâye ettiğini ve eğer شَاطْ fiilinden türemiş olsaydı, تَشَيَّطْ şeklinde bir kullanımın olması gerektiğini zikretmiştir.²⁶³ Böylece Şevkânî, onun birinci görüşünü bizzat kendisinden yaptığı nakille desteklemiş ve tercih etmiştir.

Şevkânî'nin Sîbeveyhi'den aktardığı bir diğer gramer yorumu, el-Mâide sûresi'nin وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "Yaptıkları bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."²⁶⁴ âyetiyle ilgilidir. Şevkânî, âyette geçen السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ifadelerinin cümledeki yerleri konusunda gramer âlimlerinin farklı görüşlerde olduğunu belirtmiştir. Birinci görüşe göre, ki bu görüş Sîbeveyhi'ye aittir, السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ kelimeleri mübteda olup haberleri gizli bir şekilde takdir edilmiştir. Bu durumda cümlenin tam anlamı şu şekildedir: عَلَيْكُمُ السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ أَي حُكْمُهُمَا Yani: "Size farz kılınan veya üzerinize okunan hükümde, hırsız erkek ve hırsız kadının hükmü (şudur)..." Bu yaklaşıma göre, فَاقْطَعُوا ifadesi müstakil bir emir cümlesidir, haber görevinde değildir. İkinci görüşe göre ise, bu kelimelerin haberi doğrudan gelen

²⁶² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 32.

²⁶³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 32.

²⁶⁴ el-Mâide, 5/38.

فَأَقْطَعُوا fiilidir. Yani cümlenin anlamı şu şekildedir: “Hırsız erkek ve hırsız kadının hükmü: Ellerini kesin.” Bu görüşü de Muberrid ve Zeccâc savunmaktadır.²⁶⁵

Şevkânî her iki görüşü aktardıktan sonra, Sîbeveyhi’nin görüşünü detaylı şekilde açıklayarak onun yaklaşımını öne çıkarmıştır. Bu örnek, onun gramer tartışmalarına ne kadar önem verdiğini ve klasik nahiv kaynaklarından nasıl istifade ettiğini açıkça göstermektedir.

Ayrıca Şevkânî daha sonra السَّارِقِ وَالسَّارِقَةِ kelimelerinin mansûb şekilde okunduğunu ve nasbın gizli bir أَقْطَعُوا fiili ile olduğunu zikretmiştir. Sîbeveyhi’nin bu kıraati tercih etmiş ve aslında زَيْدًا اضْرِبْهُ ifadesinde olduğu gibi nasbın Arapça dil kurallarına daha uygun olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Şevkânî âyetlerin gramatik tahlillerinde Sîbeveyhi’nin tek bir görüşüyle yetinmemiştir. Konunun akışına göre her seferinde onun farklı görüşlerini nakletmiştir. Aynı zamanda, görüşlerine öncelik vermiş ve gerekli analizleri yapmıştır. Bütün bunlar, onun görüşlerinin Şevkânî için büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

iii. Ferrâ ve *el-Mesâdir*

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Kûfe ekolünün en önemli temsilcilerindendir. Onun dil alanında yetişmesinde en meşhur hocası Kisâî kadar Sîbeveyhin de önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü vefat ettikten sonra yastığının altından *el-Kitâb* adlı eserin bulunduğu rivâyet edilmektedir.²⁶⁷ Ferrâ, ortaya attığı terim ve kaidelerle Kûfe ekolünü gramerde zirveye taşımıştır. Bu çalışmaları nedeniyle Kûfe ekolünün gerçek lideri sayılmıştır.²⁶⁸

²⁶⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 371.

²⁶⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 371.

²⁶⁷ el-Kıfî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, c. 4, s. 14; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, c. 2, s. 333.

²⁶⁸ Hulusi Kılıç, “Kûfiyyûn”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, c. 24, s. 345.

Şevkânî, eserinin birçok yerinde Ferrâ'dan alıntılar yapmıştır. Genellikle bu alıntıları, günümüze ulaşmayan *el-Mesâdir* adlı eserinden yapmıştır. Nitekim Şevkânî, bazen الفراء “Ferrâ dedi” ifadesiyle yalnızca onun adını zikrederken, bazende قال Ferrâ el-Mesâdir’da dedi” şeklinde eserinin adını belirterek ona atıfta bulunmuştur.²⁶⁹ Şevkânî, zaman zaman Ferrâ’nın görüşlerine itiraz etse de genellikle ona karşı olumlu bir tutum sergilemiş ve farklı görüşler arasından onun görüşlerini tercih etmiştir.

Örneğin Şevkânî, وَیَوْمَ یَقُولُ نَادُوا شُرَکَآئِیَ الذِّینَ رَعِمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ یَسْتَجِیْبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا

”Ey Muhammed! Allah’ın, “Ortağım olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın” diyeceği, onların da çağıracakları, fakat kendilerine (çağırdıklarının) cevap vermeyecekleri ve bizim de aralarına bir uçurum koyacağımız günü hatırla”²⁷⁰

âyetinde geçen مَوْثِقًا kelimesinin vezni hakkında şöyle demektedir: وَبِقَ یَوْثِقُ فَهُوَ وَبِقُ şeklinde olduğunu ve Ferrâ’nın da *el-Mesâdir* adlı eserinde aynen böyle belirttiğini ifade etmiştir. Kisâî ise kelimenin veznini وَبِقَ یِیْقُ وَبُوقًا فَهُوَ وَبِقُ şeklinde nakletmiştir.

Daha sonra Şevkânî, وَالْأَوَّلُ أُولَى “Birincisi daha evladır.” diyerek Ferrâ’nın görüşünü benimsemiştir. Ayrıca, onun görüşünü neden tercih ettiğini sebepleriyle açıklamıştır.²⁷¹

Şevkânî, çoğu zaman bir âyetin dilbilimsel tefsirinde birden fazla kez Ferrâ’ya atıfta bulunmakta ve farklı görüşlerini aktarmaktadır. Aynı zamanda, Ferrâ’dan rivâyet ettiği şiirlerle görüşlerini desteklemektedir. Örneğin, وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ

“Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşıyor, bir de bakarsın inkâr

²⁶⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 864.

²⁷⁰ el-Kehf, 18/52.

²⁷¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 864.

edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır”²⁷² âyetini, kendisinden önceki حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ

“Nihâyet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman

her tepeden akın ederler”²⁷³ âyetine gramer açısından bağlarken şöyle demektedir:

“Ferrâ, Kisâi ve diğer bazı gramerciler, الْوَعْدُ الْحَقُّ ifadesinden maksadın kıyamet

olduğunu ve وَافْتَرَبَ fiilindeki vâv’ın zâid olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda,

cümlelerin takdiri şu şekilde olur: وَهُوَ الْقِيَامَةُ: حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ افْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ

“Nihâyet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman, kıyamet olan gerçek vaad

yaklaşır.” Ayrıca, وَافْتَرَبَ fiilinin إِذَا edatına cevap olduğunu söylemişlerdir. Ferrâ, bu

konuda şöyle bir beyit inşad etmiştir:

فَلَمَّا أَجْرْنَا سَاحَةَ الْحَيِّ وَانْتَحَىٰ

“Böylece mahallenin meydanını geçtiğimizde geri çekildi!”

Şevkânî, şiirdeki وَانْتَحَىٰ fiilindeki vâv’ın zâid olduğunu انتَحَىٰ اي: takdiriyle

belirtmiştir.

Bunun yanı sıra, Ferrâ’dan فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا cümlesinin

kelimesine cevap olmasının caiz olduğu yönündeki farklı bir görüşü de aktarmıştır.²⁷⁴

iv. Muberrid ve el-Muktedab

Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Muberrid, Basra dil ekolüne mensup meşhur bir gramer âlimidir. İlk tahsilini Basra’da yapmış ve henüz küçük yaşlarda Ebû Ömer el-Cermî’nin (ö. 225/840) yanında Sîbeveyhi’nin el-Kitâb’ını okumaya başlamıştır. Hocasının vefatının ardından eseri, Ebû Osman

²⁷² el-Enbiyâ, 21/97.

²⁷³ el-Enbiyâ, 21/92.

²⁷⁴ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 947.

Mâzinî'nin yanında tamamlamıştır. *el-Kitâb* 'ın eleştirisine dair *Mesâ'ilü'l-Ğalad* adlı eserini bu dönemde kaleme almıştır. Ayrıca, Mâzinî'den ders aldığı sırada Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) derslerine de devam etmiştir.²⁷⁵

Üstün beceri anlayışı ve muhakeme gücü sayesinde daha küçük yaşlarda lugat ve gramer alanında derin bir bilgiye sahip olduğu çevresi tarafından kabul edilmiş ve ünü kısa sürede Basra'nın dışına yayılmıştır. “Muberrid” lakabının, hocası el-Mâzinî'nin kendisine yönelttiği sorulara gönüllere serinlik veren isabetli cevaplar vermesi üzerine Mâzinî'nin “Sen Muberridsin” şeklindeki sözünden kaynaklandığı rivâyet edilmektedir. Ancak bu kelimenin, kendisini çekemeyenler ve Kûfeliler tarafından alay etmek amacıyla “soğutulmuş” anlamına gelen Muberrid şekline dönüştürüldüğü zikredilmektedir. Ayrıca, bu şekilde anılmaktan rahatsız olduğu da nakledilmektedir.²⁷⁶

Yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, müellifin doğru lakabı Muberrid'dir. Ancak İsmail Durmuş tarafından *DİA*'da hazırlanan “Muberred” maddesinde bu lakap yanlış anlaşılmış, dolayısıyla müellife ilişkin bilgi hatalı biçimde sunulmuştur.²⁷⁷

Söz konusu maddede yaşanan bu tereddüt, muhtemelen kaynaklar arasındaki farklı kullanımlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Akademik çalışmalarda, özellikle biyografik bilgilerde isim ve lakapların doğru biçimde tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu nedenle çalışmamızda, hem ilmi tutarlılığı sağlamak hem de müellifin tarihî kimliği doğru şekilde yansıtmak amacıyla “Muberrid” lakabını esas aldık.

Muberrid ve onun *el-Muktedab* adlı eseri, Şevkânî'nin önemli gramer kaynakları arasında yer almıştır. Şevkânî, Muberrid'in görüşlerine büyük önem vermiş ve âyetlerin dilbilimsel açıklamalarında sık sık onlara yer vermiştir.

²⁷⁵ İsmail Durmuş, “Muberred”, *DİA*, TDV Yayınları Ankara 2020, c. 31, s. 430.

²⁷⁶ Durmuş, “Muberred”, c. 31, s. 430.

²⁷⁷ Durmuş, “Muberred”, c. 31, s. 430.

وقال المبرد Muberrid'den alıntı yaparken, eser adını belirtmek yerine genellikle

وَحَكِي “Muberrid dedi”²⁷⁸ ifadesini kullanarak yalnızca ismiyle yetinmiştir. Bazen وَحَكِي عَنِ الْمُبَرِّدِ “Muberrid'den nakledildi”²⁸⁰, bazen الْمُبَرِّدُ “Muberrid nakletti”²⁷⁹, bazen الْمُبَرِّدُ “Muberrid aktardı”²⁸¹, وَأَنْشَدَ الْمُبَرِّدُ de bulunmuştur. Bunun yanı sıra, وَهُوَ مَذْهَبُ الْمُبَرِّدِ “Bu, Muberrid'in görüşüdür.”²⁸² şeklinde ifadelerle de onun görüşlerini aktarmıştır. Zaman zaman, dolaylı yoldan referans vererek قَالَ الْمُبَرِّدُ أَنَّ الْفَارِسِيَّ “Ebû Ali el-Fârisî, Muberrid'in şöyle dediğini nakletti”²⁸³ ve وَرَجَّحَ النَّحَّاسُ قَوْلَ الْمُبَرِّدِ “Nahhâs (ö. 338/950), Muberrid'in görüşünü tercih etti”²⁸⁴ gibi ifadelerle başka âlimler aracılığıyla ona atıfta bulunmuştur.

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde yaptığı gramer izahatlarında Muberrid'in birçok görüşüne yer vermiştir. Örneğin, Şevkânî, gramer âlimlerinin إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ “Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman” âyetindeki إِذَا edatının cevabında ihtilaf ettiklerini belirtmiş ve Muberrid'in konuyla ilgili şöyle dediğini aktarmıştır: Muberrid burada takdim ve tehir olduğunu ve takdirin يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ şeklinde olduğunu söylemiştir. Yine, Muberrid إِذَا edatının cevabının فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ “Ona kitabı sağ eline verilen” âyeti olduğunu belirtmiş

²⁷⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1045.

²⁷⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1603.

²⁸⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 440

²⁸¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1584.

²⁸² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 211.

²⁸³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 267.

²⁸⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1206.

ve âyetin takdirinin şöyle vermiştir: إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ فَمَنْ أَوْتِي كِتَابَهُ يَمِينِهِ فَحُكْمُهُ كَذَا

Ayrıca Şevkânî, Kisâî'nin de aynı şekilde söylediğini zikrederek, Muberrid'in görüşünü desteklemiştir.²⁸⁵

Şevkânî bazen de Muberrid'in görüşünden ziyade, gramercilerin görüşlerini reddettiği وَأَنْكَرَهُ الْمُبَرِّدُ “Muberrid reddetti” şeklinde belirtmiştir. Örneğin, Şevkânî, فَمَثَلُهُ

كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا “Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir” âyetinde geçen صَفْوَانٍ kelimesiyle ilgili gramer âlimlerinden naklen

şöyle demektedir: “Ahfeş, صَفْوَانٍ kelimesinin صَفْوَانَةٍ'nin çoğulu olduğunu söylemiştir.

Kisâî ise صَفْوَانٍ kelimesinin müfred olduğunu ve çoğulunun صَفِيٍّ ve صَفِيٍّ şeklinde geldiğini ifade etmiştir. Muberrid, Kisâî'nin bu görüşünü reddetmiştir.”²⁸⁶ Böylece müellif, bazen Muberrid'in kabul etmediği görüşlere de dikkat çekmiştir. Bu durum, Şevkânî'nin eserinde Muberrid gibi meşhur dilcilere verdiği önemin ve eserin dilbilimsel açıdan ne denli büyük bir öneme sahip olduğunun bir göstergesidir.

v. ez-Zeccâc ve Me'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu

Ebû İshâk İbrâhim b. Serî ez-Zeccâc en-Nahvî tefsir merkezli dil çalışmalarının öncülerinden biridir. Gramerde Bağdat dil ekolüne mensup olmakla birlikte, genellikle Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb ve Sîbeveyhi gibi Basra ekolüne mensup dil âlimlerinin görüşlerini benimsemiştir. Bu alanda *Mâ Yensarif ve Mâ lâ-Yensarif*, *es-Sırru'n-Nahv er-Redd 'alâ Sa'leb fi'l-Fasîh*, *Muhtasaru'n-Nahv*, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*, *Kitâbu'l-İştikâk*, *el-Emâli* ve *el-Muselles fi'l-Luga* gibi önemli eserler kaleme almıştır.²⁸⁷

²⁸⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1600.

²⁸⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 183.

²⁸⁷ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâtî'l-Udebâ*, s. 183; Emrullah İşler, “Zeccâc”, *DİA*, TDV Yayınları İstanbul 2013, c. 14, s. 173-174.

Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân* adlı eserinde mana ile i'râb ilişkisinin zorunluluğunu vurgulamış, i'râbın esas olduğunu ve anlam ile yorumun bu esasa dayanması gerektiğini belirtmiştir. Aynı harflerden oluşan kelimeler arasında etimolojik bir bağ bulunduğuna dair özgün görüşünü bu eserde uygulamıştır. Kur'ân'daki kelimeleri lûgat ve i'râb yönünden tahlil ederken, etimoloji açısından bağlantılı gördüğü diğer kelimeleri de zikretmiştir. Ayrıca, zengin örnekler sunarak lehçe ve kıraat farklılıklarına da değinmiştir.²⁸⁸

Şevkânî, eserinde birçok yerde Zeccâc'dan nakiller yapmıştır. Genellikle Zeccâc'ın lakabını *قَالَ الرَّجَّاجُ* “Zeccâc dedi”²⁸⁹ veya *وَحَكِي عَنِ الرَّجَّاجِ* “Zeccâc'tan nakil edildi”²⁹⁰ ifadeleriyle aktarmıştır. Bazen de *وَالَّذِي قَالَهُ أَبُو إِسْحَاقَ* “Ebû İshak'ın söylediği”²⁹¹ şeklinde künyesiyle, bazen ise *وَابْرَاهِيمُ بْنُ السَّرِيِّ الرَّجَّاجُ* “İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc”²⁹² şeklinde tam adıyla anarak ona atıfta bulunmuştur. Ayrıca, *قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ الرَّجَّاجُ* “Ebû İshak Zeccâc dedi”²⁹³ ifadesiyle künyesiyle birlikte lakabını da zikretmiştir.

Şevkânî, Zeccâc'dan yaptığı nakillerde genellikle eser ismini vermektense, bazen *وَالْقَوْلُ فِي هَذَا مَا قَالَهُ الرَّجَّاجُ فِي كِتَابِهِ فِي الْقُرْآنِ* “Buradaki görüş Zeccâc'ın Kur'an'a dair eserinde söylediği görüştür”²⁹⁴ şeklinde, *Me'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* eserine işaret etmiştir. Bazen de Şevkânî, *وَحَكِي الرَّجَّاجَ فِي كِتَابِهِ فِيمَا يَجْرِي وَمَا لَا يَجْرِي* “Zeccâc *Fî Mâ Yecrî ve Mâ lâ-Yecrî* adlı eserinde nakletmiştir”²⁹⁵ ifadesiyle Zeccâcın başka bir gramer eserine atıfta bulunmuştur. Ancak biyografik kaynaklarda Zeccâc'a ait böyle

²⁸⁸ İşler, “Zeccâc”, c. 14, s. 173.

²⁸⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 913, 937.

²⁹⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 708.

²⁹¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 440.

²⁹² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 211.

²⁹³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 61.

²⁹⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1052-1053.

²⁹⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1052.

bir eser zikredilmemiştir. Muhtemelen müellifin bu eserden kastı, onun *Mâ Yensarif ve Mâ lâ-Yensarif* adlı eseridir. Nitekim *Mâ Yecrî* ve *Mâ lâ-Yecrî* terimleri munsarif ve gayrı munsarif için kullanılan bir ifadeye karşılık gelmektedir.

Birçok lugavî açıklamada Zeccâc'ın görüşlerini dile getiren Şevkânî, Zeccâc'ın görüşlerine yer verirken, bazen kendi görüşünü desteklemek, bazen de başka dilcilerin görüşlerine atıfta bulunmak amacıyla ondan alıntılar yapmıştır. Örneğin, قَالَ لَهُمْ مُوسَى

وَيَلِكُمْ *Mûsâ, onlara şöyle dedi: "Yazıklar olsun size! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder"*²⁹⁶ âyetindeki وَيَلِكُمْ

kelimesini i'râb ederken, Zeccâc'ın iki farklı görüşüne yer vermektedir. Birinci görüş: أَلَزَمَهُمْ وَيَلِكُمْ kelimesi, hazf edilmiş bir fiil ile mansûbtur. Âyetin anlamı şu şekildedir:

وَيَلَا *İkinci görüş ise şudur: يَا وَيَلْنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا. "Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltilip mezarımızdan çıkardı"*²⁹⁷âyetinde olduğu gibi, وَيَلِكُمْ

kelimesinin burada da münâdâdır.²⁹⁸ Şevkânî, bu iki farklı görüşü Zeccâc'dan nakletmiş ve yalnızca bu görüşlere yer vermekle yetinmiştir. Diğer âlimlerin görüşlerine yer vermemiştir.

Şevkânî, وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا *"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiç kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek"*²⁹⁹ âyetinin lugavî tahlilini yaparken, kendi görüşünü Zeccâc'ın görüşüyle desteklemektedir. Şevkânî, âyeti الْقِسْطَ kelimesi الْمَوَازِينَ kelimesinin sıfatıdır." şeklinde i'râb ettikten sonra bu i'râba yapılacak muhtemel itirazları Zeccâc'tan şöyle nakletmiştir: "Zeccâc, الْقِسْطَ kelimesinin sıfat yapılan bir masdar olduğunu

²⁹⁶ Tâhâ, 20/61.

²⁹⁷ Yâsîn, 36/52.

²⁹⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 913.

²⁹⁹ el-Enbiyâ, 21/47.

belirtmektedir. Nitekim قِسْطٍ وَمَوَازِينُ قِسْطٍ şeklinde de kullanılmaktadır. Bu kelimenin anlamı ذَوَاتُ قِسْطٍ “Adalet sahipleri” şeklindedir. Zira الْقِسْطُ kelimesi adalet demektir.³⁰⁰ Şevkânî önce âyetin i‘râbını yapmış ve ardından belirttiği görüşü Zeccâc ile desteklemiştir.

Yine Şevkânî وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ *“İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah’ı siper yapmayın”*³⁰¹ âyeti hakkında birçok görüş olduğunu belirtmiş ve bu görüşlere sırasıyla yer vermiştir. Örneğin, bazıları âyet hakkında şu şekilde demiştir: “تَبَرُّوا” kelimesi, haberi hazf edilmiş bir mübteda olarak kabul edilmiştir. Takdiri şöyledir: “الْبِرُّ وَالتَّقْوَى وَالْإِصْلَاحُ أُولَى.” Daha sonra, Zeccâc’ın da bu görüşü benimsediğini belirterek, bu görüşü onunla desteklemiştir.³⁰²

1.3.4.2. Tefsir Kaynakları

Şevkânî, tefsirini yazarken, kendisinden önceki ilk kapsamlı tefsir olarak kabul edilen Taberî’nin *el-Câmi ‘u’l-Beyân fî Tefsîri ‘l-Âyi ‘l-Kur’ân* adlı eserinden ve ahkâm ağırlıklı olmasına rağmen çok yönlü bir tefsir mahiyetinde olan Kurtubî’nin *el-Câmi ‘li Ahkâmi ‘l-Kur’ân* adlı eserinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Ayrıca, Zemahşerî’nin *el-Keşşâf* ve İbn ‘Atiyye (ö. 541/1147) *el-Endelüsî’nin el-Muharrerü ‘l-Vecîz* adlı gramer ve belagat ağırlıklı tefsirleri, onun önemli tefsir kaynakları arasında yer almıştır. Aynı zamanda Şevkânî, eserinde İbn Kesîr’in rivâyet ağırlıklı *Tefsiru ‘l-Kur’âni- ‘l- ‘Azîm* adlı eserine sıklıkla atıfta bulunmuştur.

Kısacası, Şevkânî tefsirini yazdığı dönemde, kendisinden önceki gramatik ve rivâyet ağırlıklı olmak üzere geniş bir tefsir külliyatına sahiptir. O, bu fırsatı çok iyi kullanmış ve eserinde birçok tefsirden istifade etmiştir. Şevkânî kimi zaman müfessirlerin görüşlerini özetle aktarmış, kimi zaman da anlaşılması güç yerleri

³⁰⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 937.

³⁰¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 148.

³⁰² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 148.

açıklığa kavuşturmuştur. Bazen de onlardan farklı olarak, özgün görüşlerle âyetleri hem rivâyet hem de dirâyet metotlarıyla izah etmiştir.

1.3.5. İstişhadı

İstişhad, sözlük anlamı olarak “şahit getirmek, şahit göstermek” demektir.³⁰³ Arap dili ve belagatında ise “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla, doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek verme” anlamında kullanılır. Bu amaçla kullanılan örneğe “şâhid” denir.³⁰⁴ İstişhada bazen ihticâc ve istidlâl adları da verilmektedir.

İstişhadın en yoğun şekilde kullanıldığı alanlardan biri filolojik tefsirlerdir. Bu tür tefsirlerde Kur’ân âyetlerinin dilbilimsel tahlilinde istişhad yöntemi öne çıkan bir yaklaşım olarak dikkat çeker. Nitekim Şevkânî de tefsirinde sık sık bu yöntemle baş vurmuştur. Görüşlerinin güvenilirliğini artırmak amacıyla, tefsir, lugat, gramer ve belagatla ilgili herhangi bir değerlendirme yaptığında, âyetlerden, hadislerden ve Arap şiirinden örnekler getirmiştir.

1.3.5.1. Kur’ân-ı Kerim

Kur’ân’ı Kerimi Kur’ân ile tefsir etmek, en sağlıklı tefsir yöntemi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle şevâhid olarak adlandırılan unsurların başında Kur’ân-ı Kerim gelmektedir. Çünkü Kur’ân, dönemin Arapları tarafından kullanılan tüm edebî anlatım biçimlerini içermekle birlikte, en güçlü edebiyatçılar karşısında dahi onları aciz bırakan bir icâza sahiptir.

Şevkânî, istişhad yönteminde Kur’ân’a büyük önem vermekte ve onu en güvenilir şâhid kaynağı olarak değerlendirmektedir. Lugat ve gramer temelli tahlillerinde sıkça âyetlerden istişhad ederek görüşlerini destekler. Bu yöntem, hem dil kurallarının açıklanmasını hem de âyetlerin doğru anlaşılmasını sağlamaktadır.

³⁰³ Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtâzâ el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (thk. Dâhî Abdalbâkî), el-Meclisu’l-Vatanî li’s-Sekâfeti ve’l-Funûn, Kuveyt 1965, c. 8, s. 253; Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru’s-Sadr, Beyrut 1955, “şhd”, mad. c. 3, s. 240.

³⁰⁴ Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh*, (thk. M. Hasan eş-Şâfi’î), by., Beyrut 1998), s. 24-42; İsmail Durmuş, “İstişhad” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 23, 396.

Örneğin, *“Eğer bir erkek veya kadının, anababası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer.”*³⁰⁵ âyetini ele alırken, *رَجُلٌ* ve *امْرَأَةٌ* kelimelerine dönen zamirin *لَهُ* şeklinde

tekil geldiğini vurgular. Bunun sebebini ise, âyetteki maksadın *كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا* (her biri) anlamına işaret ettiğini belirterek açıklar. Şevkânî, Arapların ortak hükme sahip olan iki isme dönen zamiri bazen tekil olarak kullandıklarını ifade etmektedir. Şevkânî, bu dil kuralını desteklemek amacıyla başka âyetlerden de örnekler verir. *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ*

*“Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”*³⁰⁶ âyetinde *الصَّبْرِ* ve *الصَّلَاةِ* kelimelerine dönen zamirin *هَا* şeklinde

tekil geldiğini belirtir. Aynı durum, *يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ* *“Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”*³⁰⁷ âyetinde de geçerlidir. Burada *الذَّهَبَ* ve *الْفِضَّةَ* kelimelerine dönen

هَا zamirinin de tekil formunda geldiğini ifade etmektedir. Bu örnekler, Şevkânî’nin dil kurallarını ve anlam çözümlemelerini ne kadar dikkatli bir şekilde Kur’ân’daki şevâhidlerle temellendirdiğini göstermektedir.

Ancak, bazı durumlarda Arapların bu zamiri tesniye olarak kullandıklarını da belirtir. Buna *“Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de*

³⁰⁵ en-Nisâ, 4/12.

³⁰⁶ el-Bakara, 2/45.

³⁰⁷ et-Tevbe 9/34.

olsalar (adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır.”³⁰⁸ âyetini örnek verir. Burada بِمَا zamiri, عَنِ ve فَقِيرًا kelimeleri için tesniye olarak kullanılmıştır.³⁰⁹

Şevkânî, dil kurallarını ispatlama amacıyla şevâhid olarak Kur’ân’ı kullanmaya büyük özen göstermektedir. Bu, onun tefsirinde ve dilbilimsel açıklamalarında ne kadar güvenilir bir yöntem izlediğini gösterir.

Şevkânî’nin istişhad yöntemi sadece dilbilgisi kurallarını açıklamakla sınırlı kalmaz. Aynı zamanda, bir kelimenin anlamını belirlerken de âyetlerden istişhad olarak kullanır. Örneğin, لِلَّيْلِ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın”³¹⁰ âyetinde geçen حُجَّةٌ kelimesinin مَعْدَرَةٌ “mazeret” anlamına geldiğini belirtir. Bunu desteklemek için وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ “Eğer biz onları o Kur’an’dan önce bir azap ile helâk etseydik mutlaka, “Ey Rabbimiz! Keşke bize bir peygamber gönderseydin de alçalıp rezil olmadan önce âyetlerine uysaydık” derlerdi.”³¹¹ âyetini delil olarak sunar. Burada da حُجَّةٌ kelimesinin “bir bahaneye sahip olmak” anlamında kullanıldığını belirtir.³¹²

Tüm bu örnekler, Şevkânî’nin Kur’ân âyetlerini dilbilgisi ve kelime anlamlarını açıklamak için nasıl ustaca kullandığını ortaya koymaktadır. O, istişhad yöntemiyle sadece kendi görüşlerini desteklemekle kalmaz, aynı zamanda okuyucunun âyetleri daha doğru anlamasına katkı sağlar.

³⁰⁸ en-Nisâ, 4/135.

³⁰⁹ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 278.

³¹⁰ en-Nisâ, 4/165.

³¹¹ Tâhâ, 20/134.

³¹² eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 344.

1.3.5.2. Hadis

Hadislerle istiṣhad konusu ihtiyatla ele alınmış ve özellikle Basra ekolüne mensup dilcilerin çoğunluğu bu yöntemle mesafeli yaklaşmıştır. Bunun temel sebebi, hadislerin büyük oranda mana ile rivâyet edilmesi ve bu rivâyetlerde Arapça'yı gramer hatalarıyla konuşan yabancı kökenlilerin etkisinin bulunmasıdır.³¹³

Ebu'l-Esved ed-Düelî'den (ö. 69/688) İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) kadar yaklaşık sekiz asır boyunca dilciler, sadece mütevatir hadisleri istiṣhad amacıyla kullanmışlardır. Ancak bu tür hadislerin sayısının oldukça az, en fazla on altı civarında olduğu ifade edilmektedir. Buna karşın mevcut lugat eserleri, bu yaklaşımın tam tersini göstermektedir. Çünkü pek çok dilci, hadislerin mütevatir olup olmadığına bakmaksızın onları istiṣhad için kullanmıştır. Bu isimler arasında Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Kisâî, Ferrâ, Muberrid, Nahrâs, İbn Haleveyh (ö. 370/980), Farabî (ö. 339/950), Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995), Cevherî (ö. 400/1009), İbn Sîde (ö. 458/1066), İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) gibi önemli dil âlimleri yer almaktadır.³¹⁴

Abdulkâdir b. Ömer Bağdâdî'ye (ö. 1093/1682) göre, önceki âlimlerin hadislerle istiṣhad etmemesi, bunun caiz olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî (ö. 590/1194), bazı dil âlimlerinin sahih hadislerle istiṣhad etmek yerine, ahlaki değerlerden yoksun şairlerin sözlerini şâhid olarak kullanmalarını eleştirmiştir.³¹⁵

Şevkânî, tefsirinde öncelikli olarak sahih hadisleri kullanmış, zayıf ve uydurma hadislere karşı ise temkinli bir yaklaşım sergilemiştir.³¹⁶ Ancak bazı durumlarda, zayıf hadisleri de aktarmış ve bunların zayıf olduğunu açıkça belirtmiştir.³¹⁷ Hadisleri tefsirine dahil ederken isnadlarını titizlikle incelemiş, rivâyetlerin güvenilirlik derecesini değerlendirmiş ve hadislerin sıhhatine göre yorumlarını şekillendirmiştir.³¹⁸

³¹³ İbrâhîm b. Ahmed es-Sâmerrâî, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, Dâru'l-Fikr, Amman 1987, s. 26.

³¹⁴ Mahmûd Feccâl, **el-Hadîsu'n-Nebevî fî'n-Nahvi'l-Arabî**, Advau's-Selef, Riyad 1997, s. 99-100.

³¹⁵ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, **Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab**, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), by., Kahire 1979, c. 1, s. 9.

³¹⁶ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 1667.

³¹⁷ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 90, 123.

³¹⁸ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 164-165.

Hadisleri, âyetlerin anlamını açıklamak, fıkhi hükümler çıkarmak ve dilbilgisi kurallarını desteklemek amacıyla delil olarak getirmiştir. Örneğin, وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ “Süleyman, Davud’a mirasçı oldu”³¹⁹ âyetini açıklarken, burada geçen وَوَرِثَ kelimesinin maddi bir mirastan ziyade ilmin miras alınması anlamında mecazi olduğunu belirtmiştir. Bunu desteklemek için şu hadisi delil olarak getirmiştir: العلماء ورثة الأنبياء “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.”³²⁰

Bu şekilde, varislik kavramının sadece mal ile değil, ilim ile de ilgili olduğunu vurgulamıştır.

Bazı âyetleri açıklarken hadisleri, fıkhi hüküm çıkarmada bir delil olarak kullanmıştır. Örneğin, فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ “O hâlde, dini yalnızca Allah’a has kılarak O’na ibadet et!”³²¹ âyetini tefsir ederken, ihlâs kavramını şöyle açıklar: *“İhlâs, kulun ameline yalnızca Allah’ın rızasını gözetmesidir.”* Bu bağlamda, amellerde niyetin zorunlu olduğunu belirterek şu hadisleri delil olarak sunmuştur: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ “Ameller ancak niyetlere göredir”, وَلَا قَوْلَ وَلَا عَمَلَ إِلَّا بِنِيَّةٍ “Niyetsiz ne söz vardır ne de amel”³²².

Şevkânî, Arapça dilbilgisi kurallarını açıklarken de hadisleri delil olarak kullanmıştır. Örneğin, وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin!”³²³ âyetini tahlil ederken, زوج kelimesinin dişil halde yani ة harfi olmadan kullanımının en fasih şekil olduğunu belirtmiştir. Ancak, bu kelimenin ة harfiyle de

³¹⁹ en-Neml, 27/16.

³²⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1074.

³²¹ ez-Zümer, 39/2.

³²² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1274.

³²³ el-Bakara, 2/35.

kullanılabileceğini ifade etmiş ve buna dair şu hadisi delil olarak göstermiştir: يَا فُلَانُ

هَذِهِ زَوْجَتِي فَلَانَةُ “*Ey falanca! Bu benim eşim falanca’dır.*”³²⁴

Burada زوجة kelimesinin ö eklenerek kullanıldığını göstererek, dilbilgisindeki esnekliği ortaya koymuştur.

1.3.5.3. Şiir

Arap şiiri, asırlardır Arap dilinin en önemli taşıyıcı unsurlarından biri olmuş, kelimelerin anlamlarını, gramer kurallarını ve edebî sanatları en iyi şekilde yansıtan bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Klasik dönemden itibaren dil bilginleri, edipler ve müfessirler, kelimelerin anlam sahasını belirlemek ve dilbilgisi kurallarını desteklemek için Arap şiirinden istifade etmişlerdir. Nitekim, tefsir ilminde de âyetlerde geçen kelimelerin anlamlarını açıklamak, farklı kıraatlere dayalı yorumları güçlendirmek ve Arapçanın özgün kullanımlarını göstermek amacıyla şiirlerden örnek verilmesi yaygın bir yöntem olmuştur. Zemahşerî, Râzî (ö. 606/1210), Taberî ve İbn Âşûr (ö. 1973) gibi pek çok müfessir, eserlerinde Arap şiirini delil olarak kullanmışlardır.

Şevkânî de tefsirinde bu yöntemi benimseyerek, dilbilgisel ve anlamsal tahlillerinde klasik Arap şiirine sıkça başvurmuştur. O, şiirleri yalnızca kelime anlamlarını açıklamak için değil, aynı zamanda cümledeki nahiv unsurlarını belirlemek, bir kelimenin hangi bağlamlarda kullanıldığını göstermek ve çeşitli kıraat farklarını desteklemek amacıyla da delil olarak getirmiştir. Böylece, Arapçanın köklü edebiyatı ile Kur’ân dilini bütünleştirerek, okuyucuya hem gramer açısından sağlam bir zemin hem de kelimelerin kullanımına dair geniş bir perspektif sunmuştur. Örneğin, خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا “*Size verdiğimiz Kitab’a sınıksız sarılın; ona kulak verin*” demiştik. Onlar, “*Dinledik, karşı geldik*” demişlerdi.”³²⁵

³²⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 47.

³²⁵ el-Bakara, 2/93.

âyetini açıklarken şunları söylemiştir: “اسْمَعُوا” kelimesi işitmek manasında değilde itaat ve kabul etme anlamındadır. Nasıl ki سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ “Allah, kendisine hamd edenin hamdini işitti/kabul etti.” ifadesini örnek göstermiş ve burada geçen سَمِعَ fiilinin "kabul etmek ve icabet etmek" anlamında olduğunu” ifade etmiştir.

Bu bağlamda, سَمِعَ fiilinin “kabul etmek” ve “icabet etmek” anlamında da kullanıldığını ispat etmek için şu Arap şiirini delil olarak getirmiştir: دعوت الله حتى خفت ألا ... يَكُونُ اللَّهُ يَسْمَعُ مَا أَقُولُ “Allah’a öyle dua ettim ki, artık söylediklerimi Allah’ın kabul etmeyeceğinden korkmaya başladım.” beyitte geçen يَسْمَعُ kelimesinin, “kabul etmek” anlamına gelen يَقْبَلُ manasında olduğunu ifade etmiştir.³²⁶

Böylece, Kur’ân’daki kelimelerin anlamlarını daha iyi kavrayabilmek için Arap şiirinden nasıl faydalanılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Şevkânî, kıraat farklılıklarını desteklemek amacıyla da Arap şiirini delil olarak kullanmıştır. Nitekim وَأَرَنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبَّ عَلَيْنَا “Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster.

Tövbemizi kabul et.”³²⁷ âyetini incelerken, burada geçen أَرَنَا kelimesinin farklı kıraatlerle okunduğunu belirtmiştir. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), Katâde b. Diâme(ö. 117/735), İbn Kesîr, Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahman İbn Muhaysın (ö. 123/741) ve diğer bazı kıraat âlimlerinin bu kelimeyi أَرْنَا şeklinde, ر harfini cezimli olarak okuduklarını aktarmıştır. Şevkânî, أَرْنَا kıraatini desteklemek için Arap şiirinden şu beyti delil olarak getirmiştir: أَرْنَا إِدَاوَةَ عَبْدِ اللَّهِ نَمْلُوهَا ... مِنْ مَاءٍ زَمَزَمَ إِنَّ الْقَوْمَ قَدْ ظَمِئُوا

³²⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 76.

³²⁷ el-Bakara, 2/128.

“Bize Abdullah’ın su kabını göster ki onu Zemzem suyuyla dolduralım. Çünkü bu topluluk susadı.”³²⁸

Bu beyitte geçen أَرْنَا kelimesinin cezimli şekilde kullanıldığını belirterek, Kur’an’daki farklı kıraat şekillerinin Arap dili içinde doğal bir kullanım alanı olduğunu ortaya koymuştur.

Şevkânî, Arap gramer kurallarını açıklarken de şiirleri delil olarak getirmiştir. Örneğin, “Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.”³²⁹ âyetinin gramer analizini yaparken بِالْحَادِ ifadesinin, cümlede gizli olan يُرِدُ fiilinin mefûlü olması durumunda ب harfinin zâid olmadığı belirtmiştir. Ancak bazı âlimlerin, ب harfini zâid kabul ettiklerini aktarmıştır.

Şevkânî, bu görüşü desteklemek amacıyla Arap şiirinden şu beyitleri delil olarak getirmiştir: نَحْنُ بَنُو جَعْدَةَ أَصْحَابُ الْفَلَجِ ... نَضْرِبُ بِالسَّيْفِ وَنَرْجُو بِالْفَرْجِ “Biz, Felâc bölgesinin sahipleri Benî Câde kabilesiyiz... Kılıç ile vurur ve ferah umarız.”

Bu beyitte geçen وَنَرْجُو بِالْفَرْجِ ifadesinde, ب harfi kullanılmış olsa da zâid olduğundan dolayı anlam bakımından نَرْجُو الْفَرْجِ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.

Aynı şekilde بِمَا لَاقَتْ لَبُونُ بَنِي زِيَادٍ “Beni Ziyâd’ın dışı develerinin başına gelenler hakkında sana haber ulaşmadı mı?”

Bu beyitte de بِمَا لَاقَتْ ifadesinde ب harfinin zaid olduğunu ve takdirinin مَا şeklinde olduğunu izah etmiştir.

³²⁸ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, 93-94.

³²⁹ el-Hac, 22/25.

Şevkânî, bu tür örneklerle Arap dilinde bazı edatların kullanımına dair farklı yaklaşımları göstermiş ve Kur'ân'daki gramatik inceliklerin anlaşılmasında şiirin nasıl bir kaynak olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur.

1.3.6. İstılahları

“Uzlaşma” ve “ittifak” anlamına gelen “ıstılah” kelimesi، صلاح kökünden türemiş olup ifti'al babına aittir.³³⁰ Terim anlamı ise, belli bir topluluk veya uzmanlık alanına ait kişilerin bir kelimeyi, sözlükteki temel anlamının dışına çıkararak üzerinde mutabık kaldıkları özel bir anlamda kullanmaları şeklinde tanımlanır.³³¹

Bu tanım göstermektedir ki, bir kelimenin geleneksel anlamından uzaklaşarak terimsel bir kavrama dönüşmesi, ona yeni bir anlam katmaktadır. Ancak bu dönüşüm, rastgele bir değişimden ziyade, kelimenin eski ve yeni anlamları arasında bir bağ, benzerlik veya mantıksal ilişki çerçevesinde şekillenir.³³²

Her ilmin kendine özgü bir terminolojisi vardır ve o alanda yazılan eserler bu özel terimlerden bağımsız düşünülemez. Şevkânî de tefsirinde filolojik meseleleri ele alırken, belirli bir ıstılah çerçevesinde değerlendirme yapmıştır. Özellikle gramerle ilgili terimleri bilinçli bir şekilde kullanmış, bu bağlamda en çok nahiv ve sarf terimlerine yer vermiştir.

Şevkânî'nin terminolojisine baktığımızda, herhangi bir dil ekolüne tam olarak bağlı kalmadığı görülmektedir Hem Basralıların hem de Kûfelilerin ıstılahlarına yer vermekle birlikte, genellikle Basra dil ekolüne daha yakın bir yaklaşım sergilemiştir.

Örneğin، لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

*“Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, hepsi apaçık bir kitaptadır.”*³³³

³³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. 2, s. 294; Ahmed İvez Kuzî, *el-Mustalahu'n-Nahvî*, by., Riyad 1981, s. 22-23.

³³¹ Şemseddîn Samî, *Kâmûs-i Turkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s. 121.

³³² Kuzî, *el-Mustalahu'n-Nahvî*, s. 23.

³³³ es-Sebe', 34/3.

âyetini izah ederken Cumhur âlimlerinin وَلَا أَصْغَرُ وَلَا أَكْبَرُ ifadelerini merfû okuduklarını, bunun sebebinin ise mübteda olmalarına veya مَثْقَالُ kelimesine atıfta bulunulmasına bağladıklarını bildirmiştir.

Buna karşılık, bazı kıraat âlimleri bu ifadeleri mansûb okumuşlar ve gerekçelerini, ذَرَّةٌ kelimesine atıfta bulunarak ya da başlarındaki لَا edatını ismini fetha ile mebnî yapan tebri (التَّبْرِئَةُ) lamı kabul etmelerine bağlamışlardır.³³⁴ Tebri Kûfelerin kullandıkları bir terimdir. Şevkânî, burada Kûfe ekolünün terimini kullanmıştır.

Ancak aynı ifadelerin, وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *“Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı)dır.”*³³⁵ âyetinde mansûb olarak gelme gerekçelerini açıklarken ise bazı âlimlerin وَلَا أَصْغَرَ وَلَا أَكْبَرَ ifadelerinin başlarındaki لَا edatını nefi cins (النَّفْيِ الْجِنْسِ) edatı kabul ettiklerini ve bundan dolayı mansûb olduklarını ifade ettiklerini aktarmıştır.³³⁶ Burada ise, Şevkânî Basra ekolünün terimini tercih etmiştir.

Şevkânî, وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ *“Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin (Kur’an’ın) gerçek olduğunu bilir”*³³⁷ âyetini açıklarken, Basra ekolünün terimini kullanarak هُوَ ifadesinin ضَمِيرُ الْفَصْلِ “zamiru’şe’n” olduğunu belirtmiştir.³³⁸

³³⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1189.

³³⁵ Yûnus, 10/61.

³³⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 631.

³³⁷ es-Sebe’, 34/6.

³³⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1189.

Ancak مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ “Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde (hem çıkarıyor hem de)”³³⁹ âyetini izah ederken هُوَ ifadesinin Ferra tarafından Kûfelilerin ifadesi olan الْعِمَاد “imâd” zamiri kabul edildiğini ifade etmiştir.³⁴⁰

Şevkânî, سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى “Yüce Rabbinin adını tesbih et”³⁴¹ âyetini izah ederken الْأَعْلَى kelimesinin اسْم kelimesinin sıfatı olduğunu bildirmiştir.³⁴² Görüldüğü üzere, Şevkânî, yaptığı değerlendirmede Basra ekolünün görüşünü benimseyerek sıfat terimini tercih etmiştir.

Öte yandan, Şevkânî, ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ “Arşın sahibidir çok yücedir.”³⁴³ âyetinin grametik izahını yaparken Kûfe dil ekolünün terimini de kullanarak الْمَجِيدُ kelimesinin ذُو ifadesinin na’tı olduğunu belirtmiştir.³⁴⁴

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, Şevkânî tefsirinde hem Basra ekolünün hem de Kûfe ekolünün terimlerini kullanmıştır. Bu, onun her iki ekolün yaklaşımını değerlendiren esnek bir yöntem izlediğini ve farklı dil ekollerinin açıklamalarını dikkate aldığını göstermektedir.

³³⁹ el-Bakara, 2/85.

³⁴⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 229.

³⁴¹ A’lâ, 87/1.

³⁴² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1611.

³⁴³ el-Burûc, 85/15.

³⁴⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1605.

İKİNCİ BÖLÜM

FETHU'L-KADÎR'İN SARF VE NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

İslamın yayılmasıyla birlikte, diğer milletlerin İslama girmesi ve Arapçanın fethedilen yerlerde din ve bilim dili olarak kullanılmasıyla i'râb hataları ortaya çıkmıştır. Böylece, edille-i şer'iyye arasında başta gelen Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunup doğru anlaşılmasında sıkıntıların yaşanması ile ilgili bir endişe doğmuştur. Bu nedenle başta Hz. Ali (r.a.) olmak üzere Arapçaya hakim bazı âlimler, bu dilin korunması amacıyla gramer ile ilgili çalışmalara başlamışlardır.

Arap grameri, sarf ve nahiv gibi iki temel dayanağa sahiptir. Sarf, kelimenin temel yapısını ele alır. Kelimelerin kökenlerini, kök harflerini, bu harflerin eklerle nasıl değişime uğradığını ve türetilen kelimeleri inceler. Nahiv ise, kelimeler arasındaki ilişkiyi, bu kelimelerin cümle içindeki konumlarını ve anlamın doğru bir şekilde ifade edilmesini sağlayan kuralları inceler. Başka bir ifadeyle, sarf ve nahiv, birbirini tamamlayan ve Arapça dilinin gramer yapısını oluşturan iki vazgeçilmez unsurdur.³⁴⁵

Dil bilimsel çalışmaların başladığı erken dönemlerden itibaren, kelimenin yapısına ve cümledeki pozisyonuna dair analizlerin kaynaklarda geniş yer bulması, hem dini hem de edebi metinlerin anlaşılmasında sarf ve nahiv kurallarının önemini ortaya koymaktadır. Suyûtî ve Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi âlimler, bu iki ilmi belagat ilmi ile birlikte müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında saymaktadır.³⁴⁶ Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), nahiv ve sarf ilimlerinin tefsir açısından önemine Tefsir ile ilgili yaptığı tanımda şu şekilde dikkat çekmektedir: "Tefsir ilmi, Kur'ân lafızlarının telaffuz şekli ile delaletlerini, müfredlik ve mürekkeblilik durumlardaki hükümlerini ve mürekkeblilik hallerinde üstlendikleri anlamları araştıran bir ilimdir."³⁴⁷

³⁴⁵ Bakırcı ve Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 183.

³⁴⁶ Ebû Abdilâh Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru't-Turâs, Kahire ts., c. 1, s. 297; Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İbn Kesir, Beyrut 2002, c. 2, s. 1210.

³⁴⁷ Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. 3, s. 121.

Tanımda geçen “lafızların müfredlik ve mürekkeblilik durumdaki hükümlerini” ifadesi ile sarf ve nahiv ilimlerinin tefsir ilmi ile olan bağlarına işaret etmektedir.³⁴⁸

2.1. FETHU’L-KADÎR’İN SARF AÇISINDAN İNCELENMESİ

Sözlükte dönüştürmek ve değiştirmek gibi anlamlara gelen sarf/tasrif kelimesinin İstılahta âlimler tarafından birçok tanımı yapılmıştır.³⁴⁹ Bu tanımlar arasında yaygın olarak kullanılan ve Zencânî’nin de (ö. 660/1262) *Tasrîfu’z-Zencânî* adlı eserinde kullandığı tanım şu şekildedir: "تحويل الأصل الواحد إلى أمثلة مختلفة لا تحصل إلا"

"بها" "Bir aslı (masdarı veya fiil-i mâdi), sadece kendisiyle oluşan murad manaları ifade

etmek için çeşitli kalıplara dönüştürmektir." Örneğin نَصَرَ bir asıdır. Geçmişte yapılan

yardım eylemini ifade etmek için نَصَرَ kalıbına, şimdi veya gelecekte yapılan veya

yapılacak olan yardım eylemini ifade etmek içinde يَنْصُرُ kalıbına, yardım eylemini

muhabatabtan yapmasını istemek için ise أَنْصُرُ kalıbına dönüştürmeye sarf/tasrif denir.

Arapçanın temel disiplinlerinden biri olan sarf ilmi, kelime yapısındaki değişiklikleri ve bu değişikliklerin anlam üzerindeki etkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bu ilim, kelimenin kök ve eklerini tespit ederek, harflerin sahih veya illetli olup olmadığını belirler. Kelimenin biçimsel özelliklerini, yapısal değişimlerini ve bunların anlama olan yansımalarını açıklamaya çalışır. Ayrıca, kelimelerin türetildiği kökler ve vezinler üzerinden, anlamsal incelikleri ortaya koyar.³⁵⁰

³⁴⁸ Emrullah Ülgen, “Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İFD*, 2016, https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68491/1071293#article_cite (12.12.2023), s. 102.

³⁴⁹ Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1988, c. 4, s. 242; Ebu’l-Feth Osmân İbn Cinnî, *et-Tasrîfu’l-Mulûkî*, (thk. Deyzîra Sekâl), Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Beyrut 1998, s.12; Ali b. Mu’min el-İşbîlî İbn Usfûr, *el-Mumti’ fi’t-Tasrîf*, (thk. Fahrüddin el-Kabâve), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1987, c. 1, s. 30; Osmân b. Ömer İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi ‘ilmi’t-Tasrîf*, (thk. Hasan Ahmed Osmân), el-Mektebetu’l-Mekkiyye, Mekke 1995, s. 6; Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu’s-Şâfiye*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd) Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1982, c. 1, s. 7.

³⁵⁰ Ülgen, “Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi” s. 102, 103.

Sarf ilmi, İslami kaynaklar arasında başta gelen Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar. Kur'ân'daki bazı ifadeler ilk bakışta morfolojik kurallara aykırı görünebilir. Ancak, bu gibi durumlar derinlemesine incelendiğinde, bu kullanımların belirli bir maksat ve gaye doğrultusunda yapıldığı anlaşılır. Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz dil üslubu ve icâz yönünü anlamada sarf ilminin önemini ortaya koyar.³⁵¹

Sarf ilmi, kelimelerin türevlerini, kiplerini ve yapısal özelliklerini açıklığa kavuşturarak anlamın doğru şekilde ortaya çıkmasına katkı sağlar. Bir kelimenin isim ya da fiil oluşu, ism-i fâil veya ism-i mefûl şeklinde türetilip türetilmediği, fiilin geçişlilik özelliği taşıyıp taşımadığı gibi dil bilimsel nitelikler bu ilim aracılığıyla belirlenir. Bu tür bilgiler, özellikle Kur'ân âyetlerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve tefsir edilmesi açısından büyük önem taşır.³⁵²

Sarf ilmi, kelime yapısındaki harflerin eklenmesi veya çıkarılması gibi değişimlerin anlam üzerindeki etkilerini de inceler. Kelimenin harekelerinin değişimi bile anlamda farklılıklar yaratabilir. Bu nedenle, sarf ilmi olmadan bir kelimenin anlamını tam olarak kavramak ve doğru yorumlamak zordur.

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*'de âyetleri izah ederken kendisinden önceki âlimler gibi nahiv ilmi kadar olmasa da sarf ilminden de yeri geldikçe faydalanmıştır. Genellikle sarfla ilgili konularda fazla detaya girmemiştir. Bu durum her ne kadar bir eksiklik olarak görülmesi mümkünse de tefsirini kısa tutmaya ve okuyucuyu teknik konularla boğmamaya çalışmış olması ona mazeret olarak kabul edilebilir. Bu bölümde Şevkânî'nin âyetler bağlamında değindiği başlıca sarf konuları üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Mîzân-Mevzûn

Şevkânî, tefsirinde âyetleri izah ederken yeri geldikçe sarf ilminin temel konularından olan mîzân ve mevzûn ilişkisine değinmiştir. Mîzân ve mevzûn, sarf ilminin temel kavramları arasında yer alır ve kelimelerin anlam ve kökenlerinin tespit edilmesinde önemli bir rol oynar. Bu iki kavram, kelimenin hangi anlamı taşıdığı ve

³⁵¹ Ülgen, "Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi" s. 102, 103.

³⁵² Ülgen, "Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi" s. 102, 103.

hangi vezin ya da babdan türediğini belirlemede kritik bir araçtır. “Mîzân”, kelimenin kök harflerinin kalıbını, “Mevzûn” ise bu kalıba uyan kelimeyi ifade eder.³⁵³

Kelimelerin yapısını incelemede, mîzân olarak genellikle geniş anlam kapasitesi nedeniyle فعل kalıbı tercih edilir. Bu kalıp, Arap dilinin sarf açısından analizinde bir standart olarak kullanılır.³⁵⁴ Mîzân ve mevzûn arasındaki ilişki genelde uyumlu olsa da, bazı durumlarda uyumsuzluklara da rastlanır. Örneğin, mîzân için belirlenen temel kalıbın üç harfli olması, sülâsî köklerin dışındaki kelimelerde zorluklar yaratır. Bu durumlarda, kelimenin veznine ek harfler eklenerek uyum sağlanmaya çalışılır.³⁵⁵

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*'de kelimelerin asıllarını tespit etmek için mîzân-mevzûn ilişkisine değinmektedir. Âyetlerdeki birtakım kelimelerin asıl ve ek harflerinin tespiti için çoğu zaman على وزن “vezni üzerinde”³⁵⁶ ifadesini kullanır. Bazen de بوزن “vezninde” tabirini kullanır.³⁵⁷ Bunun dışında kimi zaman mevzûnu mîzânıyla doğrudan karşılaştırarak kelimenin köküne değinmektedir.³⁵⁸ Şevkânî'nin bu ifadeleri kullandığı örnekler ve bağlamındaki âyetler şu şekildedir.

a. على وزن ifadesinin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

³⁵³ Daha geniş bilgi için bkz. Mustafâ b. Muhammed Selîm Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-'Asriyye, Beyrut 1993, c. 1, s. 213.

³⁵⁴ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-'Arf fi Fenni'S-Sarf*, Dâru'l-Fayhâ-Dâru'd-Dakâik, Beyrut 2020, s. 37.

³⁵⁵ Daha fazla bilgi için bkz.: Muhammed b. Hamîd el-Kefevî, *Şerhu'l-Binâ*, Şîfa Yayınevi, İstanbul 2014, s. 40.

³⁵⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 212, 350, 619, 683, 876, 903.

³⁵⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 44, 1424, 1467.

³⁵⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 260.

“Şüphesiz, inkâr edenlere, ne malları, ne de evlatları Allah’a karşı hiçbir fayda sağlar. Onlar ateşin yakıtıdırlar.”³⁵⁹

Şevkânî, âyette geçen وَقُودُ kelimesini tefsir ederken, و harfinin kıraat âlimlerinin çoğu tarafında fetha ile okunduğunu, Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Mücâhid b. Cebr (ö. 104/722) ve Talha b. Musarrif (ö. 112/730) tarafından ise zamme ile okunduğunu aktarmıştır. Zamme ile okunduğunda kelimenin masdar olduğunu ve bu durumda kelimada bir muzafın takdir edilmesi gerektiğini belirtir. Fetha ile okunduğunda da masdar olma ihtimalinin bulunduğunu, çünkü kelimenin الْفُعُولُ vezninde gelen masdarlardan sayılabileceğini ve yine muzafın takdirine ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Ancak fethalı kıraatle aynı zamanda kelimenin “odun” anlamında bir isim olduğunu da vurgulamaktadır. Görüldüğü üzere müfessir, âyette geçen وَقُودُ kelimesinin mîzân ve mevzun ilişkisini وزن على ifadesiyle açıklamaktadır.³⁶⁰

Örnek 2

إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً

“...Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır.”³⁶¹

Şevkânî, âyette geçen تُقَاةً kelimesini mîzân ve mevzûn ilişkisi bağlamında açıklarken şu ifadeyi kullanmaktadır:

"وَتُقَاةٌ: مَصْدَرٌ وَقَعَ مَوْقِعَ الْمَفْعُولِ، وَأَصْلُهَا: وَقِيَّةٌ، عَلَى وَزْنِ فَعْلَةٍ"

tevilinde olan bir masdardır. Aslı da وَقِيَّةٌ vezninde olan فَعْلَةٍ'dir.³⁶² Burada müellif, kelimenin yapısını göz önüne alarak تُقَاةً kelimesini birinci örnekteki âyete muhalif olarak önce aslına döndürmekte daha sonra veznini açıklamaktadır. Dolayısıyla

³⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/10.

³⁶⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 206.

³⁶¹ Âl-i İmrân, 3/28.

³⁶² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 212.

müellifin mîzân ve mevzûn ilişkisini açıklarken kelimelerin yapılarına göre farklı yöntemlere başvurduğu görülmektedir.

b. بوزن ifadesinin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

“Hani Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti.”³⁶³

Şevkânî, bu âyette geçen مَلَائِكَة kelimesini sarf açısından kökünü tespit ederken şu ifadeleri kullanmaktadır:

وَالْمَلَائِكَةُ جَمْعُ مَلَكٍ بِوَزْنِ فَعَلٍ، قَالَ ابْنُ كَيْسَانَ، وَقِيلَ: جَمْعُ مَلَأْكَ، بِوَزْنِ مَفْعَلٍ قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ، مِنْ لَأْكَ: إِذَا أُرْسِلَ، وَالْأَلْوَكَةُ: الرِّسَالَةُ. قَالَ لَبِيدٌ:

وَعُلَامٍ أَرْسَلْتَهُ أُمُّهُ ... بِأَلْوَكٍ فَبَدَلْنَا مَا سَأَلْ

وَقَالَ عَدِيُّ بْنُ زَيْدٍ:

أَبْلَغَ النُّعْمَانَ عَنِّي مَأْلَكًا ... أَنَّهُ قَدْ طَالَ حَبْسِي وَانْتَظَرِي

وَيُقَالُ أَلْكَنِي: أَيُّ أُرْسَلَنِي.

مَلَكْ vezninde olan فَعَلَ kelimesinin مَلَائِكَة (ö. 320/932), “İbn Keysân (ö. 224/839) ise مَفْعَل kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmiştir.

³⁶³ el-Bakara, 1/30.

veznindeki مَلَأَ kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiştir. O zaman göndermek anlamındaki لَأَى filinden alınmıştır. Aynı maddeden gelen أَلَوَ kelimesi mesaj anlamındadır. Lebîd (ö. 40/660), şöyle demiştir:

Annesinin bir mesajla gönderdiği bir gençti

Böylece biz de istediğini verdik.

Adiy b. Zeyd' de (ö. 80/700) şöyle demiştir:

Numan'a benden (şöyle) bir mesaj ilet:

Şüphesiz hapis sürem ve yolunu gözleme sürem uzamıştır.

أَلَيْكَ/beni gönder de denilir.”³⁶⁴

Yukarıdaki ifadelerinde Şevkânî, مَلَأَ kelimesinin kökünü bulmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken başta onun müfredi hakkında âlimler arasındaki ihtilafa değinmektedir. Kimine göre müfredinin فَعَلَ veznindeki مَلَأَ olduğunu kimine göre de ise مَفْعَل veznindeki مَلَأَ olduğunu aktarmakta ve her iki vezni belirtirken بوزن ifadesini kullanmaktadır.

Örnek 2

وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ

“(Onlar) günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar.”³⁶⁵

Şevkânî, yukarıdaki âyette geçen يَتَنَاجَوْنَ kelimesinin veznini tespit etmeye çalışırken şu ifadeleri kullanmaktadır:

³⁶⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 44.

³⁶⁵ el-Mücâdele, 58/8.

يَتَنَاجُونَ بِوَزْنٍ يَتَفَاعَلُونَ، وَاحْتَارَ هَذِهِ الْقِرَاءَةُ أَبُو عُبَيْدٍ وَأَبُو حَاتِمٍ لِقَوْلِهِ فِيهَا بَعْدُ: إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا وَقَرَأَ حَمْزَةً وَخَلَفَ وَوَرِثَ عَنْ يَعْقُوبَ «وَيَتَنَاجُونَ» بِوَزْنٍ يَفْتَعِلُونَ، وَهِيَ قِرَاءَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ وَأَصْحَابِهِ، وَحَكَى سَيِّبِيُّهُ أَنَّ تَفَاعَلُوا وَافْتَعَلُوا يَأْتِيَانِ بِمَعْنَى وَاحِدٍ، نَحْوُ: تَخَاصَمُوا وَاحْتَصَمُوا، وَتَقَاتَلُوا وَاقْتَتَلُوا.

“يَتَنَاجُونَ” kelimesi, يَتَفَاعَلُونَ veznindedir. Bu kıraati Ebû Ubeyd ve Ebû Hâtim (ö.

311/923) daha sonra gelecek olan إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا ifadelerden dolayı tercih etmiştir.

Hamza (ö. 156/772), Halef (ö. 170/786) ve Verş (ö. 180/796) ise Ya’kûb’dan (ö. 205/821) rivâyet ederek يَفْتَعِلُونَ veznindeki يَتَنَاجُونَ diye okumuştur. Bu İbn Mesud’ün (ö. 32/652) kıraatidir. Sîbeveyhi, تَفَاعَلُوا ve افْتَعَلُوا vezinlerinin تَخَاصَمُوا ve احْتَصَمُوا örneğinde olduğu gibi aynı anlama geldiğini nakletmiştir.”³⁶⁶

Şevkânî, yukarıda يَتَنَاجُونَ kelimesinin veznini belirtirken kelimede iki farklı kıraat olduğunu aktarmıştır. Bir kıraatte يَتَفَاعَلُونَ, bir kıraate göre de يَفْتَعِلُونَ vezninde okunduğunu belirtmiştir. Bunu yaparken her iki yerde de بِوَزْنٍ ifadesini kullanmıştır. Sîbeveyhi’nin her iki kıraat arasında anlam bakımından bir fark olmadığını tercih ettiğini ifade etmiştir.³⁶⁷

2.1.2. Fiiller

Arapçada üç çeşit kelime vardır. Bunlar isim, fiil ve harftir. Bu üç kısım arasında olan fiil, cümlelerin temel iki unsurundan biridir ve cümlede her zaman yüklem görevini üstlenir. Basra ekolüne göre fiil de üç kısma ayrılmaktadır. Bunlarda mazi,

³⁶⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1467.

³⁶⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1467.

mûzari ve emirdir.³⁶⁸ Bu özelliği nedeniyle, fiiller Kur’ân-ı Kerimde sıkça kullanılmıştır. Şevkânî de âyetlerdeki fiilleri zaman, anlam, yapı, etkenlik-edilgenlik ve geçişlilik-geçişsizlik gibi yönlerden incelemiş ve bu konulara dair açıklamalarda bulunmuştur.

Yukarıda fiillerin zaman açısından mazi, mûzari ve emir olarak üç kısma ayrıldığını belirtmiştik. Şevkânî, âyetleri izah ederken gerekli yerlerde fiillerin bu yönlerine değinmektedir. Bazen aynı kelimenin fiil olma hem de isim olma ihtimallerine değinerek bunların ortaya koydukları anlamlara dikkat çekmektedir. Bunu yaparken meşhur nahiv âlimlerinin görüşlerine yer vermektedir. Örneğin:

لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ

“Şüphesiz bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır.”³⁶⁹

Şevkânî, âyette geçen لَا جَرَمَ kelimesinin sarf açısından tahlilini yaparken şu bilgileri aktarmaktadır:

Halîl ve Sîbeveyhi, şöyle demiştir: لَا جَرَمَ kelimesi, anlam olarak حَقٌّ demektir.³⁷⁰ Onlara göre bu, tek bir kelime gibi kabul edilir. Bu görüşü Ferrâ da dillendirmiştir.

Halîl ve Ferrâ لَا جَرَمَ ifadesi’nin لَا بُدَّ “elbette” ve لَا مُحَالَةَ “şüphesiz” hükmünde olduğunu da zikretmişlerdir. Ayrıca, bu ifadenin zamanla çokça kullanılmasından dolayı حَقًّا “şüphesiz” anlamını kazandığını da savundukları rivayet edilmiştir.

³⁶⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, **el-Cumel fi’n-Nahvi**, Matbaatu Emîr, Tahran 1989, s. 164,165; Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Mufasssal**, (thk. Muhammed İzzuddîn es-Sa’dî), by., Beyrut 1990, s. 292,336; Muhammed b. Abdillâh, et-Tâî İbn Mâlik, **Şerhu’t-Teshîl Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmîlu’l-Mekâsid**, (thk. M. Abdulkadir Atâ-Târik Fethî es-Seyyid), by., Beyrut 2001, c. 3, s. 294, 318.

³⁶⁹ Hûd, 11/22.

³⁷⁰ es-Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 3, s. 138.

Zeccâc, جَزَمَ fiilinin كَسَبَ “kazandı” anlamına geldiğini ve âyetin mealinin “‘O eylem, onları hüsrana uğratmıştır” şeklinde olduğunu aktarmıştır. Ezherî, şöyle demiştir: Zeccâc’ın görüşü, bu kelime hakkında aktarılan en güzel görüşlerdendir.

Kisâî ise şöyle demiştir: “جَزَمَ لَا ifadesinin anlamı لَا صَدَّ ve لَا مَنَعَ’dir. Yani şüphesiz, onların ahirette en büyük kayba uğrayanların ta kendileri olmalarına ne bir engel ne de bir mani vardır.

Bir grup dil bilgini de şöyle demiştir: جَزَمَ لَا ifadesinin anlamı لَا قَطَعَ’dür. Şüphesiz, onların ahirette en büyük kayba uğrayacakları konusunda bir kesinti yoktur. Onlar şöyle demiştir: جَزَمَ النَّخْلَ kelimesi kesmek anlamına gelir. جَزَمَ اجترمه ve جَزَمَ النَّخْلَ ifadeleri ise hurma ağacını kesmek anlamındadır. Bu âyette, onların kayıp konusunda öyle bir dereceye ulaştıkları belirtilmiştir ki, diğerleri bu dereceye ulaşamaz ve bu seviyeye varamaz denilmiştir.”³⁷¹

Şevkânî, yukarıda جَزَمَ لَا ifadesindeki جَزَمَ kelimesinin hem fiil hem isim olabileceğine dair dilbilimcilerden nakillerde bulunarak geniş bir yorum yapmaktadır. Buna göre Sîbeveyhi, Zeccâc ve bir grup dilbilimciye göre anlamları farklı da olsa جَزَمَ kelimesi sadece fiildir. Halîl ve Ferrâ’dan ise جَزَمَ kelimesinin hem isim hem fiil olabileceğine dair iki farklı görüş nakledilmektedir.

Şevkânî’nin âyete yapmış olduğu bu geniş yorumun okuyucuya âyeti farklı açılardan yaklaşma imkânı vermek için yaptığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda onun dil bilimlerine olan hakimiyeti de böylece ortaya çıkmaktadır.

³⁷¹ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 653.

2.1.3. İdğam

Sarf konuları arasında önemli bir yer tutan konulardan birisi de idğâmdır. دَعَم

kökünden türemiş olan إدْغَام kelimesi, sözlükte: bir şeyi başka bir şeyin içine koymak, doğrudan bir şeyi yutmak, genizden konuşmak gibi farklı birkaç anlama gelmektedir.³⁷² Cevherî'ye göre إدْغَام kelimesi, mezkûr üç anlam arasında bir şeyi başka bir şeyin içine koymak anlamından nakledilmiştir. Basralılara göre bu kelime إفعال babından gelmekte olup إدْغَام olarak okunur. Kûfelilere göre ise إفعال babından gelmekte olup إدْغَام olarak okunur.³⁷³ Yaygın kullanım Kûfelilerin kullanımındır.

Dil bilimlerinde terim olarak kullanılan bu ifade, “Bir harfin başka bir harfle birleşerek ilk harfin, ses açısından ikincisine dönüşmesi” anlamına gelir.³⁷⁴

Zeccacî, (ö. 337/949), idğâmı şu şekilde tanımlar: “Bir kelimedede art arda gelen aynı iki harften ilkinin harekesiz olması durumunda, bu harfin ikinci harfle birleşerek şeddeli bir harf hâline gelmesidir. Bununla birlikte, telaffuz açısından birbirine yakın olan iki farklı harfin yan yana gelmesi durumunda, birinci harfin ikinciye dönüşmesiyle de idğam gerçekleşir. İdğâmın temel amacı, kelimelerin daha kolay ve akıcı bir şekilde telaffuz edilmesini sağlamaktır.”³⁷⁵

Ali b. Muhammed el-Curcânî (ö. 816/1413), idğâmın teorik ve pratik tanımlarını şu şekilde yapmaktadır: Teoride “İdğam, ilk harfin harekesiz kılınarak ikinci harfin içine girdirilmesidir”. Uygulamada ise “İdğam, harfin, çıkış noktasında

³⁷² İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. 7, s. 185; Muhammed Hâdî et-Tehânevî, **Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn**, (thk. Rafîk el'Acem-Alî Ahrûc), Mektebetu Lubnan, Beyrut 1996, c. 1, s. 21; İbn Mucâhid Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ, **Kitâbu's-Seb'a**, (thk. Şevkî Dayf), by., Kahire 2009, s. 113-125.

³⁷³ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, **es-Sihâh**, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-Melayin, Beyrut 1979, c.7, s. 1921; Ali b. Muhammed el-Curcânî, **et-Ta'rifât**, (thk. İbrahim el-Ebyari, Daru'l-Kutubi'l-'Arabiyye), Beyrut 1992, s. 29-30; Ayrıca bkz. Muhammed b. Yusuf el-Endelusî Ebû Hayyân, **İrtişafu'd-Darab min Lisani'l-'Arab**, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire 1997, c. 1, s. 163-168; Mehmet Ali Sarı, “İdğam”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 20, s. 471-472.

³⁷⁴ Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, **el-Muktedab**, by., Kahire 1386, c. 1, s. 197.

³⁷⁵ Ebu'l Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, **el-Cumel**, (thk. İbnu Ebi Şeneb), by., Paris 1957, s. 378.

iki harf miktarı bekletilmesidir.”³⁷⁶ Sarfçılar, idğâmı vacip, caiz ve mumteni’ olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.

Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*’in birçok yerinde idğâm konusuna değinmektedir. Ayrıca, Kurân’daki bazı kelimelerin farklı kıraaatlarda hem idğâmlı hem de idğâmsız okunduğunu da ifade etmektedir.

Örnek 1

...حَتَّى إِذَا أَذَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا...

“...Hepsi birbiri ardından orada (cehennem de) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, ‘Ey rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!... diyecekler.’”³⁷⁷

Şevkânî, âyette geçen اَذَارَكُوا kelimesinin sarf açısından idğâm tahlilini yaparken şu bilgileri aktarmaktadır:

حَتَّى إِذَا أَذَارَكُوا فِيهَا أَي: تَذَارَكُوا، وَالتَّذَارُكُ: التَّلَاحُظُ وَالتَّتَابُعُ وَالِاجْتِمَاعُ فِي النَّارِ. وَقَرَأَ الْأَعْمَشُ

«تَذَارَكُوا» عَلَى الْأَصْلِ مِنْ دُونِ إِدْغَامٍ. وَقَرَأَ ابْنُ مَسْعُودٍ «حَتَّى إِذَا أَذَرَكُوا» أَي: أَذَرَكَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا.

تَذَارَكُوا yani حَتَّى إِذَا أَذَارَكُوا فِيهَا, birbirini izlemek, peş peşe gitmek ve ateşte toplanmaktır. A’miş (ö. 148/765), (kelimeyi) تَذَارَكُوا idğâmsız olarak okumuştur. İbn Mes’ûd ise اَذَرَكُوا حَتَّى إِذَا أَذَرَكُوا yani “onların bir kısmı diğer bir kısma ulaştığında” olarak okumuştur.³⁷⁸

Şevkânî, yukarıdaki âyette dal harfinin şeddesiyle idğâmlı okunan اَذَارَكُوا kelimesinin aslında تفاعل babından geldiğini ve aslının تَذَارَكُوا olduğunu aktarmıştır.

³⁷⁶ Curcânî, *et-Ta’rifât*, s. 30.

³⁷⁷ el-A’râf, 7/38.

³⁷⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 473.

A'meş'in kelimeyi aslı üzerinde idğâmsız olarak تَدَارَكُوا şeklinde okuduğunu, İbn Mes'ûd'un ise kelimeyi إفعال babı üzerine أَذْرَكُوا olarak okuduğuna değinmiştir. Netice itibariyle bu kelime hem تفاعل babı üzerine idğâmlı hem de idğâmsız olarak okunmuş ayrıca إفعال babı üzerine de okunmuştur.

2.1.4. İbdâl

Dillerin gelişiminde etkili olan en önemli unsurlardan biri, harfler arasındaki değişimdir. Bu tür değişimler, dillerin zamanla farklı lehçelere ayrılmasına ve nihayetinde bu lehçelerin bağımsız birer dile dönüşmesine zemin hazırlar. Harf değişiminin en dikkat çekici biçimlerinden biri ise ibdâl olgusudur.³⁷⁹ Sözlükte “dönüştürmek, bir şeyin yerine başkasını koymak, özüne dokunmadan bir şeyi başka bir şeye çevirmek”³⁸⁰ anlamlarına gelen ibdâl kelimesinin ıstılahî tanımı, “kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak ve akıcılığını arttırmak amacıyla bir harfin yerine, mahreç veya özellik açısından benzer bir harfin kullanılmasını ifade eder.”³⁸¹ Örneğin, قضم ve قضب kelimeleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Zira be ve mim harfleri, her ikisi de dudak harfleri olmaları nedeniyle aralarında mahreç birliği bulunmaktadır.

Harfler arasındaki dönüşümü ifade etmek üzere “ibdâl” terimini ilk defa kullanan kişinin, genel kabul gören görüşe göre, Asma'î (ö. 216/831) olduğu belirtilmektedir. Bu terimi benimseyerek lugavî ibdâl konusunu ele alan *el-Kalb ve 'l-İbdâl* adlı eserini kaleme alan İbnü's-Sikkât de (ö. 244/858) terminoloji açısından Asma'î ile aynı çizgidedir. Bu yaklaşımdan etkilenen daha sonraki müellifler arasında

³⁷⁹ Suleymân b. Sâlim es-Sihemî, *İbdâlu'l-Hurûfi fi'l-Lehecâtî'l-Arabiyye*, by., Suudi Arabistan 1995, s. 7-8.

³⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. 6, s. 123.

³⁸¹ Abulvâhid b. Ali el-Halebî Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbu'l-İbdâl*, (thk. İzzuddîn et-Tenûhî), by., Dımaşk 1960, s. 9; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga*, (thk. Ömer Faruk et-Tabba), Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 1993, s. 154.

el-İbdâl ve 'l-Mu 'âkabe ve 'n-Nezâir isimli çalışmasıyla Zeccâcî ile *Kitâbu 'l-İbdâl* adlı eserin yazarı Ebu't-Tayyib el-Lugavî de (ö. 351/962) yer almaktadır.³⁸²

Arap dilinde, üç harfli fiillere iki harf eklenerek oluşturulan beş harfli mezîdun fih bablarından اِفْتَعَالَ babı, اِبْدَالَ olayının en yaygın şekilde görüldüğü yapılardan biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim اضْطَرَبَ، اضْطَرَّ، اضْطَلَّمَ örneklerinde olduğu gibi, bu babda faul fiilinin harfi ط, ض, ظ olduğunda, اِفْتَعَالَ babının ت harfi, ط harfine dönüşmektedir. Aynı şekilde, اِذْكُرْ، اِذْكُرْ، اِذْكُرْ örneklerinde olduğu gibi, fa' l fiilinin harfi د, ذ olduğunda, ت harfi د harfine dönüşmektedir. Ayrıca, اتَّقِ، اتَّقِ، اتَّقِ örneklerinde olduğu gibi, faul fiili و, ث, ي harflerinden oluştuğunda bu harfler ت harfine dönüşmekte ve idğâm gerçekleşmektedir. اِبْدَالَ, bu babın mâzî, muzâri, emir, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve diğer fiil çekimlerinde de gözlemlenmektedir.³⁸³ Konuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

Örnek 1

وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَاِذْجَرَ

“O Delinin biri!” ve görevinden alıkondu dediler.”³⁸⁴

Şevkânî, âyette geçen وَاِذْجَرَ kelimesinin sarf açısından ibdal tahlilini yaparken şu kısa bilgiyi aktarmaktadır:

وَالِدَالُ بَدَلٌ مِنْ تَاءِ الْاِفْتَعَالِ

³⁸² el-Lugavî, *Kitâbu 'l-İbdâl*, s. 6.

³⁸³ Abdulvahhâb b. İbrâhîm b. Abdulvahhâb İzzuddîn ez-Zencânî, *Mecmu'âtu's-Sarf*, Şifa Yayın Evi, İstanbul 2012, s. 192-196.

³⁸⁴ el-Kamer, 54/9.

“د harfi, İftiâl babının ت harfine bedeldir.”³⁸⁵

Örnek 2

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ

“İki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra Yûsuf’un tembihini hatırlayan genç, “Ben size bu rüyanın yorumunu bildireceğim; beni hemen gönderin” dedi.”³⁸⁶

Şevkânî, âyette geçen وَادَّكَرَ kelimesinin sarf açısından ibdal tahlilini yaparken

şu kısa bilgiyi aktarmaktadır:

وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ بِالدَّالِ الْمُهْمَلَةِ عَلَى قِرَاءَةِ الْجُمْهُورِ، وَهِيَ الْقِرَاءَةُ الْفَصِيحَةُ... وَقُرِئَ بِالْمُعْجَمَةِ.

“ادَّكَرَ kelimesi Cumhurun kıraatine göre د harfi ile okunmuştur. Fasih olan kıraatta budur. Bununla birlikte ذ harfi ile de okunmuştur.”³⁸⁷

İbdâl konusunda getirilen örneklerde görüldüğü gibi Şevkânî, bu konuda fazla deteylara girmemiştir. İfadelerini kısa tutma açısından konuyla ilgili işleme işaret etmekle yetinmiştir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki bu durum konunun bazı okuyucular tarafından anlama zorluğu meydana getirdiği söylenebilir.

2.1.5. İ'lâl

“İ'lâl” kelimesi, أَعْلَى fiilinin masdarı olup sözlük anlamı itibariyle “hastalanmak” demektir.³⁸⁸ Sarf ilminin temel konularından biri olan i'lâl, terim olarak; hemze ile illet harfleri olan ي, و ve ل üzerinde gerçekleşen değişim sürecini ifade eder. Bu değişim, hemze ve illet harflerinin birbirine dönüştürülmesi anlamına

³⁸⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1428.

³⁸⁶ Yûsuf, 12/45.

³⁸⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 699.

³⁸⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 4, s. 1773.

gelen “kalb”, illet harfinin sakinleştirilip harekesinin bir önceki harfe aktarılması şeklinde gerçekleşen “iskân” ve illet harfinin kelimeden tamamen çıkarılmasıyla yapılan “hazf” yöntemlerinden biriyle meydana gelmektedir.³⁸⁹ Esterâbâdî, hemze üzerinde gerçekleşen bu tür değişiklikler için “i’lâl” yerine “tahfif” teriminin kullanılmasını daha uygun bulmuştur.³⁹⁰

“İ’lâl”, Arapça’da hem isimler hem de fiiller için geçerli olan bir dil olayıdır. Bu sayede kelimenin aslî yapısı tespit edilebilmektedir. Örneğin بَع ve صُن fiillerine bakıldığında, her iki fiilin iki harf üzerine bina edildiği görülmektedir. Ancak, ecvef fiillerin emir kipinde, özellikle müfred müzekker muhatab şeklinde kullanıldığında, aynu’l-fiilin i’lâl nedeniyle düştüğü bilinirse; bu fiillerin düşen harfin illet harflerinden biri olduğu anlaşılır.³⁹¹

Şevkânî, Arapçanın temel özelliklerinden biri olan i’lâl olgusuna büyük önem atfetmiş ve Kur’ân âyetlerinde yer alan mu’tell kelimelerin i’lâl yönlerini ayrıntılı biçimde ele almıştır. Kelimelerdeki i’lâl durumlarını açıklarken; hazf, kalb, istiskâl ve nakl gibi terimleri kullanmıştır. Bu terimleri; حُذِفَتْ “dönüşmüştür”³⁹², مَنَقَلَتْ “düşmüştür”³⁹³, بَنَقَلَ “nakletmekle”³⁹⁴ ve لَثِقَلَ “ağır geldiği için”³⁹⁵ gibi ifadelerle açıklanmıştır. Şevkânî, mu’tell kelimeleri tahlil ederken aynı zamanda i’lâl kurallarına da temas etmiştir.

İ’lâl olgusunun çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bunlardan biri, kelimenin telaffuzunu kolaylaştırması ve hafiflik sağlamasıdır. Örneğin، قِيلَ demek، قُولَ demeye göre daha kolay ve akıcıdır. İ’lâl uğramış bir kelimenin geçirdiği dönüşüm aşamalarını bilmek, bireyin zihninde kelime ile anlam arasında daha güçlü bir bağ

³⁸⁹ Ebû Muhammed Bedruddîn Hasen b. Kâsım el-Murâdî, **Tevdîhu’l-Mekâsîd ve’l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik**, (thk. Abdurrahmân Alî Suleymân), Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 2001, c. 6, s. 1631.

³⁹⁰ el-Esterâbâdî, **Şerhu’s-Şâfiye**, c. 3, s. 67.

³⁹¹ el-Esterâbâdî, **Şerhu’s-Şâfiye**, c. 3, s. 70.

³⁹² eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 615, 1080.

³⁹³ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 15, 30, 32.

³⁹⁴ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 1425.

³⁹⁵ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 496.

kurmasını sağlayarak, kelimenin sarf kalıpları içerisine yerleştirilmesini de kolaylaştırır.³⁹⁶

Bunun bir diğer yararı ise, Arapça sözlüklerde bir kelimenin kökenine ulaşmayı mümkün kılmasıdır. Örneğin, صُمْ veya عِدَّة gibi kelimeleri sözlükte araştırırken, صُمْ kelimesinin ecvef fiil olan صَام'ın emir kipi olduğunu; ecvef fiillerde, müfred muhatab kipinde aynu'l-fiil konumundaki harfin iki sakin harfin birleşmesi sebebiyle hazfedildiğini ve bu düşen harfin bir illet harfi olduğunu bilmek, kelimenin aslını tespit etmeyi kolaylaştırır.³⁹⁷

Benzer şekilde, عِدَّة kelimesini araştıran bir kişi, bu kelimenin misâl fiil kökenli bir masdar olduğunu ve fâu'l-fiil konumundaki ilk harfin hazfedildiğini i'lâl bilgisinden hareketle fark ettiğinde, aramayı ع harfiyle değil, asıl kök olan و harfiyle başlatır. Zira bu kelimenin mâzî fiili وَعَدَ'dir.³⁹⁸

Konuyla ilgili örnekler şöyledir:

Örnek 1

...وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ...

*“Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir.”*³⁹⁹

Şevkânî, âyette geçen يُطِيقُونَهُ kelimesinin sarf açısından i'lâl tahlilini yaparken şu bilgileri aktarmaktadır:

³⁹⁶ Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi İlmi's-Sarf*, Mektebetu't-Tâlibi'l-Câmi'i, Mekke 1987, s. 88.

³⁹⁷ Dervîş, *Dirâsât fi İlmi's-Sarf*, s. 88.

³⁹⁸ Dervîş, *Dirâsât fi İlmi's-Sarf*, s. 88.

³⁹⁹ el-A'râf, 1/183-184.

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ قِرَاءَةُ الْجُمُحُورِ بِكَسْرِ الطَّاءِ وَسُكُونِ الْيَاءِ، وَأَصْلُهُ يُطِيقُونَهُ نُقِلَتْ الْكَسْرَةُ إِلَى الطَّاءِ، وَانْقَلَبَتِ الْوَاوُ يَاءً لَانْكَسَارِ مَا قَبْلَهَا. وَقَرَأَ مُحَمَّدٌ عَلَى الْأَصْلِ مِنْ غَيْرِ إِعْلَالٍ.

يُطِيقُونَهُ: “Cumhurun okuyuşu ط harfinin kesresi ve ya harfinin sükûnu ile yani: يُطِيقُونَهُ şeklindedir. Aslı يُطِيقُونَهُ dur. Kesre ط harfine naklidilmiş ve bir öncesindeki harf kesreli olduğu için ي harfine kalbedilmiştir. Hûmeyd (ö. 130/748) ise kelimeyi i’lâl yapmadan يُطِيقُونَهُ şeklinde okumuştur.”

Görüldüğü üzere Şevkânî, yukarıda kelimenin farklı kıraatlarına değinmiş ve bir kıraatta i’lâl yapılarak diğer bir kıraatta ise i’lâl yapılmadan okunduğunu aktarmıştır. Ayrıca i’lâlin gerçekleşme şeklini ve sebebini de açıklamaya özen göstermiştir.

Örnek 2

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ

“O gün geldiği zaman Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da.”⁴⁰⁰

Şevkânî, âyette geçen يَأْتِ kelimesinin sarf açısından i’lâl tahlilini yaparken şu bilgileri aktarmaktadır:

قَرَأَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ وَأَبُو عَمْرٍو وَالْكَسَائِيُّ بِإِثْبَاتِ الْيَاءِ فِي الدَّرَجِ، وَحَذْفِهَا فِي الْوَقْفِ. وَقَرَأَ أَبُو وَابْنُ مَسْعُودٍ بِإِثْبَاتِهَا وَصَلًا وَوَقْفًا. وَقَرَأَ الْأَعْمَشُ بِحَذْفِهَا فِيهِمَا، وَوَجْهٌ حَذْفِ الْيَاءِ مَعَ الْوَقْفِ مَا قَالَهُ الْكَسَائِيُّ أَنَّ الْفِعْلَ السَّالِمَ يُوقَفُ عَلَيْهِ كَالْمَجْزُومِ، فَحُذِفَتِ الْيَاءُ كَمَا تُحْذَفُ الضَّمَّةُ. وَوَجْهٌ قِرَاءَةٌ مِنْ قَرَأَ بِحَذْفِ الْيَاءِ

⁴⁰⁰ Hûd 11/105.

مَعَ الْوَصْلِ أَنَّهُمْ رَأَوْا رَسْمَ الْمُصْحَفِ كَذَلِكَ. وَحَكَى الْحَلِيلُ وَسَيَّبُونَهُ أَنَّ الْعَرَبَ تَقُولُ لَا أَذِرُ، فَتَحْذِفُ
الْيَاءَ وَتَحْتَرِئُ بِالْكَسْرِ. وَأَنْشَدَ الْقُرَاءُ فِي حَذْفِ الْيَاءِ:

كَفَّاكَ كَفُّ مَا تُلِيقُ دِرْهَمًا ... جُودًا وَأُخْرَى تُعْطِ بِالسَّيْفِ الدَّمَ

قَالَ الرَّجَّازُ: وَالْأَجُودُ فِي النَّحْوِ إِثْبَاتُ الْيَاءِ.

“Medineliler, Ebû Amr (ö. 154/771) ve Kisâî, يَأْتِ kelimesinde vasıl yaparken

ي harfini sabit bırakmış, vakıf yaparken de hazf etmişlerdir. Ubeyy (ö. 33/654) ve İbn Mesûd ise ي harfini hem vasıl hem de vakıf yaparken sabit bırakmışlar. A' meş de ي harfini her iki durumda da hazf etmiştir.

ي harfini vakıf durumunda hazf edilmesinin sebebini Kisâî şu şekilde açıklamıştır: sâlim fiil üzerinde meczûm fiil üzerinde durulduğu gibi durulur. Dolayısıyla damme hazf edildiği gibi ي harfi de hazf edilir.

ي harfini vasıl durumunda hazf edenler ise kelimeyi Mushaf'ta bu şekilde görmüş olduklarından dolayı gördükleri gibi okumuşlardır.

Halîl ve Sîbeveyhi Arapların ي harfini hazf edip kesre ile iktifa ederek لَا أَذِرُ şeklinde telaffuz ettiklerini nakletmiştir.

Ferrâ ise ي harfinin hazf'i ile ilgili şu beyti delil olarak getirmiştir:

كَفَّاكَ كَفُّ مَا تُلِيقُ دِرْهَمًا ... جُودًا وَأُخْرَى تُعْطِ بِالسَّيْفِ الدَّمَ

Zeccâc da nahiv açısından ي harfinin yerinde bırakılmasının daha güzel olduğunu belirtmiştir.”

Yukarıda Şevkânî, يَأْتِ kelimesindeki ي harfinin hazf edilerek i'lâlinin yapılması ile ilgili geniş ve detaylı bir bilgi vererek konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bunun sebebi bazı kelimelerdeki i'lâl ile ilgili fazla görüş farklılıklarının bulunması olabilir. Şevkânî, konuyu okura daha iyi aktarabilmek için bu ihtilaflara değinme ihtiyacı hissetmiş olabilir.

2.1.6. Müfred, Tesniye ve Cem'

Arapçada, tek bir varlığı ifade eden kelimeler için مُفْرَد, iki varlığı ifade edenler için تَنْبِيَة, üç ya da daha fazlasına delalet eden kelimeler için ise جَمْع terimleri kullanılmaktadır. Bu yapılar, kendi asli anlamlarında kullanıldıkları gibi, bazı belagî amaçlar doğrultusunda birbirlerinin yerine de kullanılabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilindeki edebî üslupların tamamını içinde barındırmakta ve bu tür nicel kavramlara da yer vermektedir. Söz konusu kavramlar, Kur'ân'da hem temel anlamlarında hem de edebî anlatımın gerektirdiği bağlamlarda, asli anlamlarının dışında da kullanılmışlardır. Aynı kelimenin bir âyette müfred, başka bir âyette ise cem' formunda yer aldığı da gözlemlenmektedir. Ayrıca, وَجْه، ضَرْس، أَذُنْ gibi bazı kelimelerin yalnızca müfred şekillerinin geçtiği; buna karşılık أَبَاب، أَكْوَان، أَزْجَاء gibi bazı kelimelerin ise yalnızca cem' formlarıyla Kur'ân'da yer aldığı dikkat çekmektedir.⁴⁰¹

Kur'ân'daki tekil, ikil ve çoğul lafızlar, dil bilimci müfessirlerin dikkatini çekmiş ve bu konuya eserlerinde değinmişlerdir. Bu bağlamda Şevkânî de tefsirinde bu husus üzerinde durmuştur. Nitekim o, bazı kelimelerin müfred, tesniye ve cem' hallerini belirtmektedir. Bazen âyette geçen bir kelimenin müfred olduğunu ifade ettikten sonra çoğulunu da vermektedir. Bazen de kelimenin çoğul olduğunu belirterek

⁴⁰¹ Daha fazla bilgi için bkz. Meryem b. Abdillâh el-Kureşî, **Belâgatu'l-Muteşâbehu'l-Lafzî fî Tefsîri Bahri'l-Muhît li Ebî Hayyân**, by., Mekke 2012, s. 95-100; Usâme Abdulazîz Câbullâh, **el-Kelimetu'l-Kur'âniyye Beyne'l-İfrâd ve'l-Cem'**, by., Mısır 2010, s. 1-4; Vasmiyye Abdulmuhsin Muhammed el-Mansûr, **Siyegu'l-Cumû' fi'l-Kur'ân**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2004, c. 1, s. 15-24.

müfredini zikretmektedir. Ayrıca, kimi zaman âyette yer alan bir kelimenin yalnızca müfred olduğunu ve tesniye ya da cem' hâlinin bulunmadığını da ifade etmektedir. Bu durumlarla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Örnek 1

إِنَّمَا تَرْمِي بِشَرِّ كَالْقَصْرِ

“O, saray gibi kocaman kıvılcım saçar.”⁴⁰²

Şevkânî, âyette geçen قَصْر kelimesinin müfredlik ile ilgili durumu hakkındaki ifadeleri şu şekildedir:

كَالْقَصْرِ بِإِسْكَانِ الصَّادِ، وَهُوَ وَاحِدُ الْقُصُورِ...

...وقرأ سعيد ابن جبیر بكسر القاف وفتح الصاد، وهي أيضا جمع قصرة مثل بدر وبدر، وقصع

وقصعة.

“كَالْقَصْرِ kelimesindeki ص harfi sakindir. قُصُور kelimesinin müfredidir...İbn

Cübeyr (ö. 614/1217), kelimeyi ق harfinin kesresiyle, ص harfinin fethasıyla okumuştur. O da بدر ve بدر، وقصع ve قصعة kelimelerinde olduğu gibi yine قَصْر kelimesinin cemi'dir.”⁴⁰³

Şevkânî, yukarıdaki âyette geçen قَصْر kelimesinin kıraatlarda iki şekilde okunduğuna değinmiştir. Bir kıraatta müfred olarak قَصْر şeklinde diğer bir kıraatta ise çoğul olarak قَصْر şeklinde okunduğunu aktarmıştır.

⁴⁰² el-Mürselât, 33/32.

⁴⁰³ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, 434.

Örnek 2

وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى

“Onlara kudret helvasıyla bildircin eti indirdik.”⁴⁰⁴

Şevkânî, âyette geçen السَّلْوى kelimesinin müfredliği veya çoğulluğu ile ilgili durumu hakkındaki ifadeleri şu şekildedir:

قَالَ الْأَخْفَشُ: السَّلْوى لَا وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ مِثْلُ الْحَيِّ وَالشَّيْءِ، وَهُوَ يُشَبَّهُ أَنْ يَكُونَ وَاحِدُهُ

سَلْوى.

وَقَالَ الْحَلِيلُ: وَاحِدُهُ سَلْوةٌ، وَأَنْشَدَ:

وَلِيَّيْ لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكِ سَلْوةٌ... كَمَا انْتَفَضَ السَّلْوةُ مَنْ سَلَكَهُ الْقَطْرُ

وَقَالَ الْكِسَائِيُّ: السَّلْوى وَاحِدَةٌ وَجَمْعُهُ سَلَاوى.⁴⁰⁵

“Ahfeş, سَلْوى kelimesinin شَرٌّ ve حَيٌّ kelimeleri gibi lafzından müfredinin olmadığını, ancak yine de müfredinin سَلْوى olması gibi görüldüğünü belirtmiştir.

Halîl ise müfredinin سَلْوةٌ olduğunu ifade etmiş ve yukardaki beyit ile istişad etmiştir:

Kisâî de سَلْوى kelimesinin müfred, çoğulunun ise سَلَاوى olduğunu aktarmıştır.”

Şevkânî'nin burada ifade ettiğine göre سَلْوى kelimesinde üç görüşün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir görüşe göre lafzından müfredinin olmadığı ancak müfred ve

⁴⁰⁴ el-Bakara, 1/57.

⁴⁰⁵ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 60.

çoğulunun aynı olmasının ihtimal dâhilinde olduğu, diğer bir görüşe göre de onun müfred çoğulu ise سَلَوى'dır.

Örnek 3

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي

“Allah’tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin!”⁴⁰⁶

Şevkânî, âyette geçen الضَّيْفُ kelimesinin müfredliği veya çoğulluğu ile ilgili durumu hakkındaki ifadeleri ise şu şekildedir:

وَالضَّيْفُ: يُطْلَقُ عَلَى الْوَاحِدِ وَالْإِثْنَيْنِ وَالْجَمَاعَةِ، لِأَنَّهُ فِي الْأَصْلِ مَصْدَرٌ، وَمِنْهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ:

لَا تَعْدِمِي الدَّهْرَ شِفَارَ الْجَاوِزِ ... لِلضَّيْفِ وَالضَّيْفُ أَحَقُّ زَائِرٍ

وَيَجُوزُ فِيهِ التَّشْبِيهُ وَالْجَمْعُ، وَالْأَوَّلُ أَكْثَرُ.⁴⁰⁷

Şevkânî, burada ضَيْف kelimesinin müfred, tesni ve cemi’ olarak kullanımının daha yaygın olduğuna ancak lafzın tesni ve cemi’ şeklinde kullanımının caiz olduğuna işaret etmiştir.

2.1.7. Tekîd Nûnu

Tekîd kelimesinin kök yapısı incelendiğinde, bu kelimenin tevkîd veya tekîd şeklinde; وكد-يكد-وكود fiil kökünden türediği görülmektedir. Sözlükte bu kelime; “sıkıca bağlamak, sağlamlaştırmak, güçlendirmek ve pekiştirmek” anlamlarına gelir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Hûd 11/78.

⁴⁰⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 667.

⁴⁰⁸ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 9, s. 320.

Diğer bir tanıma göre tekîd; işitilen ifadenin zihinde sabit ve kalıcı hale gelmesi amacıyla yapılan tekrardır.⁴⁰⁹ Tekîd, Kur’ân-ı Kerîm bağlamında birçok amaca hizmet eder: Dikkatleri Allah’ın âyetlerine çekmek, yaratılışın benzersizliğine vurgu yapmak, O’nun kudretinin mükemmelliğine yöneltmek, muhatabı düşünmeye ve tefekküre sevk etmek gibi gayeleri barındırır.⁴¹⁰

Tekîd, yalnızca Arapçaya özgü değil, hemen her dilde karşılığı bulunan bir anlatım türüdür. Türkçede bu kavrama “pekiştirme” denilmektedir. Arap dili ve belagat ilminin en temel kaynaklarından biri olan Kur’ân-ı Kerîm, taşıdığı anlamların muhatabların zihnine nasıl yerleştiği ve bu anlamların sağlam biçimde yerleşebilmesi için tekîde ne derece ihtiyaç duyulduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Arapçada tekîdin birçok yolu vardır. Arapçada tekîdin birçok yolu vardır. Bunlardan biri de fiilin özellikleri arasında yer alan tekîd nûnudur. Tekîd nûnu iki kısımdan oluşur: nûn’u-hafife ve nûn’u-sekîle ile yapılan tekîd’dir. Şevkânî de yeri geldiğinde sarf açısından âyetleri değerlendirirken bu konuya değinmektedir. Konuyla ilgili örnekler şöyledir:

Örnek 1

يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ أَنْتَقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا

هُمْ يَحْزَنُونَ

*“Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim âyetlerimi anlatan Peygamberler gelir de her kim Allah’a karşı gelmekten sakınır ve hâlini düzeltirse, artık onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değildir.”*⁴¹¹

Şevkânî, âyette geçen يَأْتِيَنَّكُمْ kelimesinde geçen nûn’u-sakîle ile ilgili ifadeleri ise şu şekildedir:

⁴⁰⁹ Galayinî, Câmi’d-Durûsi’l-‘Arabiyye, c. 3, s. 231.

⁴¹⁰ Muzaffer Barlak, *Dinin Rasyonelliği Sistematik Kelam*, Nobel Yayınları, Ankara 2022, s. 231-235.

⁴¹¹ el-A‘râf 7/35.

إِنْ: هِيَ الشَّرْطِيَّةُ وَمَا: زَائِدَةٌ لِلتَّوَكِيدِ، وَهَذَا لَزِمَتْ الْفِعْلُ التَّوَنُ الْمُؤَكَّدَةُ

“إِنْ, şart edatır. مَا t'ekîd için zaide olarak getirilmiştir. Bundan dolayı t'ekîd nûnu için fiil gerekli hele gelmiştir.”⁴¹²

Yukarıda Şevkânî, mûzari fiilin başında şart edatı geldiğinde mûzariin tekîd nûnuyla tekîd edilmesi gerektiğine dair kuralları arasında olan kurala işaret etmektedir.

Örnek 2

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً

“Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının.”⁴¹³

Şevkânî'nin âyette geçen تُصِيبَنَّ لَا kelimesinde geçen nûn'u-sakile ile ilgili ifadeleri ise şu şekildedir:

وَقَدْ اخْتَلَفَ النَّحَاةُ فِي دُخُولِ هَذِهِ التَّوَنِ الْمُؤَكَّدَةِ فِي تُصِيبَنَّ فَقَالَ الْفَرَّاءُ: هُوَ بِمَنْزِلَةِ قَوْلِكَ: انْزِلْ عَنِ الدَّابَّةِ لَا تَطْرَحَنَّكَ، فَهُوَ جَوَابُ الْأَمْرِ بِلَفْظِ النَّهْيِ، أَيُّ: إِنْ تَنْزَلَ عَنْهَا لَا تَطْرَحَنَّكَ، وَمِثْلُهُ قَوْلُهُ تَعَالَى ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَخْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ أَيُّ: إِنْ تَدْخُلُوا لَا يَخْطَمَنَّكُمْ، فَدَخَلَتِ التَّوَنُ لِمَا فِيهِ مِنْ مَعْنَى الْجَزَاءِ، وَقَالَ الْمِرْدُ: إِنَّهُ نَهْيٌ بَعْدَ أَمْرٍ...

...وَقَالَ الْجُرْجَانِيُّ: إِنْ: لَا تُصِيبَنَّ، نَهْيٌ فِي مَوْضِعٍ وَصَفٍ لِفِتْنَةٍ

“Dilciler, تُصِيبَنَّ kelimesinde nûnun gelişi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir:

⁴¹² eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 473.

⁴¹³ el-Enfâl 8/25.

Ferrâ, **لَا تُصِيبَنَّ** kelimesinin **لَا تَطْرَحَنَّكَ** sözû hükmünde olduğunu belirtmiştir. Anlamı ise şu şekildedir: **لَا تَطْرَحَنَّكَ**. O hâlde **لَا تُصِيبَنَّ** cümlesi, **نَهَى** lafzı ile gelmiş olup emr-i hazırın cevabıdır. Aynı şekilde **لَا ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ** âyeti de böyledir. Anlamı da şudur: **لَا تَدْخُلُوا**. **لَا تَدْخُلُوا** **لَا يَخْطِمَنَّكُمْ** **سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ** Emr-i hazırın cevabı olduğu için nûn gelmiştir.

Muberrid ise **لَا تُصِيبَنَّ**'nin emirden sonra gelmiş bir **نَهَى** olduğunu ifade etmiştir.

Curcânî de **لَا تُصِيبَنَّ**'nin **نَهَى** olup **فِتْنَةٌ** kelimesine sıfat olduğunu aktarmıştır.”⁴¹⁴

Tekîd nûnlarının emir nehi vb. talep barındırmayan fiillerde gelmesi caiz değildir. Durum böyle iken **لَا تُصِيبَنَّ** kelimesine dışarıdan bakıldığında nehy-i gaib olduğu görülür. Dolayısıyla tekîd nûnunun burada gelmemesi gerekmektedir. İşte Şevkânî, bu nûn geliş sebebini detaylı bir şekilde ihtilaflara değinerek nûn **لَا تُصِيبَنَّ** kelimesinde geliş sebebini aktarmıştır.

Örnek 3

وَلَيْسَ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيْسَجَنَّ وَلَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ

“Andolsun, eğer kendisinden istediğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!”⁴¹⁵

Şevkânî'nin âyette geçen **لَيَكُونَنَّ** kelimesinde geçen nûn ile ilgili ifadeleri ise şu şekildedir:

⁴¹⁴ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 534.

⁴¹⁵ Yûsuf, 12/32.

قُرِئَ «لَيَكُونَنَّ» بِالتَّثْقِيلِ وَالتَّخْفِيفِ، قِيلَ: وَالتَّخْفِيفُ أَوَّلَى لِأَنَّ التَّوْنَ كُتِبَتْ فِي الْمُصْحَفِ أَلْفًا

عَلَى حُكْمِ الْوَقْفِ، وَذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَّا فِي الْحَقِيقَةِ، وَأَمَّا لَيُسَجَّنَنَّ فَبِالتَّثْقِيلِ لَا غَيْرَ

“لَيَكُونَنَّ” kelimesi hem şeddeli hem şeddesiz olarak okunmuştur. Mushafta vakıf hükmüne göre elif ile yazılmış olup bunun da sadece hafife nûnunda mümkün olabileceği için şeddesiz okuyuşun daha evla olduğu aktarılmıştır. لَيُسَجَّنَنَّ kelimesi ise sadece şeddeli okunmuştur.”⁴¹⁶

Şevkânî, yukarıda kasemin cevabı olan لَيَكُونَنَّ kelimesinin hem şeddeli hem de şeddesiz olarak okunduğunu şeddesiz şeklinde okuyuşun daha evla olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla Kur’ân’da aynı kelimenin hem nun-u sakile hem de nûn-u hafife ile okunduğu yerlerin de bulunduğuna şahitlik edilmektedir.

2.1.8. Taaccub Fiilleri

Sözlük anlamı itibariyle “şaşıрма, hayret etme, isteme ve meyletme” gibi anlamlara gelen تَعَجُّب kavramı; terimsel bağlamda ise, “belirgin bir meziyete sahip fâilin fiilinin büyük görülmesi” ya da “fâilin nitelikleriyle ilgili, nedeni gizli olan bir üstünlüğün yüceltilmesi”⁴¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Arap dilinde taaccub farklı kelime ve kalıplarla ifade edilmekte olup, bu bağlamda çeşitli nahvî ve belâğî kalıplarda karşımıza çıkmaktadır.

Her zaman taaccub maksadıyla kullanılan kıyasi kalıplar أَفْعَلْ بِهِ ve مَا أَفْعَلْ fiilleridir. Taaccub ifadesi için yaygın biçimde kullanılan bu iki fiil, yapısı itibariyle taaccub anlamı taşımakta olup, camid fiil oldukları için gayr-ı mutasarrıf fiiller

⁴¹⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 695.

⁴¹⁷ Ali b. Mu’min el-İşbîlî İbn Uşfûr, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, (thk. Sâhib Ebû Cenâh), by., 1999, c. 1, s. 588.

arasında değerlendirilir.⁴¹⁸ Bu nedenle, taaccub fiillerinin emir ve muzâri formatları yoktur.

مَا أَفْعَلُ, taaccub'un bu kalıbı, genellikle Türkçe'de “ne kadar da”, “ne kadar” veya “ne” şeklinde çevrilmektedir. Örneğin, مَا أَصْبَرَ الرَّجُلُ ifadesi “Adam ne kadar da sabırlıdır!” şeklinde tercüme edilir.

مَا أَفْعَلُ بِهِ, bu kalıp ta aynı şekilde taaccub anlamı taşır ve anlam bakımından مَا أَفْعَلُ fiiliyle eşdeğerdir. Örneğin, أَكْرَمَ بِزَيْدٍ ifadesi “Zeyd ne kadar da değerlidir!” anlamında kullanılmaktadır.

Kurân-ı Kerîmde taaccub fiillerinin her iki kalıbı da kullanıldığından, Şevkânî, yeri geldikçe bu konuya değinmektedir. Konuyla ilgili bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1

فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ

“Ateşe ne kadar da dayanıklı olmuş!”⁴¹⁹

Şevkânî'nin âyette geçen مَا أَصْبَرَهُمْ ifadesiyle ilgili açıklamaları ise şu şekildedir:

دَهَبَ الْجُمْهُورُ وَمِنْهُمْ الْحَسَنُ، وَمُجَاهِدٌ إِلَى أَنَّ مَعْنَاهُ التَّعَجُّبُ. وَالْمُرَادُ تَعْجِيبُ الْمَخْلُوقِينَ مِنْ

حَالِ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ بَاشَرُوا الْأَسْبَابَ الْمَوْجِبَةَ لِعَذَابِ النَّارِ، فَكَأَنَّهُمْ بِهَذِهِ الْمُبَاشَرَةِ لِلْأَسْبَابِ صَبَرُوا عَلَى الْعُقُوبَةِ

فِي نَارِ جَهَنَّمَ.

“Cumhur âlimlerine göre ki bunlar arasında Hasan ve Mücâhid de vardır buradaki ifadenin anlamı taaccub, yani hayret bildirmektir. Buradaki maksat, mahlûkatı, cehennem azabını gerektiren sebeplere bilfiil yönelen bu kimselerin

⁴¹⁸ Galayinî, Câmi'd-Durûsi'l-'Arabiyye, c. 1, s. 65.

⁴¹⁹ el-Bakara, 1/174-175.

durumu karşısında hayrete düşürmektir. Öyle ki, sanki bu sebeplere yönelmeleriyle Cehennem azabına sabretmişlerdir.”⁴²⁰

Şevkânî, yukarıda مَا أَصْبَرَهُمْ kelimesinin Cumhura göre taaccub anlamını taşıdığını aktarmış, ancak taaccub Allah (c.c.) hakkında caiz olmadığı için kelimenin mecazen muhatabı hayrette bırakmak için kullanıldığını belirtmiştir.

Örnek 2

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا

“Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki!”⁴²¹

Şevkânî’nin âyette geçen أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ ifadeleriyle yaptığı açıklamalar şu şekildedir:

قَالَ أَبُو الْعَبَّاسِ: الْعَرَبُ تَقُولُ هَذَا فِي مَوْضِعِ التَّعَجُّبِ، فَيَقُولُونَ: أَسْمِعْ بَزِيدٍ وَأَبْصِرْ بِهِ، أَيُّ: مَا أَسْمَعُهُ وَأَبْصُرُهُ، فَعَجَّبَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ نَبِيَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ.

“Ebu’l-Abbâs (ö. 440/1048-49), Arapların أَسْمِعْ بَزِيدٍ وَأَبْصِرْ بِهِ ifadelerini hayret ifade eden yerlerde kullandıklarını belirtmiştir. Bu ifadeler, anlam olarak مَا أَسْمَعُهُ وَأَبْصُرُهُ yani “Onun ne kadar da iyi işittiği ve gördüğü!” şeklindedir. Buna göre, Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i (s.a.s) onların durumu karşısında hayrete düşürmüştür.”⁴²²

Şevkânî, yukarıda أَسْمِعْ بَزِيدٍ وَأَبْصِرْ بِهِ kelimelerinin taaccub için kullanıldıklarını ve burada da taaccub’un Allah hakkında caiz olmadığından Hz. Peygambere yönelik olduğuna işaret etmiştir.

⁴²⁰ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 111.

⁴²¹ Meryem, 37 /37.

⁴²² eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 890.

Şevkânî, بَرِيدَ وَأَبْصَرَ بِهِ ifadelerinin taaccub amacıyla kullanıldığını belirtmiş;

ayrıca taaccub'un Allah hakkında câiz olmaması sebebiyle, bu ifadenin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik olduğunu ifade etmiştir.

2.1.9. İsm-i Tafdîl

Tafdîl kelimesi, lûgat bakımından “artmak” ve “üstün olmak” anlamlarına gelmektedir.⁴²³ Kelime yapısı bakımından, sarf ilminin müstakil bir konusu olan ism-i tafdîl, “Ef’alu’t-Tafdîl” kalıbı ile tanımlanır. İstilahî olarak ism-i tafdîl, “nitelikleri aynı olan iki şeyi karşılaştırarak birinin diğerine üstünlüğünü ifade eden ve gayr-i munsarîf olan bir isimdir.”⁴²⁴

İsm-i tafdîl, anlamına göre üçe ayrılır:

1. Aynı özelliğe sahip iki şeyin karşılaştırılması: Bu durumda biri, diğerine göre o özellikte daha üstün ya da eksiktir.
2. Farklı özelliklere sahip iki şeyin kıyaslanması: Özellikler aynı olmasa da biri, öne çıkan bir yönüyle diğerinden daha güçlü kabul edilir.
3. Mutlak üstünlük: Bir varlık, kendi türü içinde ya da genel olarak bir özellikte en üstün olanıdır.⁴²⁵

Şevkânî, bu konuya yeri geldikçe değinmektedir.

Örnek 1

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا

“Bu dünyada kör olan âhirette de ködür, yolunu daha da şaşırmıştır.”⁴²⁶

Şevkânî'nin âyette geçen أَعْمَى kelimesiyle ilgili ifadeleri şöyledir:

⁴²³ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, c. 5, s. 3428.

⁴²⁴ Galayinî, Câmi'd-Durûsi'l-'Arabiyye, s. 138.

⁴²⁵ el-Hamelâvi, Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf, s. 131.

⁴²⁶ el-İsrâ, 17/72.

وَقَدْ قِيلَ: إِنَّ قَوْلَهُ: فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى أَفْعَلُ تَفْضِيلٌ أَيْ: أَشَدُّ عَمًى، وَهَذَا مَبْنِيٌّ عَلَى أَنَّهُ مِنْ عَمَى الْقَلْبِ إِذْ لَا يُقَالُ ذَلِكَ فِي عَمَى الْعَيْنِ. قَالَ الْحَلِيلُ وَسَيَّوِيهِ: لِأَنَّهُ خَلَقَهُ بِمِثْلَةِ الْيَدِ وَالرَّجْلِ، فَلَا يُقَالُ مَا أَعْمَاهُ كَمَا لَا يُقَالُ مَا أَيْدَاهُ. وَقَالَ الْأَخْفَشُ: لَا يَقَالُ فِيهِ ذَلِكَ لِأَنَّهُ أَكْثَرُ مِنْ ثَلَاثَةِ.

“أَعْمَى kelimesinin ism-i tafdîl olduğu söylenmiştir. Ancak bu, kalp körlüğü anlamına dayanılarak yapılmış bir yorumdur. Çünkü ism-i tafdîl, göz körlüğü için kullanılmaz. Zira Halîl ve Sîbeveyh, gözün yaratılış bakımından el ve ayak gibi bir uzuv olduğunu, bu yüzden مَا أَعْمَاهُ “onu ne kadar da kör etti!” denilemeyeceğini, tıpkı مَا أَيْدَاهُ “onu ne kadar da eli var!” denilemeyeceği gibi belirtmişlerdir. Ahfeş ise bu tür ifadelerin kullanılmamasını, kelimenin üç harften fazla oluşuna bağlamıştır.”⁴²⁷

Örnek 2

تُسْرُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَحْقَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ

“Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim.”⁴²⁸

Şevkânî'nin âyette geçen أَعْلَمُ kelimesiyle ilgili ifadeleri şu şekildedir:

وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَحْقَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَالْجُمْلَةُ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ عَلَى الْحَالِ، أَيْ: بِمَا أَضْمَرْتُمْ وَمَا أَظْهَرْتُمْ، وَالْبَاءُ فِي «بِمَا» زَائِدَةٌ. يُقَالُ: عَلِمْتُ كَذَا وَعَلِمْتُ بِكَذَا، هَذَا عَلَى أَنَّ «أَعْلَمُ» مُضَارِعٌ، وَقِيلَ: هُوَ أَفْعَلُ تَفْضِيلٌ، أَيْ: أَعْلَمُ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ بِمَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

⁴²⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 834.

⁴²⁸ el-Mümtehine 60/1.

وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ” cümlesi hâl olup nasb mahallindedir. Yani anlamı

“gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim.” بِمَا kelimesindeki “be” harfi zaittir.

Çünkü Arapçada hem عَلِمْتُ كَذَا hemde عَلِمْتُ بِكَذَا kullanımı mümkündür. Bu açıklama

أَعْلَمُ kelimesinin fiil sayılmasına göredir. Ancak bazılarına göre أَعْلَمُ, ism-i tafdîl’dir.

Bu durumda anlam: “Gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da herkesten daha iyi bilirim.” şeklindedir.”⁴²⁹

Şevkânî, yukarıdaki âyette geçen أَعْلَمُ kelimesinin bir görüşe göre mûzari fiil diğer bir görüşe göre de ism-i tafdîl olabileceğini ifade etmiştir.

2.1.10. İsm-i Mensûb

Sarf ilmi alanında değerlendirilen müştak isimlerden biri olan ism-i mensûbu bazı dil âlimleri “izâfet” olarak da değerlendirmiştir. Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde باب الإضافة “Bu (ism-i mensûb), izâfet konusudur” ifadesiyle konuya yaklaşmakta ve ism-i mensûbu izâfet olarak tanımlamaktadır. Ardından, bir kimsenin bir şehre veya kabileye mensubiyetini ifade etmenin, kelimenin sonuna şeddeli izâfet yâ’sı eklenmesiyle mümkün olacağını belirtmektedir.⁴³⁰

Muberrid de *el-Muktedab* adlı eserinde konuyu benzer şekilde ele alır. هذا باب الإضافة إلى الاسم الذى يكون آخره ياء مشددة “Bu, sonunda şeddeli yâ harfî bulunan isme herhangi bir şeyi izafe etme babıdır” ifadesiyle ism-i mensûbu izâfet bağlamında incelemiştir.⁴³¹

⁴²⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1481.

⁴³⁰ es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c. 3, s. 335.

⁴³¹ el-Muberrid, *el-Muktedab*, c. 3, s. 140.

Öte yandan, İbn Serrâc (ö. 316/929) *el-Usûl* adlı eserinde konuya باب النسبة

“Nisbet konusu” başlığıyla giriş yaparak, bu terimi “nisbet” kapsamında değerlendirmiştir.⁴³²

Yukarıdaki tanımlardan ism-i mensûb’un bir ismin sonuna şeddeli bir yâ harfi eklenmesiyle oluşan bir isim olduğu anlaşılmaktadır.

Şevkânî, eserinde yeri geldikçe ilgili âyetleri bu bağlamda ele almıştır.

Örnek 1

وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ

“Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır.”⁴³³

Şevkânî’nin âyette geçen أُمِّيُونَ kelimesiyle ilgili ifadeleri şu şekildedir:

وَالْأُمِّيُّ مَنْسُوبٌ إِلَى الْأُمَّةِ الْأُمِّيَّةِ الَّتِي هِيَ عَلَى أَصْلِ وَلَدَتِهَا مِنْ أُمَّهَاتِهَا لَمْ تَتَعَلَّمِ الْكِتَابَةَ وَلَا تُحْسِنُ الْقِرَاءَةَ لِلْمَكْتُوبِ، وَمِنْهُ حَدِيثُ «إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَا تَكْتُبُ وَلَا تَحْسِبُ» وَقَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: إِنَّمَا قِيلَ لَهُمْ أُمِّيُونَ لِتُنْزِلَ الْكِتَابَ عَلَيْهِمْ كَأَنَّهُمْ نُسِبُوا إِلَى أُمِّ الْكِتَابِ.

“الْأُمِّيُّ yazmayı ve güzel okumayı bilmeyen annesinden doğduğu hal üzerinde

kalmış olan ümmî bir ümmete mensûb’tur. ‘Biz ümmî bir ümmetiz. Ne yazmayı ne de hesaplamayı biliriz’ hadisi bu anlama örnektir. Ebû Ubeyde ise, Kur’ân’ın bu ümmete indirildiği için onlara “ümmî” denildiğini ifade etmiş, yani onların kitabın kaynağına nispet edildiğini belirtmiştir.”⁴³⁴

⁴³² Muhammed b. es-Serî İbn Serrâc *el-Usûl fi’n-Nahv*, (thk. ‘Abdülhuseyin el-Fetlî), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut ts., c. 3, s. 63.

⁴³³ el-Bakara, 1/78.

⁴³⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1481.

Şevkânî, الأُمِّي kelimesinin ism-i mensûb olduğunu belirtmiştir. Ancak nisbetin أُمِّ kelimesine mi yoksa الْكِتَابِ أُمِّ terimindeki أُمِّ kelimesine mi ait olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Şevkânî, nisbetin الأُمِّي kelimesine yapıldığını tercih etmiş; Ebû Ubeyde ise nisbetin الْكِتَابِ أُمِّ terimindeki أُمِّ kelimesine yapılmasını savunmuştur. Dikkatli incelendiğinde her iki görüşün de geçerli olma ihtimali vardır.

Örnek 2

وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

“Aksine Öğretmekte olduğunuz kitap ve yapmakta olduğunuz incelemeler gereğince rabbın halis kulları olun!”⁴³⁵

Şevkânî'nin âyette geçen رَبَّانِيَّيْن kelimesiyle ilgili açıklamaları şu şekildedir:

وَالرَّبَّانِيُّ: مَنْسُوبٌ إِلَى الرَّبِّ، بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ وَالتَّوْنِ لِلْمُبَالَغَةِ، كَمَا يُقَالُ لِعَظِيمِ الْحَيَةِ: لِحَيَّانِيٍّ، وَلِعَظِيمِ الْجَمَّةِ: جَمَّانِيٍّ، وَلِعَلِيْظِ الرَّقَبَةِ: رَقَبَانِيٍّ. قِيلَ: الرَّبَّانِيُّ: الَّذِي يُرَبِّي النَّاسَ بِصَغَارِ الْعِلْمِ قَبْلَ كِبَارِهِ، فَكَأَنَّهُ يَفْتَدِي بِالرَّبِّ سُبْحَانَهُ فِي تَيْسِيرِ الْأُمُورِ. وَقَالَ الْمُبَرِّدُ: الرَّبَّانِيُّونَ: أَرْبَابُ الْعِلْمِ، وَاحِدُهُمْ رَبَّانِيٌّ، مِنْ قَوْلِهِ: رَبَّةٌ، يُرَبُّهُ، فَهُوَ رَبَّانٌ: إِذَا دَبَّرَهُ وَأَصْلَحَهُ، وَالْيَاءُ لِلنَّسَبِ، فَمَعْنَى الرَّبَّانِيِّ: الْعَالِمُ بِدِينِ الرَّبِّ، الْقَوِيّ الْمَتَمَسِّكُ بِطَاعَةِ اللَّهِ وَقِيلَ: الْعَالِمُ الْحَكِيمُ.

“رَبَّانِيَّيْن” kelimesi, الرَّبِّ kelimesine mensûb’tur. İçindeki elif ve nûn harfleri, mübalağa yani abartı ifade etmek için eklenmiştir. Arapçada büyük sakallı kimse için لِحَيَّانِيٍّ, kalın enseli kimse için ise رَقَبَانِيٍّ denildiği gibi, رَبَّانِيٍّ kelimesi de bu türden bir mübalağa yapısıdır. Rabbânî, insanları önce küçük ilimlerle eğiten, büyük ilimlere

⁴³⁵ Âl-i İmrân, 2/79.

hazırlayan, böylece işleri kolaylaştırmakta Rabb'ini örnek alan kişidir. Ayrıca الرَّبَّانِيُّونَ ifadesi “ilim sahipleri” anlamındadır ve tekil şekli رَبَّانِيٌّ'dır. Bu kelimenin kökeni, Arapça fiil olan رَبَّى fiiline dayanır. Buradan türeyen رَبَّانُ “düzenleyen, bakımı yapan” anlamındadır. Sonundaki yâ harfî ise nisbet eki olarak kullanılır. Böylece الرَّبَّانِيٌّ kelimesi, “Rabbin dini hakkında bilgili, Allah’a güçlü şekilde bağlı ve itaat eden kişi” anlamına gelir. Ayrıca bazı kaynaklarda Rabbânî’nin, “âlim ve hikmet sahibi” kimse olarak da değerlendirildiği belirtilmiştir.”⁴³⁶

Şevkânî, diğer örneklerde olduğu gibi burada da الرَّبَّانِيُّونَ kelimesinin köküyle ilgili ihtilaflara değinmiştir. Ancak diğer örneklerin aksine yâ harfinin nisbet yâsı olduğunu açıkça belirtmiştir.

Örnek 3

وَكَايْنِ مَنْ نَبِيٍّ قَاتِلٍ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ...

“Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar...”⁴³⁷

Şevkânî’nin âyette geçen رِبِّيُّونَ kelimesiyle ilgili ifadeleri şu şekildedir:

وَالرَّبِّيُّونَ: بِكَسْرِ الرَّاءِ، قِرَاءَةُ الْجُمْهُورِ، وَقَرَأَ عَلِيٌّ: بِضَمِّهَا، وَابْنُ عَبَّاسٍ: بِفَتْحِهَا، وَوَاحِدُهُ: رَبِّي بِالْفَتْحِ مَنَسُوبٌ إِلَى الرَّبِّ، وَالرَّبِّيُّ: بِضَمِّ الرَّاءِ وَكَسْرِهَا، مَنَسُوبٌ إِلَى الرَّبَّةِ، بِكَسْرِ الرَّاءِ وَضَمِّهَا وَهِيَ الْجَمَاعَةُ، وَلِهَذَا فَسَرَّهُمْ جَمَاعَةٌ مِنَ السَّلَفِ بِالْجَمَاعَاتِ الْكَثِيرَةِ وَقِيلَ هُمْ الْأَتْبَاعُ وَقِيلَ: هُمْ الْعُلَمَاءُ. قَالَ

⁴³⁶ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 227.

⁴³⁷ Al-i İmrân, 3/146.

الْحَلِيلُ: الرَّبُّ الْوَاحِدُ مِنَ الْعِبَادِ الَّذِينَ صَبَرُوا مَعَ الْأَنْبِيَاءِ وَهُمْ الرَّبَّانِيُّونَ تُسَبُّوْا إِلَى التَّائِلَةِ وَالْعِبَادَةِ وَمَعْرِفَةِ
الرُّبُوبِيَّةِ. وَقَالَ الرَّجَّاحُ: الرَّبُّونَ بِالضَّمِّ الْجَمَاعَاتُ.

“الرَّبُّونَ” kelimesi, râ harfinin kesresiyle çoğunluğun yani Cumhuriyet’in okunuşudur. Ali, damme ile; İbn Abbas (ö. yaklaşık 68/687) ise fetha ile okumuştur. Bu okuma farklılıklarına göre müfred şekli رَبِّي olur. رَبِّي kelimesi, râ harfinin kesre ve dammesiyle الرَّبَّة kelimesine nisbetlidir ve anlamı “topluluklar, cemaatlar”dır. Bu yüzden seleften bazıları bu kelimeyi “çok sayıda topluluk” anlamında yorumlamıştır. Ayrıca bu toplulukların “peşinden gidenler” ve “âlimler” olduğu da ifade edilmiştir. Halîl ise رَبِّي kelimesinin, peygamberlerle birlikte sabreden kullardan biri anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu kişiler, ibadet, kulluk ve rububiyyeti kavrayan, Rabbânî olarak anılan kimselerdir. Zeccâc da الرَّبُّونَ kelimesinin zamme ile çoğul olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁸

Şevkânî, الرَّبُّونَ kelimesinin hem kesre hem damme hem de fetha ile okunduğuna her üç durumda da ism-i mensûb olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca رَبُّونَ kelimesinin müfredi ve anlamıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla onun nisbet konusunda bazı yerlerde âyetler bağlamında genişçe yer verdiği görülmektedir.

2.1.11. İsm-i Zaman, İsm-i Mekan ve Masdar-ı Mîmî

Filolojik tefsirlerde, âyetlerde yer alan kelimelerin ism-i zaman, ism-i mekan ya da masdar-ı mîmî türevlerinden hangisine ait olduğunun tesbiti konusunda analiz edildiği görülmektedir. Şevkânî de tefsirinde, bu tür kelimeleri incelerken, söz konusu lafzın zaman mı, mekan mı yoksa masdar anlamı mı taşıdığını belirlemeye özen göstermektedir. Konu ile ilgili bazı örnekler şöyledir:

⁴³⁸ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 247.

Örnek 1

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ

“De ki: ‘Sizin için öyle bir vakit belirlenmiştir ki, ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.’”⁴³⁹

Şevkânî’nin âyette geçen مِيعَادُ kelimesi ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

وَيَجُوزُ فِي مِيعَادٍ: أَنْ يَكُونَ مَصْدَرًا مُرَادًا بِهِ الْوَعْدُ، وَأَنْ يَكُونَ اسْمَ زَمَانٍ. قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: الْوَعْدُ

وَالْوَعِيدُ وَالْمِيعَادُ بِمَعْنَى.

“مِيعَادُ kelimesinin hem masdar hemde ism-i zaman olarak kullanılması caizdir.

Ebû Ubeyde, الْوَعْدُ ve الْمِيعَادُ kelimeleri aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir.”⁴⁴⁰

Şevkânî, burada مِيعَادُ kelimesinde iki ihtimal olduğunu ifade edilmiş masdar olma ihtimalini ise Ebu Ubeyde’nin sözü ile desteklemiştir. Ancak masdarın mimli masdar olduğunu açıkça belirtmemiştir. Bunu muhatabın sarf ilmindeki birikimine havale etmiş olabilir. Ancak daha açık ifadeler ile konuya yaklaşmış olsaydı daha faydalı olabilirdi.

Örnek 2

إِنْ يَحْتَسِبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”⁴⁴¹

⁴³⁹ es-Sebe’, 34/30.

⁴⁴⁰ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 1198.

⁴⁴¹ en-Nisâ, 4/31.

Şevkânî'nin âyette geçen مُدْخَلًا kelimesi ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“وَنُذْخِلْكُمْ مَدْخَلًا أَيْ: مَكَانَ دُخُولٍ، وَهُوَ الْجَنَّةُ...”

...وَقَدْ قَرَأَ أَبُو عَمْرٍو، وَابْنُ كَثِيرٍ، وَابْنُ عَامِرٍ، وَالْكُوفِيُّونَ: مُدْخَلًا بِضَمِّ الْمِيمِ. وَقَرَأَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ:

بِفَتْحِ الْمِيمِ، وَكِلَاهُمَا: اسْمُ مَكَانٍ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَصْدَرًا.”

“...مُدْخَلًا yani giriş yeri olan cennettir.

...İbn Amr, İbn Kesîr ve İbn Âmir مُدْخَلًا kelimesini mîmin dammesi ile Medine

ehli ise mîmin fethasıyla okumuştur. Her iki durumda da ism-i mekan'dır. Masdar olması da caizdir.”⁴⁴²

Şevkânî, bu âyette geçen مُدْخَلًا kelimesinin iki ihtimale açık olduğunu ifade etmiş ve ism-i mekan yorumu yönünde tercihte bulunmuştur. Ancak masdar olabileceği ihtimalinden söz etmesine rağmen, bunun mimli masdar olduğu bilgisini açıkça vermemiştir. Bu tutumu, önceki örnekte olduğu gibi, okuyucunun sarf bilgisine güvenerek meseleyi ona havale etmiş olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte, meseleyi daha açık ifadelerle ortaya koymuş olsaydı, konu özellikle dil bilimi açısından daha faydalı bir açıklık kazanabilirdi.

Örnek 3

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مَنَزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ

“Yine de ki: ‘Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin.’”⁴⁴³

Şevkânî'nin âyette geçen مَنَزَلًا kelimesi ile ilgili ifadeleri ise şu şekildedir:

⁴⁴² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 293.

⁴⁴³ el-Mü'minûn, 40/29.

“قَرَأَ الْجُمُھُورُ «مَنْزِلًا» بِضَمِّ الْمِيمِ وَفَتَحِ الرَّايِ عَلَى أَنَّهُ مَصْدَرٌ. وَقَرَأَ زُرُّ بْنُ حُبَيْشٍ وَأَبُو بَكْرٍ عَنْ عَاصِمٍ وَالْمُقَفَّلُ بِفَتْحِ الْمِيمِ وَكَسْرِ الرَّايِ عَلَى أَنَّهُ اسْمٌ مَكَانٍ. فَعَلَى الْقِرَاءَةِ الْأُولَى: أَنْزَلَنِي أَنْزَالًا مُبَارَكًا، وَعَلَى الْقِرَاءَةِ الثَّانِيَةِ: أَنْزَلَنِي مَكَانًا مُبَارَكًا. قَالَ الْجَوْھَرِيُّ: وَالْمَنْزَلُ بِفَتْحِ الْمِيمِ وَالرَّايِ: التُّزُولُ، وَهُوَ الْخُلُولُ، تَقُولُ: نَزَلْتُ تُزُولًا وَمَنْزَلًا، قَالَ الشَّاعِرُ:

أِنْ دَكَّرْتَكَ الدَّارُ مَنْزِلَهَا جُمْلُ ... بِكَيْتَ فَدَمْعُ الْعَيْنِ مُنَحْدِرٌ سَجْلُ

بِنَصْبٍ مَنْزِلَهَا لِأَنَّهُ مَصْدَرٌ”

“Kıraat âlimlerinin çoğunluğu, مَنْزِلًا kelimesini mîm harfî dammeli ve zâ harfî fethalı olarak okuyarak bunun masdar olduğunu kabul etmiştir. Buna göre anlam, “Beni mübarek bir indirilişle indir” şeklindedir. Buna karşılık, Zirr b. Hubeyş (ö. 81/700), Ebû Bekir (ö. 127/744) ve el-Mufađđal (ö. 168/784), kelimeyi mîm harfî fethalı, zâ harfî kesreli olarak okumuş ve bu okunuşu ism-i mekan olarak değerlendirmiştir. Bu durumda âyetin anlamı “Beni mübarek bir yere indir” olur. Bu bağlamda Cevherî (ö. 393/1002), مَنْزِلُ kelimesinin mîm ve zâ harflerinin fethasıyla “inmek, konaklamak” anlamına gelen التُّزُولُ kelimesiyle eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Ona göre نَزَلْتُ تُزُولًا وَمَنْزَلًا demek mümkündür. Cevherî, bu anlamı destekleyen şu beyiti de örnek olarak verir:

أِنْ دَكَّرْتَكَ الدَّارُ مَنْزِلَهَا جُمْلُ ... بِكَيْتَ فَدَمْعُ الْعَيْنِ مُنَحْدِرٌ سَجْلُ

“Eğer yurt, onun konakladığı yeri sana hatırlattıysa –Kiyle şöyle oldu– gözyaşların oluk gibi akar.” Bu beyitte geçen مَنَزَلُهَا kelimesi masdar anlamında kullanılmış olup bu yüzden mansûb (nasb hâlinde) gelmiştir.”⁴⁴⁴

Şevkânî, yukarıdaki âyette geçen مَنَزَلُهَا kelimesinin iki şekilde okunduğunu, bir kıraata göre masdar, diğer bir kıraata göre de ism-i mekan olduğunu aktarmıştır. Masdar olma ihtimalini de Cevherî’nin kelimelerinden ve şairden naklettiği şiirle desteklemiştir.

2.2. FETHU’L-KADÎR’İN NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr* adlı tefsirinde pek çok nahiv kuralına başvurmuştur. Bu nedenle, Arapçanın farklı dilbilgisel yapıları fiil, fâil, mefûl, zamir kullanımları gibi unsurlar onun tefsirinde önemli bir yer tutmaktadır. Zira, bir âyetin tefsirini yaparken bu unsurların her biri kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle, bir fiilin hangi kişiyle bağlantılı olduğuna, zaminin hangi unsura işaret ettiğine ve mefûlün doğru bir şekilde belirlenmesine dikkat etmektedir. Bu tür dilbilgisel detaylar, âyetin anlamını derinlemesine açığa çıkarmak için büyük önem taşımaktadır.

Şevkânî’nin eseri, hem rivâyet hem de dirâyet yöntemlerini bir araya getiren kapsamlı bir tefsir olup, Arap dili ve gramerine dair önemli tespitler içermektedir. Müellif, âyetleri yorumlarken nahiv kurallarına sıkça başvurmuştur. Kelimelerin cümledeki konumlarını ve işlevlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu yönüyle eser, sadece tefsir alanında değil, dilbilgisi açısından da önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışmamızda, klasik nahiv eserleri esas alınarak Şevkânî’nin *Fethu’l-Kadîr* adlı eserindeki nahiv konuları kronolojik olarak merfûât, mansûbât, mecrûrât, tevâbi ve nahivle ilgili diğer konular olmak üzere beş ana başlık altında incelenmiştir.

⁴⁴⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 983.

2.2.1. Merfûât

Merfûât terimi, merfû kelimesinin çoğulu olup, ref alâmetini taşıyan isimler için kullanılan bir nahiv kavramıdır. Arap dilbilgisinde, cümlede merfû konumda bulunan öğeler genellikle fâil, mübteda, haber ve benzeri gramer unsurlarını kapsar. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*'de merfûât konusunu ele alırken, âyetlerdeki kelimelerin gramer özelliklerine dikkat çekmiş ve ref alâmetlerinin anlam üzerindeki etkisini vurgulamıştır.

Merfûât başlığı kapsamında; fâil, nâibu'l-fâil, mübteda ve haberin yanı sıra كَانَ ve benzerlerinin ismi ile إِنَّ ve benzerlerinin haberi incelenecektir.⁴⁴⁵

2.2.1.1. Fâil

Arap dili gramerinde en temel unsurlardan biri olan fâil, fiil cümlesinin vazgeçilmez bir ögesidir. Nahiv ilminin merfûât bölümünde ele alınan fâil, fiili gerçekleştiren veya fiille yakından ilişkili olan unsurdur.⁴⁴⁶

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde Kur'ân âyetlerinin i'râbını yaparken birçok yerde fâil konusuna da değinmiştir. Fâil konusunu çeşitli yönleriyle ele alarak önemli bilgiler aktarmıştır. Örneğin, تَسْتَعْجِلُونَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ “De ki: ‘‘Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır.’’”⁴⁴⁷ âyetini açıklarken بَعْضُ kelimesinin رَدَف fiilinin fâili olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁸

Şevkânî, bu âyette olduğu gibi bazen ayrıntıya girmeden yalnızca fâili belirtmekle yetinir. Ancak kimi durumlarda konuyla ilgili detaylı açıklamalara da yer verir. Örneğin, Arapça dilbilgisine göre fiil ve fâil arasında cinsiyet yönünden bir uygunluk bulunmalıdır.⁴⁴⁹ Şevkânî, âyetlerdeki fâilin cinsiyeti konusunda âlimler

⁴⁴⁵ Abdurrahmân el-Câmî Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, M. Nuri Nas Kitap Evi, Mardin ts., c. 1, s. 182.

⁴⁴⁶ Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, (thk. Abdulcelîl el-‘Âttâr el-Bekrî), Mektebetu Dâri'l-Fecr, Dimaşk 2012, s. 180.

⁴⁴⁷ en-Neml 27/72.

⁴⁴⁸ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 1087.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ** s. 180.

arasındaki farklı görüşlere dikkat çekmiştir. Örneğin, *قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ*, “Bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, dedi.”⁴⁵⁰ âyetini analiz ederken, âyette geçen *نَمْلَةٌ* kelimesi bazı âlimlere göre dişi bir karıncayı ifade etmektedir. Çünkü kendisine müennes olan *قَالَتْ* fiili isnat edilmiştir. Bu durum, fiil ile fâil arasındaki gramatik uyumu göstermektedir.

Ancak Ebû Hayyân bu görüşü reddetmiş ve *قَالَ* fiiline müenneslik alameti olarak eklenen *ت* harfinin, fâilin müennes olduğunu göstermediğini belirtmiştir. Ona göre, müzekker bir karınca için de *قَالَتْ* fiili kullanılabilir. Ebû Hayyân, *نَمْلَةٌ* ifadesinin hem müzekker hem de müennes karıncalar için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bir karıncanın müzekker veya müennes olduğunu ancak *نَمْلَةٌ مُذَكَّرٌ* “erkek karınca” veya *نَمْلَةٌ مُؤَنَّثٌ* “dişi karınca” gibi ifadelerle birbirinden ayırt edilebileceğini belirtmiştir.⁴⁵¹

Şevkânî’nin bu değerlendirmesi, Arapçada fiil ve fâil arasındaki cinsiyet uyumunun her zaman kesin bir kural çerçevesinde değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Zira bazı kelimeler hem müzekker hem müennes anlamında kullanılabilir ve fiildeki müenneslik eki *ت* her zaman fâilin dişil olduğunu göstermez.

Bu durum, Arapçadaki gramatik esnekliklerin ve kelimelerin bağlama göre farklı anlamlar kazanabileceğinin bir örneğidir. Şevkânî, bu tür detaylara dikkat çekerek nahiv ilminin inceliklerini ortaya koymaktadır.

Şevkânî, tefsirinde âlimlerin fiilin fâili hakkındaki farklı görüşlerini aktarmıştır. Örneğin, *ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّتْهُ حَتَّىٰ حِينٍ*, “Sonra onlar, Yûsuf’un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu bir

⁴⁵⁰ en-Neml 27/18.

⁴⁵¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1075.

süre zindana atmayı uygun buldular.”⁴⁵² âyetinde yer alan بدا fiilinin fâiliyle ilgili olarak, Sîbeveyhi, لَيْسَجُنُّهُ ifadesinin fâil olduğunu ve âyetin takdiri ظَهَرَ لَهُمْ أَنَّ يَسْجُونَهُ şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Muberrid bu görüşü reddederek, cümlenin fâil olamayacağını belirtmiştir. Muberrid, fâil’in بدا fiilinin delalet ettiği gizli bir masdar olduğunu söylemiştir. بدا fiili fâile delalet ettiğinden, fâil hazf edilmiştir. Ona göre, âyetin takdiri: بدأ البدء şeklindedir. Diğer bazı dilbilimcilere göre ise, بدا fiilinin fâili gizli olan رَأَى ifadesidir. Bu durumda âyetin takdiri, وَظَهَرَ لَهُمْ رَأَى لَمْ يَكُونُوا يَعْرِفُونَهُ مِنْ, “onlara, daha önce bilmedikleri bir fikir göründü.” Şeklinde olur. Bu dilbilimcilere göre, لَيْسَجُنُّهُ ifadesi fâile delalet ettiğinden fâil gizli gelmiştir.⁴⁵³

Şevkânî’nin aktardığı bu görüşler, âyetlerin doğru anlaşılabilmesi için dilbilimsel detayların ne denli önemli olduğunu gösterir. Farklı dilbilimcilerin farklı bakış açıları, metnin anlamını zenginleştirir ve daha kapsamlı bir yorum yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Bazı durumlarda fâilde amel eden fiil gizli gelebilir. Şevkânî de eserinde bu duruma dikkat çekmiştir. Örneğin, وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ, “Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah’ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver,”⁴⁵⁴ âyetinin gramatik analizini yaparken, أَحَدٌ kelimesinin fâil olduğunu ve gizli bir fiil tarafından merfû kılındığını belirtmiştir. Ona göre, bu fiil, ardından gelen fiil tarafından açıklandığından dolayı gizli gelmiştir. Âyetin takdiri وَإِنْ

⁴⁵² Yusûf, 12/35.

⁴⁵³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 695.

⁴⁵⁴ et-Tevbe, 9/6.

اَسْتَجَارَكَ اَحَدٌ اَسْتَجَارَكَ şeklinde. Fiilin hazfedilme sebebini ise, açıklanan (müfesser) ile açıklayan (müfessir) ifadelerin bir arada kullanılmasının dil açısından uygun olmamasıyla açıklamıştır.⁴⁵⁵

Şevkânî'nin bu değerlendirmesi, Arapça'da hazif yönteminin kullanımına dair önemli bir dilbilgisel prensibi ortaya koymaktadır. Ona göre, bazı durumlarda bir fiilin açıkça zikredilmemesi, anlamın daha doğal ve akıcı olmasını sağlamaktadır. Özellikle açıklayıcı fiilin cümlenin devamında yer aldığı durumlarda, ilk fiilin hazfedilmesi, anlam tekrarının önüne geçerek ifadenin hem estetik hem de belagat açısından daha güçlü olmasını temin eder.

2.2.1.2. Nâibu'l-Fâil

Nâibu'l-fâil, Arapçadaki fiil cümlelerinde, fiilin öznesi olan fâilin açıkça belirtilmediği veya gizli olduğu durumlarda, bu eksikliği tamamlayan ve cümlenin anlamını tamamlayan dilbilgisel bir yapıdır. Genellikle fiilin etkisini veya yükümlülüğünü taşıyan bir öge olarak cümlede yer alır. Nâibu'l-fâil, çoğunlukla fiilin geçişli olması durumunda, öznenin fiili yerine getiremeyeceği veya bilinmediği durumlarda kullanılır.⁴⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında, birçok âyette fiil cümlesinin mechûl biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu tür durumlarda, fiilin anlam kazanabilmesi için nâibu'l-fâil'in zikredilmesi gerekmektedir. Şevkânî, mechûl yapıda geçen âyetlerin tefsirini yaparken nâibu'l-fâil kavramına yer vermektedir. Örneğin, وَأَوْحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ

“Nûh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek...”⁴⁵⁷ âyetini i'râb ederken âyette geçen وَأَوْحِيَ fiilinin nâibu'l-fâili olduğunu belirtmiştir.

⁴⁵⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 558.

⁴⁵⁶ el-Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-Nahvi*, s. 294.

⁴⁵⁷ Hûd, 11/36.

Burada fiilin öznesi gizli olup, cümlede anlamı tamamlayan unsur nâibu'l-fâil olarak işlev görmektedir.

Şevkânî, bazı âyetlerde nâibu'l-fâil konusunda farklı görüşlerin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin, *فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ* “*Sûr’a bir defa üfürülünce*”⁴⁵⁸ âyetini açıklarken, mechûl yapıda olan *نُفِخَ* fiilinin nâibu'l-fâili konusunda âlimler arasındaki ihtilafa dikkat çekmiştir. Cumhur’a göre, fiilin nâibu'l-fâili *نَفْخَةٌ* kelimesidir. Ayrıca, fiil ile nâibu'l-fâil arasında cinsiyet uyumsuzluğunun sebebinin, araya bir ayırıcı unsurun (fasıl) girmesi olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Şevkânî, bazı âlimlerin, *فِي الصُّورِ* ifadesini nâibu'l-fâil olarak değerlendirdiklerini de belirtmiştir.⁴⁵⁹

Şevkânî’nin bu yaklaşımı, Arap gramerinde nâibu'l-fâilin belirlenmesine dair farklı görüşlerin olabileceğini göstermektedir. Özellikle mechûl fiillerde, nâibu'l-fâil bazen açıkça belirgin bir isim olabilirken, bazen de cümledeki farklı unsurlar arasında ihtilaf konusu olabilmektedir. Fiil ile nâibu'l-fâil arasındaki cinsiyet uyumsuzluğunun fasıl ile açıklanması da, Arapça’da nahiv kurallarının esnekliğini gösteren önemli bir noktadır. Şevkânî, farklı görüşleri aktararak, bu tür gramatik meselelerde tek bir yoruma bağlı kalmayıp, çeşitli ihtimalleri değerlendiren bir yaklaşım sergilemektedir.

2.2.1.3. Mübteda ve Haber

Arapça dilbilgisinin temel yapı taşlarından biri olan mübteda ve haber, cümlede anlamın tam olarak ortaya çıkmasını sağlayan iki ana unsurdur. Mübteda, cümledeki öznesi olup genellikle marife bir isimdir. Haber ise mübteda hakkında bilgi veren ve onun anlamını tamamlayan kısımdır. Bu iki öge arasındaki uyum, cümledeki düzgün ve anlamlı bir yapıya kavuşmasını sağlar.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ el-Hâkka, 69/13.

⁴⁵⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1524.

⁴⁶⁰ el-Ferâhidî, *el-Cumel fi'n-Nahvi*, s. 118.

Tefsir ve dilbilgisi alanında önemli çalışmalara imza atan Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde mübteda ve haber konusuna değinmiş ve âyetlerin gramatik tahlilini yaparken bu yapıların işleyişini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Kur'an âyetlerinin i'râbında mübteda ve haberin nasıl şekillendiğini açıklarken, dilbilgisel açıdan önemli tespitler yapmış ve farklı ihtimalleri değerlendirmiştir. Örneğin, قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ “De ki: “O, Allah'tır, bir tek tir.””⁴⁶¹ âyetinin tahlilini yaparken, هُوَ zamirinin mübteda, اللَّهُ lafzının ikinci mübteda ve أَحَدٌ kelimesinin ise ikinci mübtedanın haberi olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, ikinci mübteda ile haberin ref' mahallinde olduğunu ve aynı zamanda birinci mübtedanın haberi olduğunu söylemiştir. Ayrıca, bu âyetin farklı i'râb yorumlarına açık olduğunu dile getirmiştir. Bunlardan birisi, اللَّهُ lafzının هُوَ zamirinin bedeli olduğu ve أَحَدٌ kelimesinin mübteda'nın haberi olduğudur. Bir diğer görüş ise هُوَ zamiri mübteda اللَّهُ lafzı onun birinci haberi, أَحَدٌ kelimesi de ikinci haberdir. Şevkânî ayrıca, أَحَدٌ kelimesinin gizli bir mübteda'ya haber olabileceğini ve âyetin takdirinin هُوَ أَحَدٌ şeklinde düşünülebileceğini de belirtmiştir. Ancak tüm bu ihtimaller arasında Şevkânî, birinci görüşün daha tutarlı olduğunu zikretmiştir.⁴⁶²

Şevkânî, âyetlerin i'râbını ele alırken yalnızca tek bir yoruma bağlı kalmayıp farklı dilbilgisel ihtimalleri değerlendirmiştir. Bu, onun gramer analizine ne kadar derinlikli yaklaştığını ve âyetlerdeki kelimelerin işlevini detaylı bir şekilde incelediğini göstermektedir. Mübteda ve haber konusundaki bu değerlendirmeleri, hem dilbilgisel kuralları hem de tefsir ilmini bir araya getirerek âyetlerin anlamını daha iyi kavramaya yönelik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Özellikle ilgili âyetteki mübteda

⁴⁶¹ el-İhlâs, 112/1.

⁴⁶² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1667.

ile haber ilişkisini açıklarken, farklı görüşleri sunması ve bunları kıyaslaması, onun metin çözümlemelerinde ne kadar titiz davrandığını göstermektedir.

Mübteda ve haber arasındaki uyum, dilbilgisel bir kural olarak önemlidir. Ancak, bazı durumlarda bu uyum zahiren bozulmuş gibi görünebilir. Şevkânî, tefsirinde bu tür durumları detaylı bir şekilde ele alarak dilbilgisel açıdan açıklık getirir. Örneğin, *كَلَّمَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا* “Her iki bağ da meyvelerini vermiş ...”⁴⁶³

âyetindeki, tesni formatında olan *كَلَّمَا الْجَنَّتَيْنِ* ifadesinin mübteda olduğunu ve *آتَتْ* fiilinin, müfred bir fiil olmasına rağmen haber olarak kullanıldığını belirtmiştir. Şevkânî, bu durumun sebebini *كَلَّمَا* ifadesinin lafzen müfred olmasına bağlamış ve burada lafzın özelliğinin dikkate alındığını ifade etmiştir. Ayrıca, Basra dil âlimlerinin *كَلَّمَا* ve *كَلَا* kelimelerini müfred kabul ettiklerini ve bu nedenle herhangi bir çelişkinin olmadığını da vurgulamıştır.⁴⁶⁴ Böylece, Basra âlimlerine göre zahiren görülen uyumsuzluk aslında dilbilgisel bir çelişki oluşturmamaktadır.

Şevkânî’nin bu yaklaşımı, Kur’ân’daki gramer yapılarını yalnızca yüzeysel bir anlamla ele almak yerine, dilbilgisel kurallar çerçevesinde detaylı bir analiz yapmayı esas almaktadır. Böylece, zahiren çelişkili gibi görünen ifadelerin aslında belirli bir dil kuralına dayandığı anlaşılmaktadır.

Cümlede genellikle mübteda, haberden önce gelir. Ancak bazı özel durumlar söz konusu olduğunda, bu sıralama değişebilir ve haber, mübteda’dan önce gelebilir. Şevkânî, tefsirinde bu tür durumlara değinmiş ve açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin, *بِيَدِكَ الْخَيْرُ* “Hayır yalnız senin elindedir.”⁴⁶⁵ âyetinin dilbilgisel analizini yaparken, haber olan *بِيَدِكَ* ifadesinin, mübteda olan *الْخَيْرُ* ifadesinden önce geldiğini belirtmiştir. Şevkânî, bunun sebebinin özelleştirme (tahsis) olduğunu açıklamıştır. Âyetin takdiri

⁴⁶³ el-Kehf, 18/33.

⁴⁶⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 859.

⁴⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/26.

ise **يَدُكَ الْخَيْرُ لَا يَدُ غَيْرِكَ** “Hayır yalnız senin elindedir, başkasının elinde değil” şeklindedir.⁴⁶⁶

Şevkânî’nin bu açıklaması, kelime sıralamasının dildeki anlam yoğunluğuna nasıl etki ettiğini göstermektedir. Burada haberin mübteda’dan önce gelmesi, vurguyu güçlendiren bir anlatım şekli olarak kullanılmıştır. Bu tarz dil kullanımları, anlamı pekiştirir ve okuyucunun dikkatini istenilen noktalara çeker.

2.2.1.4. **كَانَ** ve Benzerlerinin İsmi

Nahiv ilminde “كَانَ ve benzerleri” nâkıs fiiller olarak adlandırılır. Bu fiiller, bir isim cümlesinin başına geldiklerinde, cümlenin mübtedasını kendilerine isim, haberini ise kendilerine haber yaparak cümleyi fiil cümlesine dönüştürürler. Başlıca nâkıs fiiller şunlardır: **كَانَ, أَصْبَحَ, أَمْسَى, ظَلَّ, بَاتَ, صَارَ, لَيْسَ, مَا زَالَ, مَا فَتَى, مَا بَرَحَ, مَا دَامَ**.⁴⁶⁷

Şevkânî, tefsirinde bu fiillerin gramer açısından önemine ve cümledeki işlevlerine dikkat çekmiştir. İsim cümleleri üzerindeki etkilerini açıklamış ve dilbilgisi kuralları çerçevesinde nasıl bir rol oynadıklarını detaylandırmıştır. Özellikle, cümledeki anlam değişimlerine ve haber üzerinde oluşturdukları etkilere vurgu yaparak tefsirinde geniş bir gramer analizi sunmuştur. Örneğin, **أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ**

أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ “*İnsanlar için, aralarından bir adama vahyetmemiz şaşılacak bir şey mi oldu?*”⁴⁶⁸ âyetini analiz ederken, **كَانَ**’nın ismi olduğunu,

⁴⁶⁶ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 211.

⁴⁶⁷ Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullah b. Abdurrahmân İbn Akîl el-Hemedânî, **Şerhu İbn Akîl ala Elfiyyeti İbn Mâlik**, (thk. Muhammed Muhyiddin b. Abdulhamîd), Dâru’t-Turas, Kahire 1980, c. 1, s. 261-300.

⁴⁶⁸ Yûnus, 10/2.

عَجَبًا ifadesinin ise haberi konumunda olduğunu belirtmiştir. Şevkânî, âyetin takdirini şu şekilde vermiştir: أَكَانَ إِحَاؤُنَا عَجَبًا لِلنَّاسِ.⁴⁶⁹

Görüldüğü gibi كَانَ fiili, zahiren fiil olan أُوحَيْنَا üzerine gelmiştir. Şevkânî, bu durumu açıklamak için أُوحَيْنَا fiilinin أَنْ edatıyla birlikte masdar teviline girerek إِحَاؤُنَا şeklini aldığını belirtmiştir. Böylece, fiilî bir yapıdan isimleşmiş bir ifadeye dönüşerek كَانَ fiiliyle uyum sağladığını ifade etmiştir.

Şevkânî, İbn Mesûd'dan أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبٌ أَنْ أُوحَيْنَا şeklinde merfû bir kıraati de aktarmıştır. Bu kıraate göre, عَجَب ifadesi كَانَ'nın ismi konumundadır. أَنْ أُوحَيْنَا ifadesi ise bu ismin bedeli olarak değerlendirilmiştir. Şevkânî, bu durumda كَانَ'nın tâmme (ismi ile yetinen) bir fiil olduğunu ve dolayısıyla habere ihtiyaç duymadığını açıklamıştır.⁴⁷⁰

ثَبَّت fiili tâmme olduğunda “vuku buldu, gerçekleşti” anlamına gelen ثَبَّت fiilinin anlamını taşır. Böylece âyetin takdiri ثَبَّتْ عَجَبٌ “şaşıрма gerçekleşti” şeklindedir. Şevkânî'nin bu değerlendirmesi, كَانَ'nın kullanım çeşitlerini ve gramer açısından nasıl farklı işlevler üstlenebildiğini göstermektedir.

Şevkânî, bazı durumlarda كَانَ fiilinin isminin hazfedilebileceğine de işaret etmiştir. Örneğin, *“(Haklarında şahitlik ettikleriniz) إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا”* zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır.⁴⁷¹ âyetinde geçen

⁴⁶⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 610.

⁴⁷⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 610.

⁴⁷¹ en-Nisâ, 4/135.

عَنِهَا kelimesi كَانَ'nın haberi konumundadır. Şevkânî, كَانَ'nın isminin ise gizli olduğunu ve âyetin takdirinin غَنَاه لِأَجْلِ يَرَاعَى فَلَا يَكُنِ الْمَشْهُودُ عَلَيْهِ غَنِيًا فَلَا يَرَاعَى لِأَجْلِ غَنَاه şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁷²

Şevkânî, dilbilgisel analizlerinde, Arapçada bazı âmillerin isimlerinin hazfedilebileceğine dikkat çekmiş ve bu tür kullanımların cümlelerin anlamına etkisini ele almıştır. Burada, كَانَ'nın isminin cümlede dolaylı olarak yer aldığını, ancak açıkça zikredilmediğini ifade etmektedir. Bu tür kullanımlar, Arap belagatında sıkça rastlanan bir durum olup, cümlelerin bağlamına göre anlamın korunmasını sağlamaktadır.

Şevkânî, tefsirinde âlimlerin bu fiillerin âyetlerdeki konumuna dair farklı görüşlerine ve delillerine yer vermiştir. Örneğin, قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا, “Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz? dediler.”⁴⁷³ âyetini ele alırken Şevkânî, Zeccâc’dan şu görüşü aktarmıştır; كَانَ fiili nâkıs fiil olup, ismi gizli bulunmaktadır.

مَنْ يَكُونُ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا kelimesi ise haberi konumundadır. Âyetin takdirini ise مَنْ يَكُونُ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا şeklinde yapmıştır. Ayrıca, İbnu’l-Enbârî’nin de bu görüşü benimsediğini ve كَانَ fiilinin zâit olmadığını savunduğunu belirtmiştir. Zira, İbnu’l-Enbârî كَانَ fiilinin صَبِيًّا kelimesi üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Ancak, كَانَ fiilinin zâit olduğunu savunanlar, كَانَ fiilinin değil نُكَلِّمُ fiilinin صَبِيًّا kelimesi üzerinde etkili olduğunu idda ederek bu görüşe karşı çıkmışlardır.

Şevkânî, bazı dil âlimlerin ise كَانَ fiilini tâmmе olarak değerlendirdiklerini de aktarmıştır. Ancak, bu görüş eleştirilmiştir. Zira كَانَ fiili tâmmе olarak geldiğinde

⁴⁷² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 335.

⁴⁷³ Meryem, 19/29.

habere ihtiyaç duymaması gerekir.⁴⁷⁴ Halbuki burada âyette geçen صَبِيًّا kelimesi haberi konumundadır.

Şevkânî, fiillerin âyet içindeki işlevlerini değerlendirirken farklı dilbilgisi yaklaşımlarına yer vermektedir. Burada كَانَ fiilinin nâkıs mı yoksa tam mı olduğu tartışılmış ve buna bağlı olarak cümledeki kelimelerle ilişkisi ele alınmıştır. Zeccâc ve İbnü'l-Enbârî, كَانَ fiili'nin nâkıs olduğu ve haberinin bulunduğu görüşünü savunurken, bazı âlimler fiilin tâmme olduğunu öne sürmüştür. Bu tür tartışmalar, Arapça gramerinin inceliklerini anlamada önemli olup, tefsir ilmi açısından da âyetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

2.2.1.5. إِنَّ ve Benzerlerinin Haberi

Gramer ilminde إِنَّ ve benzerleri veya el-hurûfu'l-müşebbehe bi'l-fiil olarak adlandırılan bu harfler isim cümlesinin başına gelerek mübtedayı kendilerine isim, haberini de kendilerine haber yaparlar.⁴⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّ ve benzeri edatlar pek çok âyette yer almaktadır. Şevkânî de tefsirinde bu edatların kullanımını ele almış, gerektiğinde bu edatların etkilediği kelimeler ve cümle öğeleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ “Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile

⁴⁷⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 888.

⁴⁷⁵ Ebu'l-Fidâ el-Meliku'l-Mueyyed İmâduddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Kunnâş fi fenni'n-Nahvî ve's-Sarf*, (thk. Riyad bin Hassan el-Havvâm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2000, c. 2, s. 91.

*müjdele.*⁴⁷⁶ âyetinin gramatik tahlilini yaparken, *إِنَّ الَّذِينَ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ* ifadesinin *يَكْفُرُونَ* ifadesinin haberi olduğunu belirtmiştir.

Şevkânî, *إِنَّ*'nin ismi olan mevsûlün şart anlamı taşımasından dolayı haberin başına *ف* harfinin geldiğini belirtmiştir. Daha sonra Şevkânî, Sîbeveyhi ve Ahfeş gibi bazı nahiv âlimlerinin, *إِنَّ*'nin isminin her ne kadar şart anlamı taşısa da, *إِنَّ* geldiğinde bu anlamın ortadan kalktığını söylediklerini aktarmaktadır. Bunlara göre *ف* harfi, *إِنَّ*'nin haberinin başına gelemmez. Bu çerçevede, haberin aslında bir sonraki âyette gelen *أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ* ifadesi olur. Ancak, bunların dışındaki diğer âlimler ise *إِنَّ*'nin bir ismin başına gelmesiyle, onun şart anlamını tamamen kaldırmadığını ve bu yüzden *ف* harfinin haberin başında bulunabileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁷⁷

Şevkânî'nin bu değerlendirmeleri, Arap gramerinde *إِنَّ* ve mevsûl isimlerin taşıdığı anlam katmanlarını ve cümledeki yerleşimini anlamada önemli bir örnek teşkil etmektedir. O, farklı nahiv âlimlerinin görüşlerini değerlendirerek, *إِنَّ*'nin haberinin tesbiti konusunda dilbilgisel ve semantik analizler yapmıştır. Özellikle *ف* harfinin kullanımı konusunda farklı yorumların bulunması, nahiv kurallarının tefsir ilminde nasıl işlevsel bir rol oynadığını göstermektedir.

Şevkânî, tefsirinde *إِنَّ* ve benzerlerinin amel etmesini engelleyen *ما*'yı kâffe'ye de değinmiştir. Ayrıca, bu harflerin amel edip etmemesine bağlı olarak âyette meydana

⁴⁷⁶ Âl-i-İmân, 3/21.

⁴⁷⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 210.

gelen anlam inceliklerini ele almıştır. Örneğin, *أَمَّا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ*, “De ki: *Bana sadece, sizin ilâhınızın ancak bir tek Allah olduğu vahyedildi.*”⁴⁷⁸ âyetini incelerken, âyette geçen *أَمَّا* ifadesindeki *ما* edatının iki farklı şekilde değerlendirilebileceğini belirtmiştir.

Birinci değerlendirmeye göre, *ما* mevsûl olup *إِنَّ*’nin ismi konumundadır. Bu durumda âyetin takdiri şu şekilde olur: *أَنَّ الَّذِي يُوحَىٰ إِلَيَّ هُوَ أَنَّ وَصْفَهُ تَعَالَىٰ مَقْصُورٌ عَلَىٰ الْوَحْدَانِيَّةِ لَا يَتَجَاوَزُهَا إِلَىٰ مَا يُنَافِضُهَا أَوْ يُضَادُّهَا* “*Bana vahyedilen şey, Yüce Allah’ın sıfatının tevhidle sınırlı olduğu ve bunun, O’na aykırı veya zıt herhangi bir şeyi kapsamadığıdır.*”

İkinci değerlendirmeye göre ise, *ما* harfî kâffe (كافة) olup *إِنَّ*’nin amelini iptal etmektedir. Bu durumda âyetin anlamı *أَنَّ الْوَحْيَ إِلَيَّ مَقْصُورٌ عَلَىٰ اسْتِثْنَاءِ اللَّهِ بِالْوَحْدَةِ* “*Bana vahyedilen şey, yalnızca Allah’ın birliğini vurgulamaktadır*” şeklindedir.

Şevkânî, konunun daha iyi anlaşılması için *إِنَّ* ve benzerleriyle birlikte kullanılan mevsûl olan *ما* edatı ile kâffe olan *ما*’nın ortaya çıkan anlam farklarını açıklamıştır. Şayet *ما* mevsûl konumunda olursa, bir niteliği belirli bir şeyle sınırlandırma anlamı taşır. Örneğin, *أَمَّا يَقُومُ زَيْدٌ* ifadesi *زَيْدٌ* “Sadece Zeyd ayağa kalkar.” anlamındadır. Ancak *ما* kâffe edatı olarak kullanıldığında, bir şeyi

⁴⁷⁸ el-Enbiyâ, 21/108.

belirli bir hükümle sınırlandırma işlevi görür. Örneğin, لَيْسَ بِهِ إِلَّا أَنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ ifadesi “O sadece ayakta durma özelliğine sahiptir.” şeklindedir.⁴⁷⁹

Şevkânî, bazı durumlarda bu الْمُحَقَّقَةِ مِنَ الثَّقِيلَةِ yani şeddesiz bir şekilde okunabileceğine de dikkat çekmiştir. Örneğin, “Halbuki وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ”⁴⁸⁰ âyetini incelerken, âyetteki لَفِي ifadesinin, şeddesiz olarak bulunan إِنَّ harfiyle bağlantılı bir haber olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, isminin zamirü’sen olarak gizli olduğunu belirtmiştir. Haberinin başındaki لَام harfinin ise, tekîd edatı olan إِنَّ ile nefî edatı olan إِنْ arasındaki farkı ifade etmek amacıyla kullanıldığını açıklamıştır.⁴⁸¹

2.2.2. Mansûbât

Mansûbât kelimesi, mansûb sözcüğünün çoğulu olup, mefûllük alametini lafzen, mahallen veya takdiren taşıyan kelimeler için kullanılır. Bu kelimeler, Arapça gramerinde çeşitli işlevlere sahiptir ve genellikle şu kategorilere ayrılır: Mefûl, hâl, temyîz, müstesnâ, münâdâ, كَانَ ve kardeşlerinin haberi ile إِنَّ ve kardeşlerinin ismi.⁴⁸²

Bu konular, Şevkânî’nin *Fethu’l-Kadîr* adlı tefsirinde yer alan bilgiler ışığında ele alınacaktır. Bu bağlamda, gramer kuralları çerçevesindeki işlevleri incelenecektir. Aynı zamanda Şevkânî’nin bu kelimelerle ilgili yaptığı açıklamalar ve yorumlar değerlendirilecektir.

⁴⁷⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 950.

⁴⁸⁰ Âl-i İmân, 3/164.

⁴⁸¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 252.

⁴⁸² el-Ferâhidî, *el-Cumel fi’n-Nahvi*, s. 34.

2.2.2.1. Mefûlun Bih

Fâil tarafından gerçekleştirilen fiilden etkilenen ve mansûb durumda bulunan isme mefûlun bih denir. Mefûlun bih, cümlede mansûb bir konumda yer alır.⁴⁸³

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*'de, i'râb konularını ele alırken mefûlun bih hakkında da açıklamalar yapmıştır. Şevkânî, bu ma'mul için genelde mefûl ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Yeri geldikçe, bu konuya dair açıklamalara yer vermiştir. Örneğin, *لَا يَلَابِ قُرَيْشٍ إِلَّا فِيهِمْ رَحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ* “Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için.”⁴⁸⁴ âyetinin analizini yaparken *رَحْلَةَ* kelimesinin mefûlun bih olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca, herhangi bir anlam karışıklığı olmadığı için tesniye olan *رَحْلَتِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ* ifadesi yerine *رَحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ* tekil formda kullanılmıştır.⁴⁸⁵

Şevkânî, bazı durumlarda mefûlde amel yapan âmilin gizli olabileceğini vurgulamıştır. Örneğin, *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا* “Biz, insana, ana babasına iyilik etmesini emrettik.”⁴⁸⁶ âyetini incelerken, *حُسْنًا* ifadesinin, Kûfeli dil âlimlerine göre gizli bir fiilin mefûlu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, âyetin takdirinin de *وَوَصَّيْنَا* şeklinde olduğunu açıklamıştır.⁴⁸⁷

Şevkânî, mefûlun gizli olabileceğine de işaret etmiştir. Örneğin, *يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ* “Allah, size (hükümlerini) açıklamak, istiyor.”⁴⁸⁸ âyetinin grametik analizini

⁴⁸³ el-Ferâhidî, *el-Cumel fi'n-Nahvi*, s. 35.

⁴⁸⁴ Kureyş, 106/1-2.

⁴⁸⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1657.

⁴⁸⁶ el-Ankebût, 29/8.

⁴⁸⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1114.

⁴⁸⁸ en-Nisâ, 4/26.

yaparken, لِيُبَيِّنَ لَكُمْ مَا خَفِيَ عَلَيْكُمْ fiilinin mefûlunun hazf edildiğini ve takdirininينينin şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁹

Şevkânî, mefûlun bih ile ilgili önemli başka bir noktaya da dikkat çekmiştir. Bazı durumlarda âyette geçen bir mefûl, başka bir fiilin mefûlune delalet edebilir ve bu nedenle diğer mefûl hazfedilmiştir. Örneğin, وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ “Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar”⁴⁹⁰ âyetinin i‘râbını yaparken âyette iki farklı ihtimal üzerinde durur. Birincisi شُرَكَاءَ kelimesi يَتَّبِعُ fiilinin mefûludur. Ayrıca bu mefûl aynı zamanda يَدْعُونَ fiilinin mefûlune delalet ettiği için يَدْعُونَ fiilinin mefûlu hazfedilmiştir. İkinci ihtimale göre ise شُرَكَاءَ kelimesi يَدْعُونَ fiilinin mefûludur. Bu durumda açıkça belirtilen bu mefûl يَتَّبِعُ fiilinin mefûlune delalet ettiğinden يَتَّبِعُ fiilinin mefûlu hazfedilmiştir.⁴⁹¹

Bu değerlendirme, mefûl kullanımının âyetlerin anlamına nasıl etki ettiğini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

2.2.2.2. Mefûlun Mutlak

Fiilin anlamını pekiştirmek, türünü açıklamak veya kaç kez gerçekleştiğini belirtmek için fiilin kökünden türeyen mansûb masdara mefûlun mutlak denir.⁴⁹²

Şevkânî, tefsirinde mefûlun mutlak konusuna değindiğinde doğrudan mefûlun mutlak terimini neredeyse hiç kullanmamıştır. Bunun yerine genellikle وَانْتِصَابَهُ عَلَى الْمَصْدَرِ “Masdariyet üzerine mansûb olmuştur.” ifadesini tercih etmiştir.

⁴⁸⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 289.

⁴⁹⁰ Yûnus, 10/66.

⁴⁹¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 634.

⁴⁹² İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 2, s. 169-184.

Şevkânî, tefsirindeki filolojik tahlillerde mefûlun mutlak konusuna geniş bir şekilde yer vermiştir. Özellikle, mefûlu mutlakın çeşitleri olan fiilin anlamını pekiştirme, türünü açıklama veya kaç kez gerçekleştiğini belirtme gibi işlevlere atıfta bulunmuştur. Bu işlevler, mefûlun mutlakın dildeki önemli rolünü ve anlamı nasıl derinleştirdiğini gözler önüne serer. Örneğin, *وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا* “Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.”⁴⁹³ âyetini analiz ederken Şevkânî, âyetteki masdar kalıptaki *تَكْلِيمًا*

kelimesinin, anlamı pekiştirme (tekîd) amacıyla kullanılan bir mefûlun mutlak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Şevkânî burada tekîd’in, Allah’ın Hz. Musa (a.s.) ile gerçekleştirdiği konuşmanın gerçek ve somut olduğunu vurgulamak amacıyla kullanıldığını da zikretmiştir.⁴⁹⁴

Ayrıca, Şevkânî, mefûlun mutlakın bir diğer çeşidi olan fiilin türünü açıklama anlamına da değinmiştir. Örneğin, *فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ* “Biz de onları mutlak güç ve iktidar sahibinin yakalaması gibi yakaladık.”⁴⁹⁵ âyetini analiz ederken, âyetin takdirini *أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ أَخْذَ غَالِبٍ فِي انتِقَامِهِ* “Onları azapla aldık, güçlü bir intikam olarak aldık” şeklinde yaparak, burada *أَخَذَ* mefûlunun, fiilin türünü açıklamak amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Şevkânî, *أَخَذَ* kelimesinin, bir eylemin belirli bir tarzda ve özellikle gerçekleştiğini vurgulamak için kullanıldığını ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Bir başka âyette ise, Şevkânî mefûlun mutlakın bir diğer çeşidi olan fiilin kaç kez gerçekleştiğini belirten anlamına da yer vermiştir. Örneğin, *فَدَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً* “birbirine bir çarptırılınca,”⁴⁹⁷ âyetini analiz ederken, *دَكَّةً* kelimesinin mefûlun

⁴⁹³ en-Nisâ, 4/164.

⁴⁹⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 344.

⁴⁹⁵ el-Kâmer, 54/42.

⁴⁹⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1431.

⁴⁹⁷ el-Hâkka, 69/14.

mutlak olduğunu ve âyetin tahlilini *فَكُسِّرَتْ كُسْرَةً وَاحِدَةً لَا زِيَادَةَ عَلَيْهَا* “Ve her biri bir defa kırıldı, üzerine daha fazla eklenmedi” şeklinde yaparak, fiilin yalnızca bir kez gerçekleştiğini belirtmek amacıyla kullanıldığını vurgulamıştır.⁴⁹⁸ Buradaki *دَكَّةٌ* ifadesi, olayın sadece bir defa gerçekleştiğini ve herhangi bir artışın söz konusu olmadığını belirten bir mefûlun mutlak örneğidir.

Şevkânî, tefsirinde bazen mefûlun mutlakın gizli bir fiilin anlamını pekiştirmek amacıyla kullanıldığını da değinmiştir. Örneğin, *وَحَفِظْنَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ* “Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk”⁴⁹⁹ âyetinin gramatik analizini yaparken, âyetin takdirini *حَفِظْنَا* “Onu bir koruma ile koruduk,” şeklinde yapmıştır. Şevkânî, burada *حَفِظْنَا* ifadesinin, gizli olan *حَفِظْنَا* fiilinin mefûlun mutlak’ı olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁰

Bu kullanımda, gizli fiil, mefûlun mutlak aracılığıyla anlamını pekiştirerek, korunmanın kapsamını ve şiddetini vurgulamaktadır. Böylece, gizli fiil *حَفِظْنَا*, mefûlun mutlak olan *حَفِظْنَا* kelimesiyle desteklenerek, anlamın güçlendirilmesine yardımcı olmuştur.

2.2.2.3. Mefûlun Leh

Bir fiilin gerçekleşme sebebini açıklamak için kullanılan ve mansûb olan nesneye mefûlun leh ya da mefûlun lieclih denir. Fiile *لِمَ* “Niçin ?” sorusunu sorduğumuzda aldığımız cevap, mefûlun lieclih yani mefûlun leh olur.⁵⁰¹

Şevkânî, tefsirinde mefûlun leh kullanımını sıkça vurgulamış ve bu ögenin âyetlerde nasıl yer aldığını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Müellif genellikle doğrudan

⁴⁹⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1524.

⁴⁹⁹ es-Sâffât, 37/7.

⁵⁰⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s.1235.

⁵⁰¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 2, s. 185.

mefûlun leh terimini kullanmıştır. Örneğin, *فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ* “Allah’ın Resûlüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar,”⁵⁰² ifadesinin i’râbını yaparken, *خِلَافَ* lafzının mefûlun leh olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, âyetin takdirinin *فَعُدُّوا لِأَجْلِ الْمُخَالَفَةِ* şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰³ Burada münafıkların oturma eyleminin Resûlullah’a muhalefet etme amacıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Bazı âyetlerde ise mefûlun leh için mefûlun li eclihi terimini kullanmıştır. Örneğin, *هُدًى وَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ* “Akıl sahiblerine bir hidâyet ve bir öğüd olarak...”⁵⁰⁴ âyetini incelerken *هُدًى* ile *ذِكْرَى* ifadelerinin nasbe mahallinde olduğunu ve mefûlun lieclihi olduğunu belirtmiştir. Bu durumda âyetin takdiri: *لِأَجْلِ الْهُدَى وَالذِّكْرِ* şeklinde olduğunu açıklamıştır.⁵⁰⁵

Şevkânî, *أَنَّ* ile kurulmuş müevvel masdarlı cümlelerin de sebep bildirmesi durumunda mefûlun leh olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, *وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنَّ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنَّ تَعْتَدُوا* “Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin.”⁵⁰⁶ âyetini tahlil ederken, âyetteki *صَدُّوْكُمْ أَنَّ* müevvel yani tevil edilmiş masdarının mefûlun lieclihi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁷

2.2.2.4. Mefûlun Fih

Fiilin gerçekleştiği zamanı veya mekanı belirten mansûb isme mefûlun fih denir. Bu tür zarflar, fiilin yapıldığı yeri bildiren zarf-ı mekan ve fiilin yapıldığı zamanı

⁵⁰² et-Tevbe 9/81.

⁵⁰³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 588.

⁵⁰⁴ Gâfir, 40/54.

⁵⁰⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1304.

⁵⁰⁶ el-Mâide, 5/2.

⁵⁰⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 351.

bildiren zarf-ı zaman olarak ikiye ayrılır. Zarflar, zaman ve mekan açısından müphem (sınırsız) ve mahdûd (sınırlı) olmak üzere iki farklı kategoriye ayrılır.⁵⁰⁸

Şevkânî, âyetleri i'râb açısından ele alırken, mefûlun fih hakkında açıklamalarda bulunmakta ve zaman zaman buna ilişkin gramer kurallarını da açıklamaktadır. Bununla birlikte, genellikle mefûlun fih yerine zarf terimini kullanmayı tercih etmektedir. Örneğin, *“فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ”* *“Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin”*⁵⁰⁹ âyetinin grametik analizini yaparken âyetteki الشَّهْرَ ifadesinin zarf (mefûlun fih) olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁰

Şevkânî, eserinde zarfın âmili konusundaki farklı görüşlere de değinmiştir. Örneğin, *“شُطْهِسَ إِبرَاهِيمُ دُونَهُ (Nuh'un) milletinden idi. Hani o, Rabbine temiz bir kalple gelmişti.”*⁵¹¹ âyetinin dil bilgisel analizini yaparken, âyetteki إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ifadesindeki zarfın gizli اذُّكْرُ tarafından mansûb edildiğini belirtir. Bazı âlimler, شَيْعَتِهِ ifadesinin taşıdığı الْمُتَابَعَةِ anlamı sayesinde zarfta amel edebileceğini savunmuşlardır. Ancak Şevkânî, Ebû Hayyân'dan âmil ile ma'mul arasına لَإِبْرَاهِيمَ ifadesinin girdiğinden dolayı, شَيْعَتِهِ ifadesinin zarf üzerinde amel yapmasının mümkün olmadığını nakletmiştir. Şevkânî Ebû Hayyân'ın gerekçesini zayıf bulmuş ve doğru gerekçenin لَإِبْرَاهِيمَ ifadesinin başında bulunan ibtida lamının, kendisinden önceki ifadenin kendisinden sonra gelen ifadeye etki etmesini engellediğini söylemiştir. Çünkü ibtida lamı, kendisinden önceki ifadelerin, kendisinden sonra gelen ifadeler üzerinde etkili olmasını engeller.⁵¹²

⁵⁰⁸ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2/191.

⁵⁰⁹ el-Bakara, 2/185.

⁵¹⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 118.

⁵¹¹ es-Sâffât, 37/83-84.

⁵¹² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1244.

2.2.2.5. Mefûlun Meah

Mefûlun meah, vâvu'l-ma'iyeden sonra gelen, fiil veya şibh-i fiili takip eden ve anlam bakımından kendisinden önceki kısma atfedilmesi mümkün olmayan mansûb isimdir.⁵¹³

Şevkânî, tefsirinde mefûlun meah konusuna yalnızca yüzeysel bir şekilde değinmiş ve bu ögeyi ayrıntılı olarak ele almamıştır. Kur'an'daki örneklerini detaylı bir şekilde incelemek yerine, konuyu genel hatlarıyla ele alarak temel bilgileri sunmakla yetinmiştir. Örneğin, فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ هَذَا الْحَدِيثَ *“(Resûlüm!) Sen bu sözü (Kur'an'ı) yalan sayanı bana bırak (kendini üzme).”*⁵¹⁴ âyetinin i'râbını yaparken وَمَنْ ifadesindeki و harfî hakkında iki farklı görüş olduğunu belirtirmiştir. İlk görüşe göre و harfî, atıf edatıdır ve مَنْ edatı, فَذَرْنِي fiilindeki mütekellim zamirine atfedilmiştir. İkinci görüşe göre ise و harfî ma'iyeye vâvı olup, مَنْ edatı mahallen mansûb sayılarak mefûlun meah olarak değerlendirilmiştir.⁵¹⁵

Şevkânî, bu konuda farklı i'râb görüşlerini aktarmakla yetinmiş ve herhangi bir değerlendirme yapmaktan kaçınmıştır.

Şevkânî, tefsirinde mefûlun meah konusu ile ilgili kıraat âlimlerinin bir kelimenin farklı okunma biçimlerine nasıl yaklaştıklarını da ele almıştır. Örneğin, فَأَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ *“Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki,”*⁵¹⁶ âyetinin gramatik analizini yaparken, kıraat âlimlerinin çoğunluğunun شُرَكَاءَكُمْ kelimesini mansûb okuduklarını belirtmiştir. Ayrıca, أَجْمَعُوا kelimesindeki hemzenin kat'î (kelimenin aslından gelen) hemze olduğunu ifade etmişlerdir.

⁵¹³ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 2, s. 202.

⁵¹⁴ el-Kalem, 68/44.

⁵¹⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1521.

⁵¹⁶ Yûnus, 10/71.

Nahhâs, Cumhur âlimlerinin شُرَكَاءُكُمْ kelimesini mansûb okumalarının üç temel gerekçesi olduğunu belirtmiştir. İlk olarak, Kisâî ve Ferrâ'ya göre kelimenin mansûb olmasının sebebi, gizli bir fiil tarafından amel edilmesidir. Buna göre, cümlenin takdiri وَادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ şeklinde olup, شُرَكَاءَكُمْ kelimesi, gizli fiilin mefûlu olarak değerlendirilmiştir. İkinci olarak, Muberrid'e göre وَشُرَكَاءَكُمْ ifadesindeki و harfî atıf edatı olup, أَجْمَعُوا fiilinin anlamına atıf yapılmıştır. Üçüncü görüş ise; Zeccâc, وَشُرَكَاءَكُمْ ifadesindeki و harfinin ma'yye vâvı olduğunu, bu kelimenin de mefûlu meah konumunda olduğunu iddia etmiştir. Bunu göre âyetin anlamı مَعَ شُرَكَائِكُمْ şeklindedir.

Diğer taraftan, kıraat âlimlerinden Ya'kûb ve Âsım, أَجْمَعُوا kelimesinin جَمَعَ يَجْمَعُ fiilinden türediğini belirtmişler ve dolayısıyla hemzeyi vasıl (geçiş) hemzesi olarak değerlendirmişlerdir. Bu durumda شُرَكَاءَكُمْ kelimesi sadece ma'tûf olarak değerlendirilir. Âyetin takdiri: أَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَاجْمَعُوا شُرَكَاءَكُمْ şeklinde olur.

Öte yandan, kıraat âlimlerinden Hasan, Ebû İshâk ve Ya'kûb, شُرَكَاءَكُمْ kelimesini ref' hâlinde شُرَكَاءُكُمْ şeklinde de okumuşlardır. Bu durumda وَشُرَكَاءُكُمْ ifadesi أَجْمَعُوا fiilindeki muttasıl zamire atfedilir ve âyetin takdiri أَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَاجْمَعُوا شُرَكَاءُكُمْ şeklinde olur.⁵¹⁷

Şevkânî'nin bu açıklamaları onun kıraat farklılıklarını yalnızca okunuş farklılığı olarak değil, aynı zamanda anlam ve gramer yönünden de ele aldığını göstermektedir. Bu bağlamda, kıraat farklılıklarının yalnızca seslendirme farkı

⁵¹⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 635.

olmadığını, Arap dilinin gramer yapısına doğrudan etki eden önemli bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Böylece, kıraat farklılıklarının Kur’ân’ın yorumlanmasına nasıl yön verdiğini ve kelimeler üzerindeki değişikliklerin nasıl anlam farklılıklarına yol açabileceğini ortaya koymaktadır.

2.2.2.6. Hâl

Mansûbâtın temel konularından biri olan hâl, fâil veya mefûlun durumunu açıklayan bir unsur olarak tanımlanır. Cümlede, ait olduğu özne veya nesnenin (zü’l-hâl) durumunu belirten ek bir öge olarak da ifade edilir. Hâl; müfred, cümle ve şibh-i cümle olmak üzere üç gruba ayrılır.⁵¹⁸ Şevkânî, eserinde Kur’ân âyetlerinin i’râbını yaparken hâlin çeşitlerine değinmiş ve onu farklı açılardan ele alarak detaylı incelemelerde bulunmuştur.

Şevkânî, eserinde hâlin bazen fâilin bazen de mefûlun durumu olabileceğini söylemektedir. Örneğin, فَأَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir...*”⁵¹⁹ âyetinde geçen حَنِيفًا kelimesinin, iki farklı ögeye bağlı olabileceğini belirtir: Birinci durum, أَقِمَّ fiilinin gizli fâili olan انت zahirinin hâli olabilir. Bu durumda anlam, “*Sen, dine yönelirken samimi ve dürüst bir şekilde yönel*” olur. İkinci durumda ise fiilin mefûlu olan وَجْهَكَ kelimesinin hâli olmasıdır. Bu durumda ise anlam âyetin anlamı şöyledir: “*Yüzünü, dine samimi ve dürüst bir şekilde çevir*”.⁵²⁰

Bu tür durumlar, hâlin hangi kelimeye bağlı olduğu konusunda farklı yorumlara yol açar ve âyetin anlamını etkileyen önemli bir dilbilgisi meselesidir.

Şevkânî, bazen âyetleri tahlil ederken durum bildiren والحالية’ye ve cümlelerin hâl olmasına da değinmiştir. Örneğin, أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا

⁵¹⁸ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, **Me‘ân’in-Nahvi**, Dâru’l-Fikr, Ürdün 2000, c. 2, s. 277-312.

⁵¹⁹ er-Rûm, 30/30.

⁵²⁰ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 1133.

وَلَمَّا يَخْرُجُوا مِنَ الْحَايَةِ يَكْفُتُونَ الصَّابِرِينَ “Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri

ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁵²¹ Şevkânî, âyette yer alan وَلَمَّا

ifadesindeki vav harfinin والحالية yani durum bildiren edat olduğunu

belirtmiştir. Ayrıca, bu harften sonra gelen cümlelerin de nasb mahallinde olup, hâl konumunda olduğunu ifade etmiştir.⁵²²

Şevkânî’nin bu tahlili, vav harfinin hâl edatı olarak işlevini ve ardından gelen cümlelerin hâl cümlesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu kullanım, Kur’an’da pek çok âyette görülmekte olup, cümledeki olayın belirli bir durum içinde gerçekleştiğini ifade etmeye yöneliktir.

Nahiv kurallarına göre, câmid olan kelimeler doğrudan hâl olarak kullanılamaz. Bu bağlamda, Şevkânî Arap dili kurallarına son derece titiz bir şekilde riâyet etmiştir. Eğer böyle bir kullanım söz konusuysa, kelimenin anlamını genişletmek için tevil yoluna başvurmuştur. Örneğin, قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ

“Yine de ki: “İster gönüllü, ister gönülsüz olarak harcayın,

sizden asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz fasık bir topluluksunuz.”⁵²³ Âyetini

incelerken, أَنْفِقُوا ve كَرْهًا ifadelerinin أَنْفِقُوا fiilinde fâil olarak bulunan muttasılın

zamirin hâli olduğunu belirtmiştir Şevkânî, طَوْعًا ve كَرْهًا kelimelerinin aslında câmid

masdar olduğunu, bu nedenle bunların durum bildirme anlamı taşıyabilmeleri için

müştak bir teville ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Bu nedenle âyetin anlamını şu

şekilde takdir eder: أَيُّ: أَنْفِقُوا طَائِعِينَ مِنْ غَيْرِ أَمْرٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ أَوْ مُكْرَهِينَ بِأَمْرِ مِنْهُمَا “Allah

⁵²¹ Âl-i İmrân, 3/142.

⁵²² eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 246.

⁵²³ et-Tevbe, 9/53.

ve Resûlü'nden bir emir olmadan gönüllü olarak ya da onların emriyle zorla infak edin.”⁵²⁴

Şevkânî'nin verdiği bu takdirde طَوْعًا ve كَرْهًا kelimeleri, müştak olan طَائِعِينَ ile مُكْرَهِينَ ifadelerine tevîl edilmiştir. Bu da müellifin nahiv kuralları üzerindeki derin hakimiyetini ve dilin işleyişine olan dikkatini gözler önüne sermektedir.

Bazı durumlarda ise, Şevkânî câmid bir kelimenin hâl olabildiğini başka gramatik gerekçelerle açıklamıştır. Örneğin, عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ “Bir pınar ki, Allah’a yakın olanlar ondan içerler.”⁵²⁵ âyetini tahlil ederken, عَيْنًا kelimesinin mansûb olmasının sebebini, kendisinden önce geçen رَحِيقِ ifadesinin hâli olduğunu Zeccâc’tan nakletmiştir. Daha sonra Şevkânî, câmid olan عَيْنًا kelimenin hâl olarak gelmesinin gerekçini, يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ifadesinin ona sıfat olarak gelmesine bağlamıştır.⁵²⁶

Şevkânî câmid bir kelimenin, özel bir sebep olmadan hâl konumunda kullanılamayacağını vurgulamaktadır.

Şevkânî, bazı durumlarda bir ifadenin hâl olabilmesi için gerekli şartları nahiv kuralları çerçevesinde ele almıştır. Örneğin, ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “Sonra da sana, “Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi” diye vahyettik.”⁵²⁷ âyetini incelerken, حَنِيفًا kelimesinin muzafu ileyhi olan إِبْرَاهِيمَ ifadesinin hâli olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Şevkânî dil bilgisel açıdan muzafu ileyhiye hâl gelebilmesi için, şu üç şarttan birisinin bulunması

⁵²⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 577.

⁵²⁵ el-Mutaffîfîn, 83/28.

⁵²⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1599.

⁵²⁷ en-Nahl, 16/123.

gerektiğini ifade etmiştir: Muzafın, muzafun aleyh üzerinde amel etmesi, veya muzaf, muzafun aleyhin bir parçası olması ya da bir parçası gibi görünmesi gerektiğini ifade etmiştir. Şevkânî, إِبْرَاهِيمَ lafzının muzafı olan مَلَّةً ifadesinin, İbrahim'den bir parça gibi olduğu için ona hâl gelmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını belirtmiştir.⁵²⁸

Şevkânî'nin ortaya koyduğu gramatik açıklamalar, dilin kurallarına bağlı yorumlanabilme yeteneğini artırmaktadır.

Nahiv kurallarına göre, hâl genellikle marife isimler için kullanılır. Ancak eğer hâl nekire bir isim için kullanılacaksa, mutlaka özel bir sebep bulunması gerekir. Şevkânî de tefsirinde bu konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا هَا مُنْذِرُونَ “Biz, hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helâk etmedik.”⁵²⁹ âyetinin i'râbını yaparken, âyette geçen وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ cümlesinin nekire olan وَمَا lafzının hâli olduğunu belirtmiştir. Bunu caiz kılan sebebin ise âyetin başında genellik ifade eden olumsuzluk edatı olan مَا harfinin bulunmasına bağlamıştır.⁵³⁰

Şevkânî'nin burada yaptığı dilbilgisel açıklamalar, nekire isimlerin hâl alabilmesi için genellikle dilde belirli şartların sağlanması gerektiğine işaret eder. Bu tür incelemeler, âyetlerin doğru yorumlanabilmesi için dilin kurallarına ne kadar dikkat edilmesi gerektiğini vurgular ve anlamın derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlar.

2.2.2.7. Temyîz

Temyîz, kendisinden önce geçen belirsiz bir isim, sayı, ölçü, miktar veya durumu açıklayan ve ona belirginlik kazandıran mansûb bir isimdir.⁵³¹

⁵²⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 807.

⁵²⁹ eş-Şuarâ, 26/208.

⁵³⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1068.

⁵³¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 2, s. 286-297.

Şevkânî, tefsirinde temyîz konusunu sistematik bir şekilde ele almamaktadır. Ancak, bir âyette temyîz yapısı bulunuyorsa ona kısaca değinmekte ve gerektiğinde cümlelerin takdir edilmesi gereken yönlerine temas etmektedir. Onun tefsir yöntemi, gramer kurallarını doğrudan açıklamaktan ziyade, bu kuralların âyetin anlamı üzerindeki etkisini vurgulamak üzerine kuruludur. Bu nedenle, temyîzle ilgili değerlendirmeleri yalnızca dilbilgisi kurallarını aktarmakla sınırlı kalmaz; aksine, âyetin bağlamında anlam açıklığını sağlamak için ihtiyaç duyduğu noktalarda bu konuya işaret etmektedir.

Nahiv kuralları gereği temyîz nekire olmalıdır çünkü temyîzin amacı açıklık getirmek ve bu açıklık, temyîz edilen kelimenin genel bir cinse delalet etmesini gerektirir. Yani, temyîz, kendisinden önceki kelimenin anlamını daha net ve belirgin hale getirebilmek için yapılır ve bu işlev ancak nekire bir isimle sağlanır. Örneğin, Şevkânî, *“hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz.”*⁵³² âyetini i‘râb ederken âyette nekire olarak bulunan نَفْعًا kelimesin temyîz olduğunu belirtmiştir.⁵³³ Burada نَفْعًا kelimesi, kendisinden önce gelen أَقْرَبُ أَيُّهُمْ ifadesinin anlamını belirginleştirmekte ve hangi yönden yakınlık kast edildiğini açıklığa kavuşturmaktadır.

Şevkânî, temyîz konusunda dil âlimlerinin farklı görüşlerine de değinmiştir. Özellikle, marife kelimelerin temyîz olup olamayacağı konusunda Kûfe ve Basra dil ekollerinin farklı yaklaşımlarını ele almıştır. Örneğin, *وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا* “Biz, refahından şırmamış nice memleketi helâk etmişizdir.”⁵³⁴ âyetinin i‘râbını yaparken, marife olarak geçen مَعِيشَتَهَا kelimesinin Ferrâ tarafından temyîz kabul edildiğini belirtmiştir. Aynı şekilde, Ferrâ’nın, Bakara sûresindeki إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ

⁵³² en-Nisâ, 4/11.

⁵³³ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 277.

⁵³⁴ el-Kasas, 28/58.

“...kendini bilmezlerden başka...”⁵³⁵ âyetinde marife olarak bulunan نَفْسُهُ ifadesini de temyîz olarak değerlendirdiğini aktarmıştır.

Buna karşılık, Basra dil ekolüne göre temyîz yalnızca nekire kelimelerle yapılabilir. Çünkü temyîzin temel işlevi, kendisinden önceki kelimenin anlamını açıklamaktır ve bu işlev, genel anlam taşıyan nekire kelimelerle daha uygun şekilde gerçekleşir. Bu sebeple, Basralı dil âlimleri marife kelimelerin temyîz olmasını kabul etmemiştir.⁵³⁶

Ayrıca, Şevkânî, Bakara sûresindeki إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ âyetini tahlil ederken, نَفْسَهُ kelimesinin mefûl olduğunu benimsemiş ve Ferrâ gibi bu kelimenin temyîz olduğunu ileri sürenlerin görüşünü zayıf bulmuştur.⁵³⁷

Şevkânî’nin temyîzle ilgili değerlendirmeleri, onun yalnızca bir müfessir değil, aynı zamanda dilbilgisi kurallarına hakim bir nahiv âlimi olduğunu da göstermektedir. O, farklı dil ekollerinin görüşlerine yer verirken, hangi görüşün daha sağlam olduğunu gerekçeleriyle açıklamaktadır. Bu da onun eserinin dilbilimsel analiz açısından güçlü bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Şevkânî, bazı durumlarda ise aslında temyîzin fâil ya da mefûl konumunda olabileceğini belirtmiştir. Örneğin, وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا “O’nun ilmi her şeyi kuşatmıştır.”⁵³⁸ âyetini tahlil ederken عِلْمًا ifadesinin fâilden oluşan bir temyîz olduğunu ifade etmiştir. Âyetin takdirinin de وَسِعَ عِلْمُهُ كُلَّ شَيْءٍ şeklinde olduğunu aktarmıştır.⁵³⁹

⁵³⁵ el-Bakara, 2/130.

⁵³⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1106.

⁵³⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 95.

⁵³⁸ Tâhâ, 20/98.

⁵³⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 921.

Şevkânî'nin yaptığı bu takdirden de anlaşıldığı üzere, mansûb olarak kullanılan عِلْمًا ifadesi, aslında عِلْمُهُ şeklinde merfû olup وَسِعَ fiilinin fâili konumundadır. Ancak cümlede temyîz olarak kullanılarak anlamı pekiştirmekte ve açıklık kazandırmaktadır.

Ayrıca, وَأَخْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا "...ve her şeyi bir bir saymıştır (kaydetmiştir)." ⁵⁴⁰

âyetinde ise عَدَدَ ifadesinin mefûlden oluşan bir temyîz olduğunu belirtmiştir. Âyetin takdirinin de وَأَخْصَى عَدَدَ كُلِّ شَيْءٍ şeklinde vermiştir. ⁵⁴¹

Şevkânî'nin bu yaklaşımı, temyîzin bazen cümlelerin yapısına göre fâil veya mefûl'un açıklığa kavuşturulması amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Burada temyîz, cümledeki belirsizliği giderirken aslında bir fiilin fâili veya mefûlü konumunda olan bir ögenin açılımı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Arap dilinde temyîzin yalnızca açıklama yapmakla kalmayıp, aynı zamanda cümlelerin derin yapısını anlamada önemli bir gramer unsuru olduğunu göstermektedir. Özellikle fiil ve isim tamlamaları içeren bu tür yapılar, anlamın daha belirgin hale gelmesini sağlamakta ve âyetlerin dilbilgisel analizinde önemli bir yere sahip olmaktadır.

2.2.2.8. Müstesnâ

Genel bir hükümden belirli bir şeyin ayrı tutulması şeklinde tanımlanan istisnâ; muttasıl, munkatı' ve mufarrağ olmak üzere üç kısma ayrılır. İstisnâ edatından sonra gelen kelimeye müstesnâ denir. ⁵⁴²

Şevkânî müstesnânın kısımlarına değinmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ "Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Ya'kub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlü İsrailoğullarına helâl idi." ⁵⁴³ âyetini ele alırken, إِلَّا مَا

⁵⁴⁰ el-Cin, 72/28.

⁵⁴¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1543-1544.

⁵⁴² İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 2, s. 209-242; es-Sâmerrâî, *Meânin Nahv*, c. 2, s. 246-276.

⁵⁴³ Âl-i İmrân, 3/93.

مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلَ ifadesinin muttasıl istisnâ olduğunu belirtmiştir. Çünkü burada müstesnâ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلَ, yani Hz. Ya‘kub (a.s.)’in kendisine haram kıldığı yiyecekler, genel hüküm içinde yer alan كُلُّ الطَّعَامِ “bütün yiyecekler” ifadesine dahildir. Dolayısıyla âyette buluna istisnâ, doğrudan genel hükümden bir parçayı dışarıda bırakmaktadır.⁵⁴⁴

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ هُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ Şevkânî,

“(Resûlüm!) Onlara acı azabı müjdele! Ancak iman edip de sâlih ameller işleyenler başka. Onlar için, bitmez tükenmez bir mükâfat vardır.”⁵⁴⁵ âyetini tahlil ederken, إِلَّا

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ifadesinin munkatı’ istisnâ olduğunu belirtmiştir. Zira, burada müstesnâ edilen grup yani iman eden ve salih amel işleyenler, asıl hüküm olan azapla müjdelenenler ile doğrudan aynı gruba dahil değildir. Çünkü bu iki grup arasında tam bir bütünlük bulunmadığı için istisnâyı munkatı’ olarak değerlendirmiştir.⁵⁴⁶

Şevkânî’nin bu değerlendirmeleri, istisnâ türlerinin yalnızca dilbilgisel bir mesele olmadığını, aynı zamanda âyetin anlamını derinleştiren önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Onun tefsir yöntemi, hem gramatik analizleri hem de âyetlerin semantik boyutlarını dikkate alarak Kur’an’ın mesajını daha net bir şekilde anlamaya katkı sunmaktadır.

Şevkânî, âyetlerde bulunan istisnânın kısımları hakkında nahiv âlimlerinin farklı görüşlerine de değinmiştir. Örneğin, وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

“Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler.”⁵⁴⁷ âyetini gramatik olarak incelediğinde, إِلَّا إِبْلِيسَ ifadesi hakkında farklı görüşlere yer vermiştir. Cumhur âlimleri Şeytanı meleklerin bir ferdi olarak

⁵⁴⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 231.

⁵⁴⁵ el-İnşikâk, 84/24-25.

⁵⁴⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1604.

⁵⁴⁷ el-Bakara, 2/34.

değerlendikleri için âyetteki istisnâyı muttasıl olarak kabul etmişlerdir. Çünkü meleklerin arasında yer alan İblis'in istisnâ edilmesi, istisnânın muttasıl olduğunu gösterir.

Buna karşılık, Şeytan'ın cinlerden olduğu görüşünü savunan İbnu Havşeb (ö.302/915) ve diğer bazı âlimler ise, *إِلَّا إِبْلِيسَ* ifadesinin munkatı' bir istisnâ olduğunu belirtirler. Bu görüş, Şeytan'ın meleklerden değil, cinlerden olduğu için müstesnâ ile müstesnâ minhü arasında bir bağlantı kurulamayacağını ileri sürer.

Şevkânî, ikinci görüşü eleştirerek, *إِلَّا إِبْلِيسَ* ifadesinin muttasıl bir istisnâ olabileceğini savunur. Çünkü Şeytan'ın cin olmasına rağmen, meleklerin genel kapsamı içinde tek bir birey olarak istisnâ edilmesinin mümkün olabileceğini belirtir.⁵⁴⁸

Bu değerlendirme, müstesnâ konusundaki dilbilgisel tartışmaların, sadece nahiv kurallarıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kelâmî ve tefsirî yorumları da etkilediğini göstermektedir. Şevkânî'nin burada yaptığı analiz, bir kelimenin dilbilgisel işlevinin, bağlam içinde nasıl anlam kazandığını ortaya koyması açısından önemli bir örnektir. Bu tür tahliller, Kur'an'daki gramatik yapıların anlaşılmasını sağlarken, aynı zamanda tefsir ilmi açısından da farklı yorumların doğmasına neden olmaktadır.

Şevkânî, müstesnâ hakkında sadece dilbilgesel analizler yapmakla kalmamış, aynı zamanda âyetlerin anlamına kattığı derin manalara da dikkat çekmiştir. Örneğin, *“وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا”* *“Andolsun ki biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı.”*⁵⁴⁹ âyetinde yer alan *أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا* ifadesinin anlam üzerindeki etkisini ele alırken, burada kullanılan istisnâ yapısının önemini vurgulanmaktadır.

⁵⁴⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 46.

⁵⁴⁹ el-Ankebût, 29/14.

Şevkânî'ye göre, eğer âyette *تِسْعِمِائَةِ سَنَةٍ وَخَمْسِينَ* “dokuz yüz elli yıl” gibi bir ifade istisnâ olmaksızın doğrudan bir ifade kullanılsaydı, bu ifade bir tahmin veya belirsiz bir süreyi anlatırdı. Ancak *أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ* şeklindeki istisnâlı yapı, kesinlik bildirerek Hz. Nuh (a.s)’in kavmi içinde tam olarak 950 yıl kaldığını vurgulamaktadır. Burada *إِلَّا* edatının kullanımı, sayıyı belirginleştirerek hiçbir şüpheyi yer bırakmamaktadır.⁵⁵⁰

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Şevkânî yalnızca âyetin dilbilgisel analizini yapmakla kalmaz, aynı zamanda kullanılan dil yapılarının anlamı nasıl etkilediğini de ortaya koymaktadır. Onun tefsir yöntemi, dilbilgisi ve belagat unsurlarını bir araya getirerek âyetlerin taşıdığı mesajı daha açık ve kesin bir şekilde anlamayı sağlamaktadır.

2.2.2.9. Münâdâ

Nidâ, doğrudan seslenme veya çağrı anlamı taşıyan bir dilsel yapıdır. Nidâ edatları *يا، أيا، أ، هيا، أي* şeklindedir. Nidâ edatları bazen açık bazen de gizli (takdirî) olarak kullanılır ve kendisinden sonra gelen isim münâdâ olarak adlandırılır. Münâdâ, müfred âlem ve nekirey-i maksûde olduğunda mahallen mansûb olup merfû alamet üzere mebnîdir; muzâf, şebih bi'l-muzâf veya nekriy-i gayri maksûde olduğunda ise lafzen mansûb olarak gelir.⁵⁵¹

Şevkânî, tefsirinde münâdânın dilbilgisel yapısını ve Kur’ân’daki kullanımlarını ele almıştır. Ayrıca, farklı türlerini ve i’râb durumlarına işaret etmiştir. Örneğin, *“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz...”*⁵⁵² âyetini grametik bakımından açıklarken, *يا أَيُّهَا النَّاسُ* ifadesindeki *يا* edatının nida harfî olduğunu, *أَيُّ* kelimesinin

⁵⁵⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1116.

⁵⁵¹ Muhammed İbrahim el-Ubâde, *Mu‘cemu Mustalahati’n-Nahv ve’s-Sarf ve’l-Ârûz ve’l-Kâfiye*, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire 2011, s. 277.

⁵⁵² el-Bakara, 2/21.

müfred münâdâ olarak damme üzere mebnî olduğunu belirtmiştir. أَيُّهَا kelimesinin sonundaki هَا harfinin ise tenbih amacıyla getirildiğini ifade etmiştir.⁵⁵³

Şevkânî, nidâ edatının bazı durumlarda hazfedilebileceğine de değinmiştir. Örneğin, فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ “...Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da ahirette de benim sahibimsin...”⁵⁵⁴ âyetini analiz ederken, فَاطِرَ kelimesinin mansûb olma sebebini, hazfedilmiş bir nidâ edatına bağlamış ve kelimenin aslının يَا فَاطِر şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁵

Bunun yanı sıra, bazen münâdânın bizzat hazfedilebileceğini zikretmiştir. Örneğin, يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!”⁵⁵⁶ âyetinin i‘râbını yaparken, nidâ edatından sonra gelmesi gereken münâdânın hazfedildiğini ve âyetin aslında لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁷

Şevkânî, bazı durumlarda nidâ edatının, bazı durumlarda ise münâdânın hazfedilebileceğini vurgulayarak, Kur’ân’daki ifadelerin dilbilgisel derinliğini ortaya koymaktadır.

Şevkânî, bir kelimenin nidâ harfiyle uğradığı değişimleri de ele almıştır. Örneğin, قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin...”⁵⁵⁸ âyetini açıklarken اللَّهُمَّ ifadesinin kökeni ve yapısı hakkında dil âlimlerinin farklı görüşlerine yer vermiştir. Halîl, Sibeveyhi ve

⁵⁵³ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 35.

⁵⁵⁴ Yûsûf, 12/101.

⁵⁵⁵ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 715.

⁵⁵⁶ el-Furkân, 25/28.

⁵⁵⁷ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 1039.

⁵⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/26.

Basralı dil ekolüne göre bu kelimenin kökeni **يَا الله** şeklindedir. Daha sonra **الله** lafzı üzerindeki nidâ edatı hazfedilmiş ve bu eksikliğin giderilmesi için kelimenin sonuna şeddeli bir mim harfi eklenmiştir. Kelime **اللَّهُمَّ** şekline dönüşmüştür. Öte yandan Ferrâ ve Kûfe dilcileri bu kelimenin **يَا الله أُمَّنَا بخير** şeklinde bir kökene sahip olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, nidâ edatı olan **يَا** harfi ve cümlemin sonundaki ifade hazfedilmiş, geriye kalan kelimeler birleşerek **اللَّهُمَّ** şeklini almıştır.⁵⁵⁹

Bu açıklamalar, Arap dilinde nidâ ile ilgili dönüşümlerin nasıl gerçekleştiğini ve kelimelerin yapısının zamanla nasıl şekillendiğini göstermektedir. Şevkânî'nin bu değerlendirmeleri, Kur'ân'daki kelime yapılarının kökenine dair önemli bir dilbilgisel çerçeve sunmakta ve farklı nahiv ekollerinin yorumlarını bir araya getirerek kapsamlı bir anlayış sağlamaktadır.

Şevkânî, münâdâ ile ilgili kıraat farklılıklarını ele alırken, farklı okuyuş şekillerinin dilbilgisel temellerini de açıklamıştır. Örneğin, **يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ** *...Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.*⁵⁶⁰ âyetini açıklarken, **يَا أَبَتِ** ifadesi üzerine çeşitli kıraat farklılıklarını aktarmıştır. Ebû Amr, 'Âsım, Hamza, Kissâî ve İbn Kesîr, kelimeyi **يَا أَبَتِ** şeklinde kesreli **ت** ile okumuştur. Basralılar, bu kelimenin aslının **يَا أَبِي** olduğunu belirtmiş, ancak **ي** harfinin hazfedilerek yerine münâdâyâ özgü bir yapı olarak **ت** harfinin geçtiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, **ت**

⁵⁵⁹ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 211.

⁵⁶⁰ Yûsûf, 12/4.

harfinin kesreli olmasının, hazfe giden ي harfinin ses yapısına uyum sağlamak amacıyla olduğunu vurgulamışlardır.

Öte yandan, İbn ‘Âmir, âyeti يَا أَبَتِ şeklinde fethalı ت ile okumuştur. Bu kıraatte, kelimenin aslının يَا أَبْنَا olduğu ve ت harfinin kelimenin kökünden geldiği belirtilmiştir.

Şevkânî ayrıca, Ferrâ’nın يَا أَبْتُ şeklinde dammeli ث ile okunabileceğini aktardığını da belirtmiştir. Ferrâ, bu okuyuşu müfred münâdâ olarak değerlendirmiştir.⁵⁶¹

Bu farklı kıraatler, Arap dilinin esneklik ve zenginliğini göstermektedir. Şevkânî, münâdâ ile ilgili kıraat farklılıklarını değerlendirerek bu değişimlerin hem dilbilgisel yapıya hem de anlam derinliğine etkisini ortaya koymaktadır.

2.2.2.10. كَانَ ve Benzerlerinin Haberi

Şevkânî, tefsirinde âyetlerin gramer yapısını incelerken, merfû olan كَانَ ve benzerlerinin isimlerini ele aldığı gibi, bu fiillerin cümledeki anlam ve kullanımına ve mansûb olan haberlerine de yer vermiştir.

Şevkânî, âyetleri açıklarken farklı i‘râb görüşlerine de yer vermektedir. Örneğin, *”Müminlere yardım etmek de bize düşer.”*⁵⁶² âyetini açıklarken bazı kıraat âlimlerinin, كَانَ fiilinin isminin gizli olduğunu ve حَقًّا kelimesinin onun haberi olarak değerlendirdiklerini belirtir. Onlara göre, âyetin takdiri

⁵⁶¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 682.

⁵⁶² er-Rûm 30/47.

şu şekildedir: ⁵⁶³ وَكَانَ الْإِنْتِقَامُ حَقًّا. Bu takdire başvurmalarının temel sebebi, Arap dilinde haberin isimden önce gelmemesi gerektiğini vurgulamaktır.

Ancak Şevkânî, İbn ‘Atıyye’nin bu görüşü zayıf bulduğunu aktarmıştır. Âyetin i‘râbının şu şekilde olduğunu belirtmiştir: “نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ” ifadesi كَانَ’nin ismi, حَقًّا ise haberidir.⁵⁶⁴

Bu yorum, haberin isimden önce gelmesinin gramer açısından bir sakınca teşkil etmediğini ortaya koymaktadır.

Bu tartışma, Arap gramerinde كَانَ ve benzeri fiillerin i‘râbı üzerine farklı yaklaşımları yansıtmaktadır. Bazı âlimler, geleneksel kurallara bağlı kalarak haberin isimden önce gelemeyeceğini savunurken, Şevkânî ve İbn ‘Atıyye gibi âlimler, bağlam ve kullanım açısından bunun mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu tür dilbilgisel analizler, tefsir ilminde âyetlerin anlamını daha derinlemesine kavramaya katkı sağlamaktadır.

Şevkânî, bazı durumlarda âmillerin ve isimlerin gizli olabileceğini, sadece haberin açıkça ifade edildiğine de işaret etmiştir. Örneğin, *“Size ne oluyor da münafiklar hakkında iki gruba ayrıldınız?”*⁵⁶⁵ âyetini açıklarken, Ahfeş ve Basralı dil âlimlerinin *فَتَنَيْنَ* ifadesini hâl olarak değerlendirdiğini, Kûfelilerin ise bu kelimenin gizli bir *كان* fiilinin haberi olduğunu savunduklarını belirtir. Kûfelilere göre

âyetin takdiri şu şekildedir: ⁵⁶⁶ *فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ كُنْتُمْ فَتَنَيْنَ*.

Görüldüğü üzere, Ahfeş ve Basralılar *فَتَنَيْنَ* kelimesini cümlenin bir parçası olarak değerlendirirken, Kûfeliler bu kelimenin anlam açısından eksik kalmaması için

⁵⁶³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1137.

⁵⁶⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1137.

⁵⁶⁵ en-Nisâ, 4/88.

⁵⁶⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 317.

başına gizli bir كان fiili yerleştirmeyi uygun görmüştür. Şevkânî'nin bu tür değerlendirmeleri, âyetlerin gramer açısından farklı açılardan ele alınmasına ve anlamın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

2.2.2.11. إِنَّ ve Benzerlerinin İsmi

Şevkânî, tefsirinde إِنَّ ve benzerlerinin merfû olan haberlerini ele aldığı gibi, mansûb olan isimlerine de değinmiştir.

Şevkânî, birçok konuda olduğu gibi إِنَّ harfinin kullanımıyla ilgili kıraat farklılıklarına da değinmiştir. Örneğin, مِنَ الْكَافِرِينَ إِنَّ كَانَ مِنْ الْكَافِرِينَ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنَّ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ *“Beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.”*⁵⁶⁷ âyetini tahlil ederken şu açıklamalarda bulunur: Cumhur kıraatinde أَنَّ edatı şeddeli olarak okunmuştur. Bu kıraate göre, أَنَّ edatının ismi âyette açıkça yer alan لَعْنَتَ اللَّهِ lafzıdır.

Buna karşılık, kıraat âlimlerinden Nâfi’, أَنَّ lafzını أَن şeklinde şeddesiz olarak okumuştur. Şevkânî, bu kıratte göre âyeti i’râb ederken أَن’nin isminin gizli bir zamir (zamîru’ş-şe’n) olduğunu ve لَعْنَةُ اللَّهِ lafzının mübteda olduğunu belirtir. Ayrıca عَلَيْهِ kelimesinin, لَعْنَةُ اللَّهِ ifadesinin haberi olduğunu ve tüm bu yapının أَن’nin haberi konumunda olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁸

Bu değerlendirme, Şevkânî’nin kıraat farklılıklarını yalnızca fonetik farklılıklar olarak ele almadığını, aynı zamanda bunların cümle yapısı ve anlam

⁵⁶⁷ en-Nûr 24/7.

⁵⁶⁸ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 1000.

üzerindeki etkilerini de incelediğini göstermektedir. Farklı kıraatlerde اِنَّ'nin isminin belirgin veya gizli olması, âyetin anlam katmanlarını değiştirebilir. Şevkânî, dilbilgisel analizlerle bu tür nüansları ortaya koyarak tefsirinde hem nahiv hem de kıraat ilimlerinden faydalanmaktadır.

Şevkânî, اِنَّ edatının zayıf bir âmil olmasından dolayı, bazı durumlarda isminin mahalli üzerine atıf yapılabileceğini ifade etmiştir. Örneğin, اِنَّ اللهَ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salevât getirirler.”⁵⁶⁹ âyetini i’râb ederken Cumhur’un وَمَلَائِكَتُهُ lafzını اِنَّ edatının ismi olan الله kelimesine doğrudan atf ettiğini ve mansûb olarak okuduklarını ifade etmiştir.⁵⁷⁰

Bu kıraat, klasik nahiv kurallarına uygun olup, اِنَّ'nin ismi ve ona bağlanan kelimelerin aynı i’râb düzeninde gelmesini esas almaktadır.

Ancak İbn Abbas’ın, وَمَلَائِكَتُهُ lafzını وَمَلَائِكَتُهُ şeklinde merfû olarak okuduğunu ve اِنَّ'nin isminin mahalline yapılan bir atıf olarak değerlendirildiğini belirtmiştir.⁵⁷¹

Buna göre, اِنَّ'nin ismi her ne kadar lafzen mansûb olsa da mahallen merfû kabul edilmiştir. Böylece, وَمَلَائِكَتُهُ kelimesi ismin mahalli üzerine atıf yapılarak merfû okunmuştur.

2.2.3. Mecerûrât

Mecerûrât, mecrûr kelimesinin çoğulu olup, cer alâmetini lafzen, mahallen veya takdirenen alan isimler için kullanılan bir kavramdır. Merfûât ve mansûbât gibi, mecrûrât

⁵⁶⁹ el-Ahzâb 33/56.

⁵⁷⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1181.

⁵⁷¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1181.

da nahiv ilminin temel bölümlerinden biridir. Mecrûr isimler ise cer harfiyle mecrûr ve izâfetle mecrûr olmak üzere iki gruba ayrılır.⁵⁷²

2.2.3.1. Cer Harfleriyle Mecrûr Olan İsimler

Mecrûrâtın bir bölümü, cer harfleriyle mecrûr olan isimlerden oluşur. Cer harfleri, isimlerin başına gelerek onları hem şekil hem de anlam bakımından etkiler. En yaygın kullanılan cer harfleri toplam on yedi tanedir: ب، في، ك، ت، من، إلى، عن، ك، ت، حتى، ل، رُبَّ، مذ، منذ، عدا، خلا، حاشا. Bunlardan منذ، مذ، رُبَّ، حتى، ل، على، حتى، ل، رُبَّ، مذ، منذ، عدا، خلا، حاشا harfleri yalnızca açık isimleri cer ederken, diğerleri hem açık isimleri hem de zamirleri cer edebilir.⁵⁷³

Şevkânî, harf-i cerlerin kullanımına ve mecrûr ettikleri isimlere geniş yer vermektedir. Âyetleri açıklarken harf-i cerlerin farklı anlamlarını, i'râb üzerindeki etkilerini ve cümledeki fonksiyonlarını detaylı bir şekilde ele alır. Bazı âyetlerde harf-i cerlerin takdirî olarak var kabul edilmesi gerektiğini belirtirken, kıraat farklılıklarının bu yapı üzerindeki etkisini de değerlendirir. Özellikle ب، في، ك، ت، من، إلى، عن، على gibi temel harf-i cerlerin yer aldığı âyetlerde, bu edatların mecrûr isimlerle olan ilişkisini açıklar ve dilbilgisel açıdan nasıl anlam kazandıklarını inceler. Ayrıca, harf-i cerlerin mecrûr isimler üzerindeki semantik etkisini vurgulayarak, bu yapıların âyetlerin anlamını nasıl güçlendirdiğine dikkat çeker. Eserde, Arap gramer kurallarına dayanarak klasik müfessirlerin görüşlerine yer verir ve farklı yorumları karşılaştırmalı bir şekilde sunar. Örneğin, *“Şeytan dedi ki: قَالَ فِيمَا أُغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ”* (Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için *فِيمَا* âyetini yorumlarken *“...”*⁵⁷⁴ *senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım.”*

⁵⁷² Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, c. 2, s. 490-491

⁵⁷³ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 3, s. 3-41.

⁵⁷⁴ el-Arâf, 7/16.

ifadesindeki ب harf-i cerrinin sebebiyet anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, yalnızca kendi yorumuyla yetinmeyip farklı âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.

Şevkânî, bazı âlimlerin ب harfinin kasem (yemin) anlamında olduğunu savunduğunu ve bu durumda âyetin takdirinin فَبِأَعُوذُكَ إِلَّايَ şeklinde olacağını ifade etmiştir. Başka bir değerlendirmeye göre ise لام (illet) anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Bazı âlimlere göre ise bu harfin beraberlik مَعَ (beraberlik) anlamı taşıdığını zikretmiş ve âyetin takdirinin فَمَعَ إِعْوَازُكَ إِلَّايَ şeklinde açıklamıştır.⁵⁷⁵

Bu değerlendirmeler, harf-i cerlerin farklı anlamlara gelebileceğini ve âyetin yorumlanışını doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir. Şevkânî'nin bu yaklaşımı, sadece bir görüşü öne çıkarmak yerine, farklı gramer yorumlarını karşılaştırmalı olarak ele almasını sağlamaktadır. Bu durum, okuyucuya âyetlerin dilbilgisel yapısını daha iyi kavrama fırsatı sunarken, aynı zamanda Arapça dil kurallarının tefsir ilmindeki önemini vurgulamaktadır. Harf-i cerlerin anlam katmanlarıyla birlikte değerlendirilmesi, âyetin içerdiği mesajın daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak tefsir ilminde geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Böylece, Şevkânî'nin ele aldığı bu dilbilgisel analizler, Kur'an'ın anlamına yönelik çok yönlü bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Genellikle cer ve mecrûr, müteallıklarından yani bağlı oldukları fiil veya anlam unsurlarından sonra gelir. Ancak bazı özel durumlarda öne alınabilirler. Şevkânî de cer ve mecrûrun müteallığının önüne geçme durumların ele almıştır. Örneğin, Şevkânî, رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ “*Rabbimiz! Yalnız sana dayandık, sana yöneldik. Dönüşümüz de ancak sanadır.*”⁵⁷⁶ âyetini açıklarken, âyette geçen عَلَيْكَ ve

⁵⁷⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 466.

⁵⁷⁶ el-Mümtehine, 60/4

iki kez tekrarlanan إِلَيْكَ ifadelerinin, kendilerinden sonra gelen fiillere bağı olduğunu belirtmiştir. Cer ve mecrûrların öne alınmasının nedenini ise, tevekkül (عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا), yönelme (إِلَيْكَ أَتَيْنَا) ve dönüş (وَالْإِلَيْكَ الْمَصِيرُ) kavramlarının yalnızca Allah'a özgü kılınarak vurgulanması ve bir özelleştirme (tahsis) anlamı taşımasıyla açıklamıştır.⁵⁷⁷

Şevkânî'nin bu değerlendirmesi, âyetlerdeki kelime sırasının yalnızca dilbilgisel bir zorunluluk olmadığını, aynı zamanda anlamın derinleşmesine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. İlgili âyette olduğu gibi tevekkül, yönelme ve dönüş gibi kavramların özelleştirilmesi, cümlelerin verdiği mesajın daha etkili ve vurgulu hale gelmesini sağlamaktadır. Bu tür dilsel analizler, Kur'an'ın anlam dünyasını daha iyi kavrayabilmek için önemli bir yaklaşım sunmaktadır.

Şevkânî, cer harflerinin geçişsiz (lazimî) fiilleri geçişli (müte'addî) hale getirebileceği konusuna da değinmiştir. Örneğin, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız.”⁵⁷⁸ âyetini analiz ederken, اتَّقَلْتُمْ fiilinin aslında geçişsiz bir fiil olduğunu, ancak إِلَى harf-i cerrinin eklenmesiyle geçişli hale geldiğini belirtmiştir.⁵⁷⁹

Bu tür kullanımlar, Arap dilinde fiil ve nesne arasındaki bağlantıyı güçlendirmek için önemli bir dilbilgisel araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Harf-i cerler, bazen fiilin anlamını pekiştirirken, bazen de ona yön, sebep veya amaç gibi ek anlamlar kazandırmaktadır. Bu durum, Kur'an'ın ifade gücünü ve inceliklerini ortaya koyarak tefsir ilminde harf-i cerlerin nasıl bir rol oynadığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

⁵⁷⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1483.

⁵⁷⁸ et-Tevbe 9/38.

⁵⁷⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 572.

2.2.3.2. İzâfet ile Mecrûr Olan İsimler

Arapçada izâfet, lâfzî izâfet ve manevî izâfet olmak üzere ikiye ayrılır. Lâfzî izâfet, sıfat türünden olan kelimelerin kendi mââmûllerine izâfe edilmesiyle oluşur. Bu tür izâfet, genellikle kelimenin hafifletilmesi (tahfif) amacı taşır.⁵⁸⁰ Şevkânî bu konuya değinmiştir. Örneğin, *إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ* “*Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.*”⁵⁸¹ âyetini i‘râb yaparken, mübalege sıfat olan *سَمِيعُ* kelimesinin, mefûlu olan *الدُّعَاءِ* kelimesine izâfe edildiğini belirtmiştir. Buradaki hafifletme, *سَمِيعُ* kelimesindeki tenvinin hazf edilmesiyle sağlanmıştır.⁵⁸² Manevî izâfet ise sıfat türünden olmayan bir ismin başka bir isme izâfe edilmesiyle meydana gelir.⁵⁸³

Şevkânî, eserinde tefsirinde muzâfu ileyh ve onun mecrûr olma durumuna değinmiştir. Örneğin, *وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَاداً يُحِبُّوهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ* “*İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler.*”⁵⁸⁴ âyetini yorumlarken, *كَحُبِّ* kelimesinin muzâf, *اللَّهُ* kelimesinin ise muzâfu ileyh olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁵ Burada *اللَّهُ* kelimesi, izâfet terkinin gereği olarak mecrûr konumdadır.

Şevkânî, izâfet yapılarının anlam üzerindeki etkisini vurgulayarak, muzâfun ileyhinin aidiyet, tahsis veya açıklık kazandırma işlevi gördüğünü belirtir. Örneğin, *وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* “*Biz ona şah damarından daha yakınız.*”⁵⁸⁶ âyetini i‘râb

⁵⁸⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, c. 3, s. 87.

⁵⁸¹ İbrâhîm, 14/39.

⁵⁸² eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 750.

⁵⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, c. 3, s. 87.

⁵⁸⁴ el-Bakara, 2/165.

⁵⁸⁵ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 107.

⁵⁸⁶ Kâf, 50/16

ederken, حَبْلٍ الْوَرِيدِ ifadesindeki izâfetin açıklık (beyan) anlamında olduğunu belirtmiştir. İzâfetin takdiri حَبْلٍ مِنْ الْوَرِيدِ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁷

Şevkânî, bazı durumlarda muzâfun ileyhin hazfedilebileceğini ve anlamının bağlamdan çıkarılabileceğine değinmiştir. Örneğin, وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّیُّهَا “Herkesin yöneldiği bir yön vardır.”⁵⁸⁸ âyetinde geçen لِكُلِّ lafzının muzâfun ileyhisinin hazfedildiğini ve takdirinin لِكُلِّ أَهْلِ دِينٍ وَجْهَةٌ şeklinde olduğunu açıklamıştır. Şevkânî, لِكُلِّ kelimesinin sonundaki tenvinin hazfedilmiş muzâfun ileyhiye işaret ettiğini belirtmiştir.⁵⁸⁹

Bu durum, izâfet terkinde bazen muzâfun ileyhin hazfedilerek cümlelerin bağlamından anlaşılabilceğini göstermektedir. Böyle bir kullanım, Arapça’da ifadeyi daha özlü hale getirmekle birlikte anlamı güçlü bir şekilde korur.

2.2.4. Tevâbi

Tevâbi terimi, tâbi kelimesinin çoğuludur. İ’râb açısından bağımsız olmayan ve kendisinden önce gelen kelimenin hükmüne uyan sözcüklere tevâbi adı verilir.⁵⁹⁰ Tevâbi, beş gruba ayrılmaktadır: sıfat, bedel, tekîd, atf-ı nesak ve atf-ı beyân.⁵⁹¹ Tabi’lerin üç temel şartı vardır: Birincisi, tâbi’lerden hiçbirisi, normal şartlarda metbû’un önüne geçemez. İkincisi, metbû’un âmilleri, tâbi’lerin de âmilidir. Üçüncüsü, tâbi’lerin i’râbı, metbû’larının i’râbına uygun olur.⁵⁹²

⁵⁸⁷ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 1399.

⁵⁸⁸ el-Bakara, 2/148.

⁵⁸⁹ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 102.

⁵⁹⁰ bkz: Molla Câmi, **el-Fevâidu’d-Diyâiyye**, c. 2, s. 539-541; İbn Akîl, **Şerhu İbn Akîl**, c. 3, s. 190.

⁵⁹¹ İbn Akîl, **Şerhu İbn Akîl**, c. 3, s. 191.

⁵⁹² Takiyuddin Muhammed b. Ali el-Birgîvî, **Mecmuatu’n-Nahv**, Yasin Yayınları, İstanbul 2013, s. 170.

2.2.4.1. Sıfat

Sıfat, “bir isimden sonra gelen ve o ismin ya da o isme bağlı diğer isimlerin çeşitli niteliklerini açıklayan müştak türü kelimeler” veya “herhangi bir ismi niteleyen sözcük ya da söz öbekleri” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹³ Arap dilbilgisinde sıfat, na’t terimiyle de ifade edilmektedir. Bu bağlamda, sıfat terimi Basra dil ekolü tarafından tercih edilirken, Kûfe dil ekolü ise na’t terimini kullanmayı benimsemiştir.⁵⁹⁴ Sıfatlar, Kur’ân-ı Kerîm’de anlamı güçlendirmek ve nitelikleri vurgulamak amacıyla birçok âyette yer almaktadır.

Şevkânî, eserinde söz konusu tâbî kavramını ele alırken kimi zaman sıfat, kimi zaman ise na’t terimini kullanmıştır. Müellifin sıfat terimini kullandığı yerlere örnek olarak, A’lâ sûresi’nin 1. âyeti verilebilir: سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى “Yüce Rabbinin adını tesbih et”⁵⁹⁵ Şevkânî, âyette geçen الْأَعْلَى kelimesinin gramatik tahlilini yaparken iki farklı görüşü dile getirmiştir. Birinci görüşe göre, اسْمَ kelimesinin sıfatıdır. İkinci görüş ise سَبِّحْ kelimesinin sıfatı olduğu yönündedir. Şevkânî, وَالْأَوَّلُ أَوْلَى “Birinci görüş daha evladır” ifadesi ile birinci görüşü tercih etmiştir.⁵⁹⁶

Görüldüğü üzere, Şevkânî, yaptığı değerlendirmede Basra ekolünün görüşünü benimseyerek sıfat terimini tercih etmiştir.

⁵⁹³ Ebu’l-Bekâ Abdullah b. Huseyn el-Ukberî, **el-Lubâb fi ‘İlel’l-Binâ’i ve’l-İ’râb**, (thk, Gâzî Muhtar Tuleymât), by., Dımaşk 1995, c. 1, s. 405.

⁵⁹⁴ Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Hem’u’l-Hevâmi’ fi’n-Nahvi**, (thk, es-Seyyid Muhammed Bedruddin en-Na’sani), by., Kum 1985, c. 2, s. 116.

⁵⁹⁵ A’lâ, 87/1.

⁵⁹⁶ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 1611.

Öte yandan, Şevkânî, *دُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ* “*Arşın sahibidir çok yücedir.*”⁵⁹⁷ âyetinin grametik izahını yaparken Kûfe dil ekolünün terimini de kullanarak *الْمَجِيدُ* kelimesinin *دُو* ifadesinin na’ tı olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁸

Bu durum, Şevkânî’nin bu konuda belirli bir dil ekolüne bağlı kalmadığını, aksine nahiv alanında da diğer ilmi meselelerde olduğu gibi objektif bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.

Sıfatın bazı temel kuralları vardır. Bunlardan en önemlisi, sıfatın mevsûfa yani nitelendirdiği kelimeye uygunluk göstermesidir. Bu uygunluk, dört temel alanda gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, sıfatın marifelik ve nekirelik bakımından mevsûfa uyumudur. Sıfatın mevsûfa uygunluk göstermesi gereken bir diğer husus ise müzekkerlik ve müenneslik özellikleridir. Bunun yanı sıra, sıfatın mevsûfa uygunluk göstermesi gereken bir diğer alan adettir. Eğer mevsûf müfred ise sıfat da müfred olmalı; mevsûf tesniye ise sıfat da tesniye olmalı; mevsûf cem’ ise sıfat da cem’ olmalıdır. Son olarak, i’râb açısından da sıfatın mevsûfa uygunluk göstermesi gereklidir.⁵⁹⁹ Şevkânî, Fecr Sûresi’nde geçen *وَلَيَالٍ عَشْرٍ* “*on geceye*”⁶⁰⁰ âyetini tefsir

ederken, *عَشْرٍ* ifadesinin *لَيَالٍ* kelimesinin sıfatı olarak geldiğine ve bu kelimeye uyum sağladığına dikkat çekmiştir.⁶⁰¹ Bu uyum, sıfatın marifelik bakımından mevsûfa uygun olması, müzekkerlik yönünden mevsûfa tabi olması, müfred olarak gelmesi ve i’râb açısından cer harekesiyle mevsûfa uygunluk göstermesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Şevkânî, sıfat ve mevsûf uyumuna her ne kadar özen göstermiş olsa da, araştırmalarımız sonucunda Fussilet sûresi’nin ilk âyetlerini açıklarken *كِتَابٌ فُصِّلَتْ*

⁵⁹⁷ el-Burûc, 85/15.

⁵⁹⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1605.

⁵⁹⁹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 3, s. 192-193.

⁶⁰⁰ el-Fecr, 89/2.

⁶⁰¹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1617.

كِتَابُ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ, Şevkânî, ⁶⁰² “*Âyeteri uzun uzun açıklanmış bir kitab...*”

kelimesine sıfat olarak bağlamakta ve bu cümleyi mahallen mansûb olarak değerlendirmektedir. ⁶⁰³ Ancak burada dikkat çekici bir durum söz konusudur: كِتَابُ

kelimesi merfû olduğuna göre, ona sıfat olarak gelen cümlelerin de merfû olması gerekir. Dolayısıyla, cümlelerin mahallen mansûb olarak değerlendirilmesi, i’râb açısından bir tutarsızlık doğurmaktadır.

Bu bağlamda, Şevkânî’nin burada sehven (yanlışlıkla) “mahallen mansûb” ifadesini kullandığı ve aslında “mahallen merfû” demek istediği anlaşılmaktadır.

Sıfatın tekrarı, sıfatın temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tekrarlanan sıfatlar, atıflı ya da atıfsız bir şekilde ifade edilebilir. Eğer tekrarlanan sıfatların nitelediği mevsûf tek bir varlık ise ve bu sıfatlar arasında ortak bir yön bulunuyorsa, sıfatları atıf yoluyla birleştirmek daha uygun bir yöntemdir. Ancak, sıfatlar arasında ortak bir yön bulunmadığı durumlarda, bu sıfatların atıf yoluyla birleştirilmesi uygun görülmemiştir. ⁶⁰⁴ Atıflı ve atıfsız tekrarlanan sıfatın Kur’ân’da pek çok örneği mevcuttur.

Şevkânî, sıfatlar arasında ortak bir yön bulunmadığında sıfatların atıf yoluyla birleştirildiğine dikkat çekmiş ve Mâ’ûn sûresi’nin فَذَلِّكَ الَّذِي يُدْعُ الْيَتِيمَ “İşte o, yetimi itip kakar;” ⁶⁰⁵ âyetini tefsir ederken fe harfinin gizli bir şart cümlesinin cevabının başında yer aldığını ifade etmiş ve aynı zamanda bu harfin atıf edatı olabileceğini de belirtmiştir. Şevkânî, fe harfinin önceki الَّذِي يُكَذِّبُ “Dini Yalanlayanı...” ⁶⁰⁶ ifadesine atfedildiğini ve bunun sıfatın sıfata atfı olduğunu açıklamıştır. ⁶⁰⁷

⁶⁰² Fussilet, 41/3.

⁶⁰³ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1309.

⁶⁰⁴ Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Suheyli, *Netâicu’l-Fiker fi’n-Nahvi*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 186-188.

⁶⁰⁵ el-Mâ’ûn, 107/2.

⁶⁰⁶ el-Mâ’ûn, 107/1.

⁶⁰⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1658.

Arap dilinde asıl olan, sözün açıkça ifade edilmesidir. Ancak, bazı durumlarda sözün hazf edildiği de görülmektedir. Bu bağlamda, Arap dilinde hazf edilen unsurlar arasında sıfatlar da yer almaktadır. Sıfat ile mevsûf arasında anlam açısından güçlü bir bağ bulunsa da, bazı özel durumlarda sıfatın hazf edilmesi mümkündür. Sıfatın hazf edildiği yerlerde, sıfatın anlamı genellikle bağlamın (karînenin) delâletiyle ve mevsûfun zikredilmesiyle anlaşılmaktadır.⁶⁰⁸

Şevkânî de sıfatın gizli geldiğine değinmiştir. Örneğin **يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا**

“...her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.”⁶⁰⁹ âyetini tefsir ederken, **أَيُّ كُلِّ سَفِينَةٍ**

صَالِحَةٍ ifadesini kullanmış ve burada **سَفِينَةٍ** kelimesinin sıfatı olan **صَالِحَةٍ** lafzının hazf edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, Ubeyy b. Ka’b ve İbn Abbas’tan, **يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ** şeklinde sıfatın zikredilerek okunan bir kıraati de aktarmıştır.⁶¹⁰ Âyette sıfatın hazine işaret eden karine, **فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا** “...onu kusurlu yapmak istedim”⁶¹¹ ifadesidir. Çünkü âyetinde akışından açıkça anlaşılmaktadır ki kral, yalnızca kusursuz gemilere el koymaktaydı.

Sıfat, mana ve şekil açısından farklı türlere ayrılmaktadır. Mana yönünden sıfat, hakîkî ve sebebî (dolaylı) olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Hakîkî sıfat, doğrudan mevsûfu niteleyen ve onunla marifelik-nekirelik, müzekkerlik-müenneslik, sayı ve i’rab yönünden uyum içinde olan bir sıfattır.⁶¹² Bu özellikler, hakîkî sıfatların, mevsûf ile gramatik açıdan tam bir uyum içinde olduğunu göstermektedir.

⁶⁰⁸ es-Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 1, s. 220.

⁶⁰⁹ el-Kehf, 18/79.

⁶¹⁰ eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 871.

⁶¹¹ el-Kehf, 18/79.

⁶¹² Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî, **Şerhu’l-Ezheriyye**, el-Matbû‘u’l-Kubrâ, Kahire ts., s. 29.

Sebebî sıfat, mevsûfla dolaylı bir ilişki kurarak onu ilintili bir sözcük üzerinden niteleyen sıfattır. Daima müfred olan bu sıfat, marifelik-nekirelik ve i'râb'da mevsûfuna, müzekkerlik ve müenneslikte ise kendisinden sonra gelen isme uyar.⁶¹³

Şevkânî sebebî sıfatlara da işaret etmiştir. Örneğin, رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ (Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar...) ⁶¹⁴ âyetini açıklarken, الظَّالِمُ kelimesinin her ne kadar الْقَرْيَةِ lafzının sıfatı olarak gelmişse de, gerçekte أَهْلِهَا lafzının yani orada yaşayanların sıfatı olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁵ Zira, zalim olan şehir değil, içinde yaşayan halktır.

Şekil yönünden sıfatlar müfred, cümle ve şibh-i cümle olmak üzere üçe ayrılır. Cümle ve şibh-i cümle olmayan sıfatlara müfred sıfat denir. Müfred sıfat, ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i tafdîl ve sıfat-ı müşebbehe gibi müştak âmillerden veya masdar, ism-i işaret ve ism-i mensûb gibi müştaklara tevili mümkün olan isimlerden meydana gelir.⁶¹⁶

Şevkânî, eserinde âyetlerin i'râbını yaparken, müfred sıfatlardan da bahsetmiştir. Örneğin, مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بِالْغِ كَعْبَةِ (Ka'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan...) ⁶¹⁷ âyetini tefsir ederken, âyette müfred olarak gelen بِالْغِ كَعْبَةِ kelimesinin هَدْيًا sözcüğü için sıfat olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, burada kullanılan izafenin hakiki bir izafe olmadığını, dolayısıyla izafenin marifelik kazandırmadığını ve sıfatla bir çelişki bulunmadığını belirtmiştir.⁶¹⁸

⁶¹³ el-Ezherî, *Şerhu'l-Ezheriyye*, s. 29-30.

⁶¹⁴ en-Nisâ, 4/75.

⁶¹⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 312.

⁶¹⁶ Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu's-Suyûtî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, M. Nuri Nas Kitap Evi, Mardin ts., s. 150.

⁶¹⁷ el- Mâide, 5/95.

⁶¹⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 395.

Cümle şeklinde gelen sıfat, isim veya fiil cümlesi olarak bulunabilir; ancak fiil cümlesi şeklinde gelmesi daha yaygındır.⁶¹⁹ Şevkânî, eserinde âyetlerin i'râbını yaparken cümle sıfatlara da değinmiştir. Örneğin, الرَّكَّابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ “*Elif Lam Ra. Bir kitap sana indirdik ki...*”⁶²⁰ âyetini açıklarken, cümle şeklinde gelen أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ ifadesinin mahallen merfû olup, كِتَابٌ kelimesinin sıfatı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, أَنْزَلْنَاهُ kelimesinde bulunan mansûb هـ zamirinin sıfatı mevsûfa bağladığını ifade etmiştir.⁶²¹

Sıfatın cümle değil de cer mecrûr veya zarf şeklinde gelmesine şibh-i cümle denir.⁶²² Şevkânî, eserinde âyetlerin i'râbını yaparken şibh-i cümle sıfatlara da değinmiştir. Örneğin, إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ “*Bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur...*”⁶²³ âyetini açıklarken, مِنْكُمْ ifadesinin cer mecrûr olup kendisinden önceki عُصْبَةٌ kelimesinin sıfatı olarak geldiğini ifade etmiştir.⁶²⁴

2.2.4.2. Bedel

Cümlelerin hükmünden doğrudan kastedilen öğeye bedel, onun tâbi olduğu unsura ise mubdelun minh denir.⁶²⁵

Şevkânî, eserinde âyetlerin i'râbını yaparken bedel konusuna da yer vermektedir. Bu kapsamda, bedelu'l-küll, bedelu'l-ba'd ve bedelu'l-iştimâl türlerini ele almaktadır.⁶²⁶ Ayrıca, bedelin farklı türlerini açıklayarak mubdelun minh ile olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.

⁶¹⁹ Abdülfettâh Ahmed el-Hamûz, *et-Te'vîlu'n-Nahvî fî'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1981, c. 2, s. 983.

⁶²⁰ İbrahim, 14/1.

⁶²¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 737.

⁶²² el-Hamûz, *et-Te'vîlu'n-nahvî fî'l-Kur'ân'il-Kerîm*, s. 1027.

⁶²³ en-Nûr, 24/11.

⁶²⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1001.

⁶²⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 308-309.

⁶²⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 250, 893, 1615.

A. Bedelu'l-Kül

Metbû'uyla tamamen aynı olan bedel türüne bedelu'l-kul denir.⁶²⁷ Musannıf, eserinde bu bedel türüne değinirken genellikle sadece bedel ifadesini kullanır.⁶²⁸ Ancak farklı bir bedel türünden bahsedecekse, o türün adını özellikle belirtir.⁶²⁹ Bazı yerlerde ise بدل الكل “bedel'ul-kül” veya بدل الكل من الكل “bedelu'l-kül mine'l-kül” ifadelerine kullanmaktadır.⁶³⁰ Örneğin, ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا “Sonra o kederin arkasından üzerinize Allah bir emniyet, bir uyku indirdi.”⁶³¹ âyetini i'râb ederken, buradaki نُعَاسًا lafzının أَمْنَةً lafzının bedeli olduğunu belirtmiştir.⁶³² Görüldüğü üzere, Şevkânî burada sadece bedel ifadesiyle yetinmiştir.

Şevkânî, nekire bir ismin marife bir isme bedel olabileceğine de değinmiştir. Örneğin, كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ “Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız.”⁶³³ âyetini tefsir ederken, âyetteki nekire نَاصِيَةٍ lafzının marife olan النَّاصِيَةِ kelimesinin bedeli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kûfilere göre, nekire bir ismin marife bir isme bedel olabilmesi için bir sıfat ile desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, كَاذِبَةٍ ve خَاطِئَةٍ lafızlarının sıfat olarak kullanıldığını açıklamıştır. Şevkânî, Basra dil ekölünün böyle bir şartı aramadığını dolayısıyla nekire bir ismin mutlak olarak marife bir ismin bedeli olabileceğini ifade etmiştir.⁶³⁴

Şevkânî tefsirinde açık bir ismin zamire bedel olabileceğini belirtmektedir. Örneğin, الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ “Sadakalar hususunda gönüllü

⁶²⁷ İbn Hişâm Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 308-309.

⁶²⁸ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 87, 95, 1657.

⁶²⁹ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 893, 1615.

⁶³⁰ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 424, 1149.

⁶³¹ Âl-i İmrân, 3/154.

⁶³² eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 250.

⁶³³ el-Alak, 96/15-16.

⁶³⁴ eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, s. 1640.

bağışta bulunan mü'minlerle,⁶³⁵ ”الَّذِينَ edatının cer mahallinde olup, kendisinden önce geçen وَنَجَّوَاهُمْ kelimelerinde bulunan هُمْ zamirlerinin bedeli olabileceğini ifade etmektedir.⁶³⁶

B. Bedelu'l-Ba'd

Bedelu'l-ba'd, bedelin, mubdelun minh'in bir kısmını teşkil ettiği bedel türüdür.⁶³⁷ Şevkânî, eserinde âyetlerin grametik izahını yaparken bu bedel türüne de değinmiştir. Örneğin, إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا, “Ancak tövbe edip inanan ve salih amel işleyenler başka. Onlar cennete, Rahmân'ın, kullarına gıyaben vaad ettiği “Adn” cennetlerine girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır...”⁶³⁸ âyetini tefsir ederken, جنات عدن ifadesinin, الْجَنَّة lafzının bedelu'l-ba'dı olduğunu belirtmiştir.⁶³⁹

Şevkânî, bazen âyette bulunan bir ifadenin farklı bedel türlerine işaret edebileceğini belirtmiştir. Örneğin قَالَ الْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ اسْتَكَبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ آمَنَ “Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki:”⁶⁴⁰ âyetteki لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ ifadesini iki farklı şekilde değerlendirmiştir. Şâyet, الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ “zayıf görülen” ifadesine dönüyorsa, الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ cümlesinin bedelu'l-ba'dı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü zayıf olanlar arasında mümin olmayanlar da bulunmaktadır.

⁶³⁵ et-Tevbe, 9/78-79.

⁶³⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 587.

⁶³⁷ İbn Hişâm *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 309.

⁶³⁸ Meryem, 19/60-61.

⁶³⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 893.

⁶⁴⁰ el-A'râf, 7/75.

Ancak, eğer قَوْمِهِ zamiri قَوْمِهِ ifadesine dönüyorsa, bu durumda قَوْمِهِ kelimesinin bedelu'l-külü olduğunu belirtmiştir.⁶⁴¹

Şevkânî'nin bu yorumu, bedelin âyetteki kelimeler arasındaki ilişkiye bağlı olarak nasıl farklı şekillerde ortaya çıkabileceğini ve anlamı nasıl etkileyebileceğini göstermektedir.

Bedelu'l-İştîmâl

Bedelu'l-iştîmâl, bedel ile mubdelun minh arasında parça-bütün ilişkisi dışında bir bağın bulunduğu bedel türüdür. Bu durumda bedel, mubdelun minh'in ne tamamını ne de bir parçasını ifade eder, ancak anlam açısından onunla bağlantılıdır.⁶⁴² Şevkânî, eserinde bedelu'l-iştîmâl türüne de değinmektedir. Örneğin, أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ *“Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!”*⁶⁴³ âyetini i'râb ederken, كَيْفَ خُلِقَتْ cümlesinin mahallen mecrûr الْإِبِلِ lafzının bedelu'l-iştîmâl olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁴

Bu bağlamda, كَيْفَ خُلِقَتْ ifadesi, الْإِبِلِ kelimesinin bir parçasını veya tamamını değil, onun yaratılış şekliyle ilişkili olan bir anlamı açıklamaktadır. Böylece, bedel ile mubdelun minh arasında anlam bakımından bir ilişki kurulmuş, ancak bu ilişki parça-bütün bağını içermemektedir.

2.2.4.3. Tekîd

Tekîd, bir söz veya söz öbeğini tekrar ederek vurgulamak ve pekiştirmek anlamına gelir.⁶⁴⁵ Tekîd, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Aynı lafzın tekrar

⁶⁴¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 484.

⁶⁴² Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, c. 2, s. 591.

⁶⁴³ el-A'râf, 88/17.

⁶⁴⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1615.

⁶⁴⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. 3, s. 152.

, كلا, كلتا, جميع, عامة, Buna karşılık, edilmesiyle yapılan vurgulamaya lafzî tekîd denir. 646 gibi kelimelerle yapılan pekiştirmelere ise manevî tekîd denir. 646

Şevkânî, eserinde diğer nahiv konularına değindiği gibi tekîd konusuna da değinmiştir. Müecelif grametik tahlillerinde gerek lafzî ve gerekse manevî tekîd çeşitlerine işaret etmiştir. Örneğin, *“Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman,”* 647 âyetteki ikinci دَكَّا kelimesinin, birinci دَكَّا kelimesinin lafzî tekîdi olduğunu ifade etmiştir. 648 Bu bağlamda, ikinci kelimenin tekrarı, birinci kelimenin anlamını pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla yapılmıştır.

Şevkânî, tekîdin ikinci kısmı olan manevî tekîde de değinmiştir. Örneğin, وَإِنَّ 649 *“Şüphesiz cehennem, onların hepsinin buluşacağı yerdir.”* 649 âyetinin i‘râbını yaparken, âyetteki أَجْمَعِينَ lafzının, لَمَوْعِدُهُمْ kelimesinde yer alan zamirin manevî tekîdi olduğunu belirtmiştir. 650

Şevkânî, diğer konularda olduğu gibi tekîd konusunda da grametik kurallara değinmiştir. Örneğin, *“Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin...”* 651 âyetinin i‘râbını yaparken, burada geçen أَنْتَ lafzının, اسْكُنْ fiilinde bulunan gizli zamirinin tekîdi olduğu zikretmiştir. Ayrıca, Şevkânî, zahir bir ismin gizli zamire atfedilebilmesi için, bu gizli zamirin munfasıl bir zamirle tekîd

646 Abdullah b. Muhammed Salih Abdullah el-Eyyûbî, *Şerhu’l-İzhâr*, Medrese Kitabevi, İstanbul 1999, c. 2, s. 205.

647 el-Fecr, 89/21.

648 eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1621.

649 el-Hicr 15/43.

650 Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 762.

651 el-Bakara, 2/35.

edilmesi gerektiğini belirmiştir.⁶⁵² Bu durum, nahiv kaideleri açısından atıf ve tekîd ilişkisini güçlendiren bir gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

2.2.4.4. Atf-ı Beyân

Atf-ı beyân, metbû'nu açıklayan veya sınırlandıran, yoruma açık olmayan ve câmid (türememiş) bir tâb'dir.⁶⁵³ Şevkânî, eserinde âyetleri i'râb ederken atf-ı beyân konusuna da değinmiştir. Örneğin: قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا

وَاحِدًا “...Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a

آبَائِكَ isimlerinin إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ilgili âyette yer alan kulluk edeceğiz.”⁶⁵⁴

lafzının atf-ı beyânı olduğunu açıklamıştır.⁶⁵⁵ Âyetteki, “ataların” ifadesi genel bir anlam taşıırken, ardından gelen İbrahim, İsmail ve İshak isimleri bu genel kavramı açıklayarak, kast edilen ataların kimler olduğunu netleştirmiştir. Zira, nahiv kurallarına göre atf-ı beyân olan ismin metbu'dan daha meşhur olması gereklidir.⁶⁵⁶

Şevkânî, birçok yerde âyetleri tefsir ederken bir kelimenin hem bedel hem de atf-ı beyân olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁵⁷ Örneğin, إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ

بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ “Hani melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir...”⁶⁵⁸ âyetini i'râb ederken, عِيسَى kelimesinin hem الْمَسِيحُ ifadesinin bedeli hem de atf-ı beyânı olabileceğini belirtmiştir.⁶⁵⁹

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı lugavî tefsirlerde de âyette yer alan bir kelime, hem bedel hem de atf-ı beyân olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu iki terim

⁶⁵² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 47.

⁶⁵³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 297.

⁶⁵⁴ el-Bakara, 2/133.

⁶⁵⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 96.

⁶⁵⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 297.

⁶⁵⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 250, 345, 395, 682.

⁶⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/45.

⁶⁵⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 218.

arasında önemli bir fark vardır. Bedelde, mübdelün minh anlam açısından yok sayılabilir. Yani, cümlede olmasa da anlam bozulmaz. Atf-ı beyânda metbû anlamını korur ve ardından gelen kelime onu daha açık hale getirir veya sınırlandırır.⁶⁶⁰

2.2.4.5. Atf-ı Nesak

Atf-ı nesak, tâbi ile metbû arasında atıf harflerinden birinin yer aldığı bir nahiv terimidir. Atıf harfinden önce yer alan unsur matûfun aleyh, sonrasında gelen ise matûf olarak adlandırılır.⁶⁶¹

Atf-ı nesakta en yaygın kullanılan atıf harfleri şunlardır: الواو، الفاء، ثم ، بل، لكن،

حتى، أو، أمّا، أم، لا⁶⁶².

Şevkânî, âyetlerin i'râbını yaparken atıf harflerine değinmektedir. Aynı zamanda harflerin anlamlarını açıklamakta ve cümlelere kattıkları anlamları ele almaktadır.⁶⁶³ Örneğin, *وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ* “Biz ona İshak’ı ve Yakub’u armağan ettik...”⁶⁶⁴ âyetinin i'râbını yaparken *وَيَعْقُوبَ* ifadesinde yer alan vav harfinin atıf harfi olduğunu ve bu ismin kendisinden önce geçen *إِسْحَاقَ* lafzına atfedildiğini belirtmiştir.

Ayrıca, *وَوَهَبْنَا لَهُ* fiil cümlesinin, kendisinden önce gelen *حُجَّتْنَا* isim cümlesine atıf edildiğini de zikretmiştir.⁶⁶⁵ Bunun yanı sıra, Şevkânî, yaptığı grametik izahlarda fiil cümlesinin isim cümlesine atfedilebileceğini vurgulamıştır.

Şevkânîni eserinde bazen atıf harflerinin kendi anlamlarında veya başka bir atıf harfinin manasında da kullanılabileceğine işaret etmiştir. Örneğin, *وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا*,

فَجَاءَهَا بِأُسْنَى يَبَاتًا “Nice memleketleri helâk ettik. Onlara azabımız gece uykusuna

⁶⁶⁰ el-Eyyûbî, *Şerhu'l-İzhâr*, c. 2, s. 225.

⁶⁶¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 3, s. 224.

⁶⁶² Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, c. 2, s. 93.

⁶⁶³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 385, 431, 464, 1335.

⁶⁶⁴ el-En'âm, 6/84.

⁶⁶⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 431.

dalmışken, yahut gündüz istirahat hâlinde iken gelmişti.”⁶⁶⁶ ilgili âyetin grametik tahlilini yaparken فَجَاءَهَا cümlesinin kendisinden önceki أَهْلَكْنَاهَا cümlesine atıf edildiğini belirtmiştir. Ancak Şevkânî, ف edatının tertip anlamı taşıdığını ve bunun, azabın helakten sonra gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için, âyette geçen أَهْلَكْنَاهَا ifadesinin ارَادَ إِهْلَاكَهَا “helak etmek istemek” anlamında olduğunu söylemiştir. Böylece, âyetin zahiren çelişkili gibi görünen ifadesinin aslında bir tutarsızlık içermediğini açıklamıştır.

Öte yandan Şevkânî, dil âlimlerinden Ferrâ’nın görüşüne de yer vererek, ف edatının burada asıl anlamında değil, vav atıf harfî anlamında kullanıldığını ve bu nedenle sıralama zorunluluğu bulunmadığını nakletmiştir. Böylece âyetteki zahiri çelişkinin ortadan kalktığını ifade etmiştir.⁶⁶⁷

Şevkânî, bazı durumlarda âyette geçen atıf edatının yalnızca atıf anlamı taşımadığını, farklı bir anlamda da değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Örneğin, ح وَالْكِتَابِ “Hâ. Mîm. Apaçık Kitab’a andolsun ki...”⁶⁶⁸ âyetinde yer alan وَالْكِتَابِ ifadesindeki vav harfini iki farklı şekilde açıklamıştır. Eğer ح ifadesi kasem manasında kullanılmışsa, vav harfini atıf edatı olarak kabul etmiştir. Ancak ح ifadesi kasem amacı taşımıyorsa, bu durumda vav harfinin bizzat kasem edatı olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁹

Bu yorum, Arap dilinde bağlaçların her zaman sabit bir anlam taşımadığını ve bağlamına göre farklı işlevler üstlenebileceğini göstermektedir. Böylece, Şevkânî’nin

⁶⁶⁶ el-A’râf, 7/4.

⁶⁶⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 464.

⁶⁶⁸ ez-Zuhurf, 43/1-2.

⁶⁶⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1335.

dilbilgisel analizleri, Kur'an'ın anlam katmanlarını daha iyi kavrayabilmek için önemli ipuçları sunmaktadır.

Şevkânî eserinde nahiv âlimlerinin atıf konusundaki ihtilaflarına da yer vermiştir. Örneğin, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى “*Muhakkak ki inananlar, yahudiler, sabiiler ve hristiyanlardan..*”⁶⁷⁰ âyetini açıklarken Kisâi ve Ahfeş'ten وَالصَّابِئُونَ ifadesinin هَادُوا kelimesindeki zamire atıf edildiğini nakletmiştir. Ancak Şevkânî Nahrâs'ın bu görüşün Zeccâc tarafından iki açıdan hatalı değerlendirdiğini belirtmiştir. Birinci sebep: Gizli bir merfû zamire atıf yapılabilmesi için o zamirin öncelikle tekîd edilmesi gerekir. Söz konusu âyette böyle bir tekîd bulunmamaktadır. İkinci sebep: Matûf ile matûfun aleyh hükümde ortak olmalıdır. Bu durumda Sabîilerin de Yahudilerden olmasını gerektiği, ancak bunun imkansız olduğu ifade edilmiştir. Ferrâ' ise وَالصَّابِئُونَ kelimesinin إِنَّ edatının ismine atıf olduğunu belirtmiş. Ancak kelimenin merfû olma sebebini, إِنَّ edatının zayıf bir âmil olmasına bağlamıştır. Zira إِنَّ edatı yalnızca isme etki eder, haberde ise etki etmez. Bu nedenle, وَالصَّابِئُونَ ifadesinin إِنَّ edatını isminin mahalline veya إِنَّ ve isminin mahalline atıf olduğu söylenebilir. Şevkânî ise وَالصَّابِئُونَ ile وَالنَّصَارَى kelimelerinin merfû olmasının sebebini, onların mübteda olması ve haberlerinin gizli bulunmasıyla açıklamıştır. Âyetin takdirini ise şu şekilde yapmıştır: وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى كَذَلِكَ “*Sâbiiler ve Hristiyanlar da aynı hükme tabidir.*”⁶⁷¹

⁶⁷⁰ el-En'âm, 5/69.

⁶⁷¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 385.

2.2.5. Nahivle İlgili Diğer Konular

Bu başlık altında, bazı önemli nahiv konuları olan Zamirler, İsm-i Mevsûl, İsm-i İşâret ve Gayr-ı Munsarif üzerinde durulacaktır. Bu konular, Arap dilinde cümle yapısını anlamak ve doğru kullanmak için temel unsurlar arasında yer almaktadır.

2.2.5.1. Zamirler

İsm-in yerini tutan kelimelere zamir denir. Zamirler, muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Muttasıl zamirler, cümlede merfû, mansûb ve mecrûr konumunda kullanılabilirken, munfasıl zamirler yalnızca merfû veya mansûb olarak kullanılmaktadır.⁶⁷²

Şevkânî, tefsirinde muttasıl ve munfasıl zamirler hakkında kapsamlı ve sistematik bir bölüm sunmamaktadır. Ancak, tefsir boyunca âyetlerin açıklamaları esnasında, özellikle dilbilimsel analizler yaparak bu tür zamirlerin kullanımı ve işlevleri hakkında detaylı değerlendirmelere yer vermektedir. Örneğin, tekîd konusuna dair daha önce bahsedildiği gibi, Şevkânî, *وَرَوَّجَكَ الْجَنَّةَ*, “Dedik ki: *“Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin...”*”⁶⁷³ âyetinin i‘râbını yaparken, burada geçen *وَرَوَّجَكَ* ifadesinin, *اسْكُنْ* fiilinde bulunan gizli zamire atıfta bulunulabilmesi için bu zaminin munfasıl bir zamirle tekîd edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tekîd için gelen munfasıl zaminde *أَنْتَ* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁴

Şevkânî’nin açıklamalarından da anlaşıldığı üzere, zamirlerle ilgili herhangi bir mesele gündeme geldiğinde, ilgili konuya mutlaka değinmektedir.

Örnek 1:

⁶⁷² Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmi’ maa Şerhi Cem‘i’l-Cevâmi’*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, c. 1, s. 190-210.

⁶⁷³ el-Bakara, 2/35.

⁶⁷⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 47.

وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.”⁶⁷⁵

Şevkânî, bu âyetin grametik analizini yaparken, âyetteki إِيَّايَ zamirinin gizli bir fiilden önce geldiğini ve bunun bir ihtisas (özelleşme) ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, إِيَّايَ فَارْهَبُونِ ifadesiyle ilgili olarak, مِثْلَ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ örneğini vererek burada bir iştiğâl olduğunu vurgulamıştır. Şevkânî’ye göre bu ihtisas, Zemâhşerî’nin de tefsirinde belirttiği gibi, Fâtîha sûresindeki “إِيَّاكَ نَعْبُدُ” âyetindeki ihtisastan daha güçlüdür. Bunun sebebi, fiilin hem gizli olması hem de farklı bir şekilde tekrar ifade edilerek vurgunun artırılmasıdır.⁶⁷⁶ Şevkânî, sözlerinden anlaşıldığına göre, إِيَّايَ فَارْهَبُونِ ifadesinin takdiri şu şekildedir: إِيَّايَ ارْهَبُوا فَارْهَبُونِ.

Ayrıca, Şevkânî, sûredeki âyet uyumu için فَارْهَبُونِ kelimesindeki ي zamirinin hazfe gittiğini belirtmiştir.⁶⁷⁷

Örnek 2:

.... قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

*“Biz ancak ıslah edicileriz!” derler. İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.”*⁶⁷⁸

Şevkânî, ilgili âyeti açıklarken, münafıkların مُصْلِحُونَ ifadesinde ما harfiyle yaptıkları özelleştirmeye karşılık, Yüce Allah’ın onlara daha güçlü bir vurguyla أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ ifadesiyle cevap verdiğini belirtmiştir. Burada Yüce Allah

⁶⁷⁵ el-Bakara, 2/40.

⁶⁷⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 51.

⁶⁷⁷ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 51.

⁶⁷⁸ el-Bakara, 2/11-12.

münafıklara yönelik bir tepki verirken, birkaç dilbilgisel unsurla vurguyu pekiştirmiştir. İlk olarak, dikkat çekme edatı olan **أَلَا** ile okuyucunun dikkati bu ifadeye yönlendirilmiştir. Ardından, **إِنَّ** edatıyla güçlendirilen bir pekiştirme yapılmıştır. Daha sonra pekiştirme, özellikle haber olan **الْمُفْسِدُونَ** kelimesinin belirlilik (marife) özelliği taşımasıyla daha belirgin hale gelmiştir. Bunu yanı sıra, zamirul fasl olan **هُمْ** kelimesinin kullanımı da, vurguyu pekiştiren bir diğer dilbilgisel unsur olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁹

Şevkânî'nin açıklamalarından, tefsirinde zamirlerin anlam üzerindeki etkisini vurguladığı ve dilsel araçların, özellikle zamirlerin, anlamı nasıl derinleştirdiği ve güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Örnek 3:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir. O gün, herkes gelip kendi canını kurtarmak için uğraşır...”*⁶⁸⁰

Şevkânî, âyetin tahlilini yaparken **بَعْدِهَا** kelimesindeki zamirin merci'ine yani dönüş yerine dikkat çekmiş ve sırasıyla şu ihtimalleri belirtmektedir: Zamir, **فُتِنُوا** ifadesinden anlaşılan **الْفِتْنَةِ**, **هَاجَرُوا** ifadesinden anlaşılan **الْمُهَاجِرَةِ**, **جَاهَدُوا** ifadesinden

⁶⁷⁹ eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, s. 31.

⁶⁸⁰ en-Nahl, 16/110-11.

anlaşılan الْجِهَادِ veya صَبَرُوا ifadesinden anlaşılan الصَّبْرِ kelimesine dönebilir. Ayrıca, zamirin hepsini birden kapsayabileceğinin de mümkün olduğunu zikretmiştir.⁶⁸¹

Müellif, bir sonraki âyette geçen نَفْسِهَا kelimesindeki zamirin, öncesinde yer alan نَفْسٍ kelimesine döndüğünü belirtmiştir. Ancak burada zahiren bir çelişki olabileceğini ifade etmiştir. Çünkü نَفْسٍ lafzının, نَفْسٍ kelimesine dönen zamire izafe edilmesi, gramatik açıdan sorunlu görünmektedir. Zira muzâf ve muzâfun ileyhi farklı varlıklar olmalıdır. Buna cevap olarakda şöyle söylenilebileceğini ifade eder: Zamirin döndüğü ilk نَفْسٍ kelimesi, insanın tüm bedenini ifade etmektedir. Muzâf olan ikinci نَفْسٍ ise kişinin bizzat kendisini, yani öz varlığını kastetmektedir. Şevkânî, âyetin takdirini şu ifadelerle belirtmektedir: يَوْمَ يَأْتِي كُلُّ إِنْسَانٍ يُجَادِلُ عَنْ ذَاتِهِ لَا يُهْمُهُ غَيْرُهَا ”Herkesin, başka hiçbir şeyi umursamadan kendisi için tartışmaya geleceği gün.”⁶⁸²

Şevkânî'nin tefsir metodolojisini incelediğimizde, onun bir âyette zamir bulunması durumunda öncelikle bu zamirin gramatik analizini yaptığını görmekteyiz. Daha sonra zamirin hangi kelimeyi veya ifadeyi kastettiğini belirleterek cümlelerin yapısını analiz eder. Bununla birlikte, zamirin manaya kattığı anlamı da detaylı bir şekilde ele alır. Bu yaklaşımı, onun dilbilgisel çözümlemeye verdiği önemi ve metnin anlam bütünlüğünü sağlamaya yönelik titizliğini göstermektedir. Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere, Şevkânî, zamirlerin işlevlerini sadece dilbilgisel bir unsur olarak ele almakla kalmaz, aynı zamanda tefsirdeki yorumlarını da bu doğrultuda şekillendirir. Bu yöntem, âyetin anlamını daha derinlemesine kavramamıza yardımcı olur ve tefsirinde dilin inceliklerine ne derece önem verdiğini ortaya koyar.

⁶⁸¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 804.

⁶⁸² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 804.

2.2.5.2. İsm-i Mevsûl

İsm-i mevsûller, anlamını tamamlayabilmesi için sıla cümlesine ihtiyaç duyan edatlardır. Bu kelimeler, tek başlarına anlam ifade edememelerine rağmen, cümlede mübteda, haber, fâil ve mef 'ûl gibi temel öğeler olabilirler. İsm-i mevsûller yapı ve kullanım açısından iki gruba ayrılır. Birinci grupta, الذي ve التي gibi ismi mevsûller yer alır. Bu kelimeler müzekker, müennes, tekil, ikil ve çoğul gibi dilbilgisel kategorilere göre değişkenlik gösterir. İkinci grupta ise من ve ما gibi ismi mevsûller bulunur. Bu kelimeler ise müfred, tesniye, cem', müzekker ve müennes formlarda değişime uğramazlar ve her tür kullanımda ortak olarak bulunurlar. Sıla cümlesinde, mutlaka ismi mevsûle dönen bir zamirin bulunması gerekir. Bu zamir, sıla cümlesinin ism-i mevsûlle olan bağlantısını sağlar ve anlam bütünlüğünü tamamlar. Ayrıca, tesniye formları hariç ism-i mevsûllerin tümü mebnîdir, yani belirli bir hareke ile sabit olup cümledeki konumuna göre i'râb değişimine uğramazlar.⁶⁸³

Şevkânî, ism-i mevsûllerin yer aldığı âyetleri i'râb ederken, bu kelimelerin gramatik yapısını detaylı bir şekilde ele almaktadır. İsm-i mevsûllerin cümlede üstlendikleri görevleri açıklarken, bunlardan sonra gelen sıla cümlesine de değinmekte ve sıla cümlesinin anlam bütünlüğü açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır.

Aynı zamanda, ism-i mevsûle dönen âid zamiri hakkında da bilgi vererek, bu zamirin sıla cümlesindeki yerine ve işlevine dikkat çekmektedir. Böylece, hem cümlelerin dilbilgisel yapısını hem de anlam ilişkilerini daha iyi kavramayı sağlamaktadır. Bu yaklaşımı, Şevkânî'nin i'râb analizlerinde detaylara ve dilbilgisel inceliklere verdiği önemi göstermektedir.

Örnek 1:

لَا يَفْلِدُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا “...Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip

olamazlar...”⁶⁸⁴

⁶⁸³ es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi**, c. 1, s. 266-286; İbn Akîl, **Şerhu İbn Akîl**, c. 1, s. 137-176.

⁶⁸⁴ el-Bakara, 2/264.

Şevkânî, âyetin i‘râbını yaparken لَا يَفْقِدُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا cümlesini iki farklı şekilde yorumlamaktadır. Öncelikle, bu cümle bağımsız bir cümle (ibtidâî) olduğunu ve kendisinden önce geçen كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ “...Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi...”⁶⁸⁵ ifadesindeki ism-i mevsûl الذي ile doğrudan bağlantılı olmadığını belirtir.

Daha sonra ise bu cümle, ism-i mevsûlün sırası olduğunu ve âyette geçen لَا يَفْقِدُونَ ile كَسَبُوا fiillerindeki çoğul zamirlerin bu ism-i mevsûle döndüğünü ifade eder. Burada, tekil olan الذي ism-i mevsûle çoğul zamirin dönmesiyle ilgili olarak, Tevbe sûresi’ndeki خَاضُوا وَخُضُّتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا âyetine benzer bir durumun söz konusu olduğunu söyler. Yani, anlamın esas alındığını ve bu yüzden tekil olan ism-i mevsûle çoğul zamirin dönebileceğini açıklar.⁶⁸⁶

Şevkânî, Tevbe sûresi’ndeki خَاضُوا وَخُضُّتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا “ve (bâtıla) dalanlar gibi siz de daldınız”⁶⁸⁷ âyetinde geçen الذي kelimesinin i‘râbını yaparken, bu kelimeye dönen çoğul zamirin gerekçesini açıklamaktadır. Bazı dil âlimlerinin, الذي kelimesinin aslında çoğul formunda olup sonundaki nûn harfinin hazfedildiğini öne sürdüğünü belirtmektedir. Ancak Şevkânî, bunun yerine الذي kelimesinin مَنْ ve مَا gibi genel anlamda kullanılan bir ism-i mevsûl olduğunu savunmaktadır. Bu tür ism-i mevsûllerin, tekil biçimde görünse de anlam olarak çoğulu kapsayabileceğini ve cümlede çoğul bağlamında kullanılabileceğini ifade etmektedir.⁶⁸⁸

⁶⁸⁵ el-Bakara, 2/264.

⁶⁸⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 183.

⁶⁸⁷ et-Tevbe, 9/69.

⁶⁸⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 584.

Bu yaklaşım, Arapça’da yaygın bir dilbilgisel özelliktir. Özellikle Kur’ân-ı Kerîm’de bazı ism-i mevsûller, zahiren müfred gibi görünse de çoğul anlamı taşıyabilir ve kendisine dönen zamirler çoğul formda olabilir. Şevkânî’nin bu açıklamaları, Arapça gramerinde lafız ile mana arasındaki ilişki konusuna dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Şevkânî, bazı durumlarda ism-i mevsûle dönen zamirin hazfedilebileceğini belirtmiştir. Buna örnek olarak ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا “Tek olarak yarattığım o kimseyi bana bırak.”⁶⁸⁹ âyetini ele almış ve buradaki خَلَقْتُ fiilinin aslında خَلَقْتُهُ şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, gizli zamirin مَنْ ismi mevsûlüne döndüğünü ve âyetin takdirinin خَلَقْتُهُ وَالَّذِي دَعْنِي şeklinde olduğunu açıklamıştır.⁶⁹⁰

Örnek 2:

فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ “...beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın...”⁶⁹¹

Şevkânî, aslında akılsız varlıklar için kullanılan مَا edatının, ilgili âyette مَنْ anlamında olup akıl sahipleri için kullanıldığını belirtmiştir.

Şevkânî, مَا ve مَنْ edatlarının Kur’an’da bazen birbirinin yerine kullanılabileceğini çeşitli örneklerle açıklamaktadır. Örneğin, وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا “Göğe ve onu bina edene yemin olsun.”⁶⁹² âyetinde geçen مَا edatı, Yüce Allah’ı ifade etmektedir. Benzer şekilde, فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ

⁶⁸⁹ el-Müddesir, 74/11.

⁶⁹⁰ eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, s. 1551.

⁶⁹¹ en-Nisâ, 4/3.

⁶⁹² eş-Şems, 91/5.

يَمْشِي عَلَىٰ اَرْبَعٍ “İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür...”⁶⁹³ âyetinde bulunan مَنْ edatı, genellikle akıl sahipleri için kullanılsa da burada hayvanları kapsayacak şekilde genişletilmiş bir anlam taşımaktadır.⁶⁹⁴

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, مَا ve مَنْ edatları bağlamlarına göre farklı varlıklara işaret edebilmekte ve anlam genişliği sağlayarak Kur’an’daki dilin esnekliğini ve ifade gücünü ortaya koymaktadır.

Örnek 3:

وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ “Ve and olsun baba ve çocuğuna.”⁶⁹⁵

Şevkânî, bu âyeti tefsir ederken وَالِدٍ ve وَلَدَ kelimelerinin anlamları hakkında âlimlerin farklı görüşlerini aktarmaktadır. Ardından, âyette geçen مَا edatının Ferrâ’nın belirttiği gibi ism-i mevsûl olduğunu ve مَا طَابَ لَكُمْ âyetinde olduğu gibi akıl sahibi varlıklar için kullanıldığını ifade etmektedir.

Müfessirlerden İkrime (ö. 105/723) ve Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), وَالِدٍ ifadesini “çocuğu olan kimse” olarak, وَمَا وَلَدَ ifadesini ise “çocuğu olmayan kimseler” şeklinde yorumlamışlardır. Bu görüş, مَا edatının olumsuzluk (nefi) edatı kabul edilmesine dayanmaktadır. Ancak Şevkânî, bu yorumu zayıf bulmuştur. Ona göre, مَا edatının nefi anlamında kullanılabilmesi için cümlede gizli bir ism-i mevsûl (bağlayıcı zamir) takdir edilmesi gerekir. Bu durumda âyetin anlamı şu şekilde olur:

⁶⁹³ en-Nûr, 24/45.

⁶⁹⁴ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 268.

⁶⁹⁵ el-Beled, 90/3.

وَوَالِدٍ وَالَّذِي مَا وَلَدَ yani “doğuran ve doğurmayan kimse”. Şevkânî ayrıca, Basralı dil âlimlerinin bu tür bir gizli ism-i mevsûlû kabul etmediklerini belirtir. Dolayısıyla bu tür bir yorumu, hem gramatik açıdan hem de dilsel gelenek açısından tutarlı bulmamıştır.⁶⁹⁶

Musannıfın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, ism-i mevsûlun kullanımında asıl olan, zahir olarak gelmesidir. Bu bağlamda, Ferrâ’nın görüşü, dilbilgisel kurallar açısından daha güçlü görünmektedir. Şevkânî’nin eleştirisi, Kur’an dilinde bağlamın ve gramer kurallarının dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu da, klasik tefsir usulünde dil analizinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

2.2.5.3. İsm-i İşâret

Kişi, kavram veya nesnelere işaret etmek için kullanılan kelimeler işâret isimleri olarak adlandırılır. Bu kelimelerin seçimi, çeşitli dilbilgisel faktörlere bağlıdır. Özellikle cinsiyet (müzekker-müennes), nicelik (tekil, ikil, çoğul) ve mesafe (yakın-uzak) gibi unsurlar, hangi işaret isminin kullanılacağını belirler.

Örneğin, Arapçada yakın mesafedeki tekil erkek varlıklar için هذا, kadın varlıklar için ise هذه kullanılır. Uzak mesafede ise müzekker için ذلك, müennes için تلك tercih edilir. Benzer şekilde, çoğul ve ikil formlar için de farklı işaret isimleri bulunmaktadır.

Bu tür isimler, özellikle metinlerde ve sözlü ifadelerde, bir varlığı veya kavramı belirgin hale getirmek ve bağlam içinde yönlendirme sağlamak amacıyla kullanılır.⁶⁹⁷

Şevkânî, tefsirinde dilbilgisi kurallarına geniş yer vermiş ve Kur’an’daki kelime yapılarını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu bağlamda, ism-i işâret kavramını da ele alarak, kelimenin cümledeki işlevini, anlam üzerindeki etkisini ve belagat açısından taşıdığı özellikleri açıklamıştır. Özellikle, işâret isimlerinin yakınlık-uzaklık ilişkisini, mecazî ve hakikî kullanımını değerlendirmiştir. Ayrıca, bazı âyetlerde ism-i

⁶⁹⁶ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1623.

⁶⁹⁷ es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmi*, c. 1, s. 244-254; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 1, s. 130-136.

işâretin ta'zim (yüceltme), tahkir (aşağılama) veya dikkat çekme gibi anlamlar kazandığını vurgulamış ve kıraat farklılıklarının bu kelimelerin anlamına etkisini tartışmıştır. Şevkânî'nin bu konudaki yorumları, hem nahiv hem de belagat açısından Kur'an âyetlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Örneğin, Şevkânî, *“O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur.”*⁶⁹⁸ âyetini açıklarken *ذَلِكَ* işâret zamirinin kendisinden sonra gelen *الْكِتَابُ* lafzına işaret ettiğini, ayrıca Arapların, ta'zim için uzak işaret zamirini bazen yakın olan nesneler için de kullanılabileceğini ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de *ذَلِكَ* عالم *“İşte, görülmeyeni de görüleni de bilen, mutlak galip ve merhamet sahibi O'dur.”*⁶⁹⁹ *وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ* *“İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir.”*⁷⁰⁰ gibi âyetlerin de bu kullanıma örnek teşkil ettiğini belirtmiştir.⁷⁰¹

Bunun yanı sıra, Şevkânî, bu işaret zamirinin uzağa yönelik olduğunu düşünenlerin de bulunduğunu ancak işaret edilen nesne hakkında ihtilafın mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bazı görüşlere göre burada kastedilen, insanların kaderi, eceli ve rızkı ile ilgili yazılı olan bir kitaptır. Bir diğer görüşe göre ise, *Sahih-i Müslim*'de Ebû Hureyre (r.a.)'dan (ö. 58/658) rivâyet edildiği gibi, Allah'ın ezelde kendi üzerine yazdığı ve “Rahmetim gazabımı geçmiştir” ifadesini içeren kitaptır. Bunun Mekke'de indirilen vahye, Tevrat ve İncil'e ya da Zemahşerî'nin tercih ettiği üzere kendisinden önceki *الم* harflerine işaret ettiği de öne sürülmüştür. Kurtubî'ye göre bu konudaki ihtilaflar on farklı görüşe ulaşmıştır. Ancak Şevkânî'ye göre tercih edilen görüş ism-i işâretin ta'zim amacıyla kullanılmış olmasıdır.⁷⁰²

⁶⁹⁸ el-Bakara, 2/2.

⁶⁹⁹ es-Secde, 32/6.

⁷⁰⁰ el-En'âm, 6/83.

⁷⁰¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 25.

⁷⁰² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 25.

Şevkânî'nin bu yaklaşımı, eserinin metodolojisini de yansıtmaktadır. Şevkânî, âyetleri açıklarken sadece rivâyetlere dayanmakla yetinmemiş, dilbilgisel çözümlemelere ve Arap edebiyatındaki kullanım örneklerine de sıkça yer vermiştir. Bu çerçevede, ذَٰلِكَ işâret zamirinin bazen yakın olana işâret etmek için kullanıldığını belirtmesi, Kur'an'ın üslup özelliklerine dair önemli bir tespittir. Ayrıca, tefsirinde konuyla ilgili farklı yaklaşımlara yer vererek meseleye çok yönlü bir bakış açısı kazandırmıştır.

Şevkânî'ni işâret isimlerinin bazen ism-i mevsûl anlamında kullanılabileceğini ifade etmektedir. Örneğin, وَمَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى “*Şu sağ elindeki nedir, ey Musa?*”⁷⁰³ âyetinde geçen تِلْكَ lafzının, ism-i işâret olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, ism-i işâret olan تِلْكَ edatının, ism-i mevsûl olarak kullanılabileceğini ve يَمِينِكَ ifadesinin, onun sillası olduğunu açıklamıştır.⁷⁰⁴

Şevkânî'nin bu, açıklamaları dildeki esnekliğin ve anlam derinliğinin bir göstergesidir. İşâret isimleri, sadece belirli bir nesneye veya varlığa işâret etmekle kalmaz, aynı zamanda bu nesnenin özellikleri veya ilişkileri hakkında daha geniş anlamlar da taşıyabilir. Bu tür kullanımlar, dilin zenginliğini ve anlamın çeşitli boyutlarını ortaya koyar.

Şevkânî, akıllı varlıklar için kullanılan ifadenin akılsız varlıklar için kullanılabileceğine ve nedenlerine de değinir. Örneğin, إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ

“...Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”⁷⁰⁵

âyetini tefsir ederken, burada geçen أُولَٰئِكَ lafzının akılsız hükmünde olan üç organa (kulak, göz ve kalp) işâret ettiğini belirtmiştir. Bu organlar, sahiplerinin fiillerinden sorumlu oldukları ve onların lehine ya da aleyhine şahitlik ettikleri için akıl sahibi

⁷⁰³ Tâhâ, 20/17.

⁷⁰⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 907.

⁷⁰⁵ el-İsrâ, 17/36.

varlıklara benzetildiklerinden dolayı, akıllı varlıklar için kullanılan أُولَئِكَ lafzı ile ifade edilmişlerdir. Aynı zamanda, Zeccâc'ın Arapların أُولَئِكَ ifadesini hem akıllılar hemde akılsızlar için kullandıklarını beyan etmiştir. Şevkânî, Taberî'nin de bu görüşü benimsediğini ve delil olarak şu şiiri sunduğunu belirtmiştir: دَمَّ الْمَنَازِلَ بَعْدَ مَنَزِلَةِ اللَّوَى ... وَالْعَيْشَ بَعْدَ أُولَئِكَ الْأَيَّامِ kınadı... ve o eski günlerden sonra gelen hayatı kötüledi.” Şevkânî, bu şiirin aslının أُولَئِكَ ifadesinin akıl sahibi varlıklar için kullanıldığını ifade etmiştir. Buna dayanarak, أُولَئِكَ kelimesinin akılsız varlıklar için de kullanılabileceğini savunan görüşlere karşı çıkmıştır.

Bununla birlikte, Zemahşerî de dâhil olmak üzere bazı âlimlerin, أُولَئِكَ kelimesinin hem akıllılar hem de akılsızlar için kullanılabileceği yönündeki yanlış görüşü desteklediklerine dikkat çekmiştir.⁷⁰⁶

Şevkânî, bazen bir işaretin iki farklı anlamı ifade edebileceğini belirtmiştir. Örneğin هُنَالِكَ تَبَلُّوا كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ “Orada herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu anlar...”⁷⁰⁷ âyetinin i'râbını yaparken, burada geçen هُنَالِكَ işaret isminin mekana işaret ederek “o yerde” anlamında kullanılabileceği gibi, zamana işaret ederek “o zamanda” anlamında da kullanılabileceğini ifade etmiştir.⁷⁰⁸

2.2.5.4. Gayr-i Munsarîf

Gayr-ı munsarîf, dilbilgisel kurallar gereği kesre ve tenvin almayan, cer halinde ise kesre yerine fetha ile mecrûr olan bir isim türüdür.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 823.

⁷⁰⁷ Yûnus, 10/30.

⁷⁰⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 621.

⁷⁰⁹ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c. 1, s. 92; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, c. 3, s. 320-340.

Şevkânî, eserinde gayr-ı munsarîf kelimeleri açıklarken, sarf ve nahiv ilmi çerçevesinde ele almış olup, bu tür kelimelerin cer ve tenvin açısından farklı kurallara tabi olduğunu belirtmiştir. Şevkânî, gayr-ı munsarîf kelimelerin i'râb durumlarını açıklarken, klasik nahiv âlimlerinin görüşlerine yer vermekte ve özellikle Kur'an'daki kullanımları üzerinden detaylı analizler sunmuştur. Bununla birlikte, gayr-ı munsarîfın istisnâî durumlarını ve kıraat farklılıklarına etkisini de değerlendirerek dilbilgisel tartışmalara katkı sağlamaktadır.

Şevkânî, *وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا* “*Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i*

(gönderdik)...”⁷¹⁰ âyetinin gramatik tahlilini yaparken, ثَمُود kelimesinin kıraati hakkında farklı görüşler olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kıraat âlimleri arasında bu kelimenin i'râbı konusunda ihtilaf bulunmaktadır.

Hasan ve Yahya b. Vessâb'ın (ö. 103/722) ثَمُود kelimesini daima munsarîf yani tenvinli olarak okuduklarını ifade etmiştir. Onların kıraatinde, kelime mecrûr olduğunda ثَمُود şeklinde okunmuş ve cer alameti olarak kesre kullanılmıştır.

Diğer kıraat âlimleri ise kelimenin anlam bağlamına göre iki farklı i'râb alabileceğini ileri sürmüşlerdir. Birincisi, eğer ثَمُود kelimesi الْحَيِّ “kavim, topluluk” anlamında yorumlanırsa, munsarîf kabul edilir ve إِلَى ثَمُود şeklinde okunarak cer alameti kesre olur. Çünkü, الْحَيِّ lafzına tevil edildiğinde, kelimenin müzekker kabul edilmesi nedeniyle gayr-ı munsarîf olma özelliği ortadan kalkmaktadır.

İkincisi ise ثَمُود kelimesi الْقَبِيلَةَ “kabile” anlamında yorumlanırsa, kelime gayr-ı munsarîf kabul edilir ve إِلَى ثَمُود şeklinde okunarak cer alameti fetha olur. Bunun sebebi,

⁷¹⁰ Hûd, 11/61.

الْقَبِيلَةِ kelimesinin müennes olmasıdır, Böylece, gayr-ı munsarif olma şartlarından biri olan tenis (dişillik) ile alemiyet (özel isim olma) birlikte bulunur ve bu nedenle kelime gayr-ı munsarif kabul edilir.

Şevkânî, bu tevillerin yalnızca ilgili âyetle sınırlı olmadığını, Kur'an'daki diğer benzer yerlerde de geçerli olduğunu ifade etmiştir.⁷¹¹

Bu durum, Arap gramerinde özel isimlerin i'râbı ile ilgili temel kurallardan kaynaklanmaktadır.

Şevkânî, bir kelimenin gayr-ı munsarif olduğu halde munsarif şeklinde okunmasına da değinmiştir. Örneğin, سَلَّاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا, *“Doğrusu biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.”*⁷¹² âyetinde geçen سَلَّاسِلَ kelimesinin gayr-ı munsarif olma durumuna ve bunun kıraat farklılıklarına etkisine dikkat çekmiştir. Ona göre, kıraat imamları bu kelimeyi farklı şekillerde okumuşlardır: Nâfi', Kisâî, Âsım ve İbn Âmr kelimeyi سَلَّاسِلًا şeklinde tenvinli olarak okumuş; İbn Kesîr ve Hamza ise elifsiz olarak vakf etmiş; geri kalan kıraat imamları ise elif ile vakf etmişlerdir.

Şevkânî, gayr-ı munsarif olduğu hâlde سَلَّاسِلَ kelimesini tenvinli okuyan kıraat âlimlerinin gerekçelerini iki noktada ele almaktadır. Birincisi, kelimenin kendisinden önce geçen أَغْلَالًا وَسَعِيرًا ifadeleri ile sonrasında yer alan إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا uyum içinde olmasıdır. İkincisi ise, bazı kıraat âlimlerinin tüm gayr-ı munsarif kelimeleri munsarif olarak okuma eğiliminde olmalarıdır. Nitekim Kisâî ve bir kısım Kûfelilerin, bazı Arapların bütün gayr-ı munsarif kelimeleri munsarif olarak okuduklarını rivâyet etmiştir.

⁷¹¹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 663.

⁷¹² el-İnsân, 76/4.

Ayrıca, Şevkânî, Ahfeş'in şu görüşünü de aktarmaktadır: “Bazı Araplardan gayr-ı munsarif isimleri munsarif olarak okuduklarını işittik. Çünkü isimde asıl olan munsarif olmaktır; gayr-ı munsarif olması ise sonradan kazanılan bir özelliktir.”

Şevkânî, bazı âlimlerin سَلَسِلْ kelimesinin tenvinli okunmasının sebebini, Mekke, Medine ve Kûfe mushaflarındaki yazım şekline uygunluk olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Çünkü bu mushaflarda kelime elifli olarak yer almaktadır. Diğer bazı görüşlere göre ise bu tenvin, ıtlak harfine bedel olup, kelimenin vasıl hali de vakıf hali gibi kabul edilmiştir. Bu yaklaşıma göre, kelimenin tenvinli okunması, kıraat geleneğinde belirli bir esneklik göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁷¹³

Görüldüğü üzere Şevkânî, gayr-i munsarif kelimeler konusuna değinmiş ve bu hususta önemli kıraat farklılıklarını aktarmıştır. Bu farklılıkların temelinde, Arap dilinde gayr-i munsarif kelimelerin aslen munsarif olduğu, ancak bazı özel kurallar nedeniyle gayr-i munsarif hale geldiği anlayışı yatmaktadır. Kimi kıraat imamları, kelimenin aslî yapısına dayanarak munsarif okunuşu tercih etmiş, kimileri ise kelimenin gayr-i munsarif olduğu yönündeki genel kabulü esas alarak cezimli veya elif ile vakfetmişlerdir.

Bu değerlendirmeler, kıraat ilmi ile nahiv ilminin birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu ve Kur'an kıraatlerindeki ihtilafların sadece rivâyetlere dayanmadığını, aynı zamanda dilbilgisi kaideleri ile de ilişkili olduğunu göstermektedir. Şevkânî'nin tahlili, bu konudaki farklı yaklaşımları ele alarak kıraat ilmi, nahiv ve Arap dili tarihi açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

⁷¹³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1563.

SONUÇ

Bu çalışma, h. XII-XIII. yüzyıllarda Yemen’de yaşamış önemli bir müfessir ve dil âlimi olan Muhammed b. Ali Şevkânî’nin “*Fethu’l-Kadîr*” adlı tefsir eserini, sarf ve nahiv ilimleri açısından incelemeyi hedeflemiştir. Kur’ân’ı anlamada dilin vazgeçilmezliği esas alınarak yürütülen bu çalışma, klasik tefsir geleneği içinde dil merkezli yaklaşımın önemini yeniden gün yüzüne çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmanın her bir bölümü, Şevkânî’nin hem ilmi kişiliğini hem de Kur’ân tefsirindeki dilsel yetkinliğini açığa çıkarmayı hedefleyen detaylı incelemelere dayanmaktadır.

Giriş bölümünde, Şevkânî’nin yaşadığı Yemen’in siyasi, sosyal ve ilmi yapısı ortaya konulmuş; bu yapının Şevkânî’nin fikri ve ilmi şahsiyetinin şekillenmesindeki etkileri değerlendirilmiştir. Yemen’de imamet sistemi, mezheb çekişmeleri ve kabileler arası ihtilaflar gibi unsurlar, Şevkânî’nin toplumsal meselelerle yakından ilgilenmesine ve dinî sorunlara çözümler aramasına sebep olmuştur. Bu sosyo-politik ortam, onun tefsirinde yalnızca ilmi bilgi aktarımı değil, aynı zamanda irşad ve ıslah edici bir dilin benimsenmesine zemin hazırlamıştır.

Birinci bölümde, Şevkânî’nin hayatı, yetiştiği ilmi ortam, hocaları, talebeleri ve eserleri detaylı şekilde tanıtılmıştır. Bu kısımda *Fethu’l-Kadîr* adlı eserinin yazılış gayesi, tefsir yöntemi, kaynakları ve istinad sistemi (istışhadı), tefsir sürecinde kullandığı dilbilgisel kavramlar ve ıstılahlar ayrıntılarıyla analiz edilmiştir. Şevkânî’nin, klasik dilcilerden farklı olarak bazı geleneksel gramer görüşlerini eleştirmesi ve âyetlerin anlam bütünlüğü için daha uygun bulduğu görüşleri tercih etmesi dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, onun sadece nakilci bir müfessir olmadığını; aksine dili anlamın hizmetine sunan aktif bir yorumcu olduğunu göstermektedir.

İkinci bölümde ise *Fethu’l-Kadîr* tefsiri sarf ve nahiv açısından sistematik olarak incelenmiş; fiiller, isimler, i’râb konuları, cümle yapıları, zamirler, izâfetler, mecrûrlar, atıflar ve tevâbi gibi pek çok gramatik unsur üzerinden Şevkânî’nin dilsel tahlilleri analiz edilmiştir. Şevkânî, tefsirinde dil bilgisi kurallarını kuru bir aktarım şeklinde vermek yerine, bu kuralların âyetlerin anlamına nasıl katkı sağladığını gözler önüne sermeye çalışmıştır. Özellikle i’râb konularında tercih ettiği görüşlerin, âyetlerdeki anlam inceliklerini yansıtmaya potansiyeli dikkat çekmektedir. Bu da onun

grameri, Kur'ân'ın anlam derinliğini ortaya çıkarmak için bir anahtar gibi kullandığını göstermektedir.

Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*'deki dilsel yaklaşımının önemli bir boyutu da, Arap dil ekollerinin görüşlerine yer vermesi ve bunlar arasında tercih yaparken sadece dilsel değil, anlam bütünlüğü ve bağlam duyarlılığı gözetmesidir. Eserdeki dilbilgisel analizlerin, sadece nahiv bilgisiyle sınırlı kalmayıp, fıkıh, hadis ve belagatle de desteklenmesi; onun bütüncül ve disiplinlerarası bir bakışa sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, *Fethu'l-Kadîr*'i yalnızca bir tefsir eseri olmaktan çıkararak, aynı zamanda bir dil, mantık ve anlam ilmi kaynağına dönüştürmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma şunu ortaya koymuştur ki, Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*'i, Arap dili üzerine yoğunlaşmak isteyenler için sadece bir tefsir değil; ayrıca gramer ve dil bilimleri için de zengin bir hazinedir. Eserdeki dilsel tahliller, Arap dili öğretiminde örnek niteliğindedir ve özellikle sarf-nahiv dersleri için çok yönlü bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Tefsir çalışmalarında dilin yeri, anlam inşasındaki rolü ve Şevkânî'nin bu konudaki orijinal katkıları, bundan sonraki akademik çalışmalara da yol gösterecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

Kurân-ı Kerîm

- el-AMRÎ, Hüseyin b. Abdullah, **Mietu ‘Âm min Târîhi’l-Yemeni’l-Hadîs**, Daru’l-Fikr, Dımeşk 1988.
- el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Ömer, **Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab**, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), by., Kahire 1979.
- el-BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, **Hedîyyetu’l-‘Ârifîn Esmâu’l-Mu’ellifîn ve Âsâru’l-Musannifîn**, Daru’l-İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut ts.
- BAKIRCI, Selami, Kenan DEMİRAYAK, **Arap Dili Grameri Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 2001.
- BARLAK, Muzaffer, **Dinin Rasyonelliği Sistematik Kelam**, Nobel Yayınları, Ankara 2022.
- BIYIKLIOĞLU, Yakup, “Şevkânî’nin Kur’ân’ı Yorumlama Yöntemi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE), İzmir 2012.
- BİLGE, Mustafa, “Kevkebân”, **DİA**, c. 3, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtı’l-Mufessirîn**, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.
- el-BİRGİVÎ, Takiyuddin Muhammed b. Ali, **Mecmuatu’n-Nahv**, Yasin Kitabevi, İstanbul 2013.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, **el-Câmi‘u’s-Sahih**, (thk Muhammed Züheyr b. Sâlim), Dâru Tavki’n-Necat, Beyrut 1422.
- CÂBULLÂH, Usâme Abdulazîz, **el-Kelimetu’l-Kur’âniyye Beyne’l-İfrâd ve’l-Cem‘**, by. Mısır 2010.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, **es-Sihâh**, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru’l-Melayin, Beyrut 1979.
- el-CURCÂNÎ, Ali b. Muhammed, **et-Ta‘rifât**, (thk. İbrahim el-Ebyari), Daru’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, Beyrut 1992.
- ÇETİN, M. Nihad, “Arap”, **DİA**, c. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991.
- ÇÖGENLİ, M. Sadi, Kenan DEMİRAYAK, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1994.
- DERVÎŞ, Abdullah, **ed-Dirâsât fi İlmi’s-Sarf**, Mektebetu’t-Tâlibi’l-Câmi‘î, Mekke 1987.

- DURMUŞ, İsmail, “İstişad”, **DİA**, c. 23, TDV Yayınları İstanbul 2001.
- DURMUŞ, İsmail, “Muberred”, **DİA**, c. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, **İrtişafu’d-Darab min Lisani’l-‘Arab**, el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turas, Kahire 1997.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, **Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- EKVA‘, İsmâil b. Ali, **el-Medârisu’l-İslâmiyye fi’l-Yemen**, Muessetu,’l-Risâle, Beyrut 1986.
- EKVA‘, İsmail b. Ali, **el-Medhâl ilâ Ma’rifeti Hicri’l-‘İlim ve Meâkilihi fi’l-Yemen**, Dımaşk 1996.
- EKVA‘, İsmail b. Ali, “Neşvan el-Himyerî”, **DİA**, c.33, TDV Yayınları, İstanbul 2003.
- el-ENBÂRÎ, Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed, **Nuzhetu’l-Elibbâ fi Tabakâti’l-Udebâ**, (thk. İbrahim es-Sâmerrâî) Mektebetu’l-Menâr, Ürdün 1985.
- el-ESTERÂBÂDÎ, Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen, **Şerhu’s-Şâfiye**, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1982.
- el-EYYÛBÎ, Abdullah b. Muhammed Salih Abdullah, **Şerhu’l-İzhâr**, Medrese Kitabevi, İstanbul 1999.
- el-EYYÛBÎ, Ebu’l-Fidâ el-Meliku’l-Mueyyed İmâduddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd, **el-Kunnâş fi Fenni’n-Nahvî ve’s-Sarf**, (thk. Riyad bin Hassan el-Havvâm), el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut 2000.
- el-EZHERÎ, Hâlid b. Abdillâh, **Şerhu’l-Ezheriyye**, el-Matbû‘u’l-Kubrâ, Kahire ts.
- FAYDA, Mustafa, **İslamiyetin Güney Arabistanda Yayılışı**, by. Ankara 1982.
- FECCÂL, Mahmûd, **el-Hadîsu’n-Nebevî fi’n-Nahvi’l-Arabî**, Advau’s-Selef, Riyad 1997.
- el-FERÂHÎDÎ, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, **el-Cumel fi’n-Nahvi**, Matbaatu Emîr, Tahran 1989.
- GALÂYÎNÎ, Mustafâ b. Muhammed Selîm, **Câmi‘u’d-Durûsi’l-Arabiyye**, Dâru’l-Kutubi’l-Asriyye, Beyrut 1993.
- GALÎS, Eşvak Ahmed, **et-Tecdîd fi Fikri’l-İmâme ‘inde’z-Zeydiyye fi’l-Yemen**, by., Kahire 1997.

el-GUMARÎ, Muhammed Hüseyin b. Ahmed, **el-İmâm eş-Şevkânî Mufessiren**, Dâru's-Şurûk, Cidde 1981.

GÜNGÖR, Mevlüt, **Kur'ân Araştırmaları I**, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul 1995.

GÜNGÖR, Mevlüt, "Fethu'l-Kadîr", **DİA**, c. 12, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

el-HAMLÂVÎ, Ahmed, **Şeze'l-'Arf fî Fenni's-Sarf**, Dâru'l-Fayhâ-Dâru'd-Dakâik, Beyrut 2020.

el-HAMÛZ, Abdulfettâh Ahmed, **et-Te'vîlu'n-Nahvî fî'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1981.

İBN AKÎL, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullah b. Abdurrahmân el-Hemedânî, **Şerhu İbn Akîl ala Elfiyyeti İbn Mâlik**, (thk. Muhammed Muhyiddin b. Abdulhamîd), Dâru't-Turas, Kahire 1980.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osmân, **et-Tasrîfu'l-Mulûkî**, (thk. Deyzîra Sekâl), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1998.

İBN FÂRÎS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, **es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luga**, (thk. Ömer Faruk et-Tabba), Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 1993.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullâh b. Yûsuf, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, (thk. Abdulcelîl el-'Âttâr el-Bekrî), Mektebetu Dâri'l-Fecr, Dımaşk 2012.

İBN MÂLİK, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl Teshîlu'l-Tevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid**, (thk. M. Abdulkadir Atâ-Târik Fethî es-Seyyid), by. Beyrut 2001.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru's-Sadr, Beyrut 1955.

İBN MUCÂHİD, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ, **Kitâbu's-Seb'a**, (thk. Şevkî Dayf), by. Kahire 2009.

İBN SERRÂC, Muhammed b. es-Serî, **el-Usûl fî'n-Nahv**. (thk. 'Abdulhuseyin el-Fetlî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut ts.

İBN USFÛR, Ali b. Mu'min el-İşbîlî, **el-Mumti' fî't-Tasrîf**, (thk. Fahrud-din el-Kabâve), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.

İBN USFÛR, Ali b. Mu'min el-İşbîlî, **Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî**, (thk. Sâhib Ebû Cenâh), by., 1999.

İBNU'L-HÂCİB, Osmân b. Ömer, **eş-Şâfiye fî 'ilmi't-Tasrîf**, (thk. Hasan Ahmed Osmân), el-Mektebetu'l-Mekkiyye, Mekke 1995.

İŞLER, Emrullah, "Zeccâc", **DİA**, c.14, TDV Yayınları İstanbul 2013.

KALLEK, Cengiz, “el-Bedru’t-Tâli”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 5, s. 335.

el-KANNEVCÎ, Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hasan Hân, **Ebcedu’l-‘Ulûm el-Veşyu’l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli’l-‘Ulûm**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1989.

KARABULUT, Veysi, **Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kâmil Efendi’nin Yemen Hatıraları**, by. İstanbul 2010.

el-KEFEVÎ, Muhammed b. Hamîd, **Şerhu’l-Binâ**, Şifa Yayınevi, İstanbul 2014.

KEHHÂLE, Ömer Rıza b. Muhammed Râğib b. Abdulğani, **Mu‘cemu’l-Muellifîn**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ts.

el-KİFTÎ, Cemâluddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Yûsuf, **İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 1982.

KILIÇ, Hulusi “Harîrî” **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

KILIÇ, Hulusi, “Kûfiyyûn”, **DİA**, c. 24, TDV Yayınları Ankara 2002.

el-KUREŞÎ, Meryem b. Abdillâh, **Belâgatu’l-Muteşâbehu’l-Lafzî fî Tefsîri Bahri’l-Muhît li Ebî Hayyân**, by., Mekke 2012.

KUZÎ, Ahmed İvez, **el-Mustalahu’n-Nahvî**, by., Riyad 1981.

el-LUGAVÎ, Abulvâhid b. Ali el-Halebî Ebu’t-Tayyib, **Kitâbu’l-İbdâl**, (thk. İzzuddîn et-Tenûhî), by., Dimaşk 1960.

el-LUGAVÎ, Abulvâhid b. Ali el-Halebî Ebu’t-Tayyib, **Merâtibu’n-Nahviyyîn**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim), Dâru’n-Nehda, Kahire ts.

el-MANSÛR, Vasmiyye Abdulmuhsin Muhammed, **Siyegu’l-Cumû‘ fi’l-Kur’ân**, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad 2004.

MOLLA CÂMÎ, Abdurrahmân el-Câmî, **el-Fevâidu’d-Diyâiyye**, M. Nuri Nas Kitap Evi, Mardin ts.

el-MUBERRÎD, Muhammed b. Yezîd, **el-Muktedab**, by., Kahire 1386.

el-MURÂDÎ, Ebû Muhammed Bedruddîn Hasen b. Kâsım, **Tevdîhu’l-Mekâsid ve’l-Mesâlik bi Şerhi Elfîyyeti İbn Mâlik**, (thk. Abdurrahmân Alî Suleymân), Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 2001.

NEVMUSUK, Abdullah, **Menhecu’l-İmam eş-Şevkânî fi’l-Akîde**, by., Beyrut 1994.

POLAT, Selahattin, “el-Fevâidu’l-Mecmûa”, **DİA**, c. 12, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

- es-SÂMERRÂÎ, Fâdıl Sâlih, **Me‘âni’n-Nahvi**, Dâru’l-Fikr, Ürdün 2000.
- es-SÂMERRÂÎ, İbrâhîm b. Ahmed, **el-Medârisu’n-Nahviyye**, Dâru’l-Fikr, Amman 1987.
- SAMÎ, Şemseddîn, **Kâmûs-i Turkî**, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- SARI, Mehmet Ali, “İdğam”, **DİA**, c. 20, TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- SEYYÎD, Eymen Fuad, **Tarihu’l-Mezâhibi’d-Diniyye fî Bilâdi’l-Yemen Hatta Nihâyeti’l-Karni’s-Sâdis el-Hicrî**, by., Kahire 1988.
- SIRMA, İhsan Süreyya, **Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen isyanları**, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- SIRMA, İhsan Süreyya, “Yemen”, **İA**, c. 15, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- es-SÎBEVEYHÎ, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, **el-Kitâb**, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1988.
- es-SÎHEMÎ, Suleymân b. Sâlim, **İbdâlu’l-Hurûfî fî’l-Lehecâti’l-Arabiyye**, by., Suudi Arabistan 1995.
- es-SUHEYLÎ, Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî, **Netâicu’l-Fiker fî’n-Nahvi**, (thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- es-SUYÛTÎ, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Buğyetu’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Lugavîyyîn ve’n-Nuhât**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-Fikr, Lübnan 1979.
- es-SUYÛTÎ, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **el-İktirâh**, (thk. M. Hasan eş-Şâfi’î), by., Beyrut 1998.
- es-SUYÛTÎ, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur‘ân**, Dâru’l-İbn Kesir, Beyrut 2002.
- es-SUYÛTÎ, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Hemu’l-Hevâmi‘ fî’n-Nahvi**, (thk. es-Seyyid Muhammed Bedruddin en-Na’sani), by., Kum 1985.
- es-SUYÛTÎ, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Hemu’l-Hevâmi‘ maa Şerhi Cem‘i’l-Cevâmi‘**, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- es-SUYÛTÎ, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Şerhu’s-Suyûtî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, M. Nuri Nas Kitap Evi, Mardin ts.
- eş-ŞERCÎ, Abdulganî Kâsım Galib, **el-İmâmu’s-Şevkânî Hayâtuhû ve Fikruhû**, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1988.

- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Divâu'l-'Acil**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1930.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Durru's-Sahâbe fî Menâkıbi'l-Karâbe ve's-Sahâbe**, (thk. Hüseyin b. Abdullah 'Amrî), by., Dimaşk 1984.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Edebu't-Taleb ve Muntehâ'l-Erab**, (thk. Abdullah Yahya Sûreyhî), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'**, Dâru'l-Kitâb el-İslamiyye, Kahire 1948.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **el-Kavlu'l-Mufid fî Edillet'l-İctihâdi ve't-Taklîd**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Fethu'l-Kadîr el-Cami' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr**, (thk. Yusuf el-Ğuşî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl**, (thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Arabî), Dâru'l-Fazîle, Riyad 2000.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Katru'l-Velî alâ Ehâdîsi'l-Velî**, (thk. İbrâhîm Hilâl), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, Kahire ts.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Neylu'l-Evtâr min Esrâri Munteka'l-Ahbâr** (thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallak), Dâru İbni'l-Cevzî, Demmam 2006.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Seylu'l-Cerrâru'l-Mutedeffık alâ Hadâiki'l-Ezhâr**, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), by., Beyrut ts.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, **Tuhfetu'z-Zâkirîn bi-'Uddeti'l-Hisni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn**, (thk. Necâh Aved Sıyâm), by., Kahire 1994.
- TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed b. Mustafa, **Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'âti'l-'Ulûm**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Hâdî, **Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn**, (thk. Rafik el'Acem-Alî Ahrûc), Mektebetu Lubnan, Beyrut 1996.
- TOMAR, Cengiz, "Yemen Tarihi-Osmanlılara Kadar", **DİA**, c. 18, TDV Yayınları, İstanbul 2003.

- TOPUZOĞLU, Tefvîk Rüştü, “Halîl b. Ahmed”, **DİA**, c. 14 TDV Yayınları, İstanbul 1997.
- el-UBÂDE, Muhammed İbrahim, **Mu‘cemu Mustalahati’n-Nahv ve’s-Sarf ve’l-’Arûz ve’l-Kâfiye**, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire 2011.
- el-UKBERÎ, Ebu’l-Bekâ Abdullah b. Huseyn, **el-Lubâb fî ‘İleli’l-Binâ’i ve’l-İ‘râb**, (thk. Gâzî Muhtar Tuleymât), by., Dimaşk 1995.
- ÜLGEN, Emrullah, “Tefsir Metodolijisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi İFD**, 2016, c. 21, s. 102-114, https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68491/1071293#article_cite (12.12.2023).
- YA‘KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub, **Tarihu’l-Ya‘kubî**, Dâru’s-Sadîr, Beyrut 1995.
- YAVUZ, Adil, “eş-Şevkânî ve Hadîşçiliği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2002.
- ez-ZEBÂRE, Muhammed b. Muhammed Yahya, **Neylu’l-Vatar min Terâcimi Ricâli’l-Yemen fi’l-Karnî’s-Sâliye ‘Aşar**, Metbe‘tu’s-Selefiyye, Kahire 1931.
- ez-ZEBED, Ahmed Hasan, **Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabi li’l-Medârisi’s-Saneviyyeti ve’l-’Ulyâ**, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire ts.
- ez-ZEBÎDÎ, Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtâzâ el-Hüseynî, **Tâcu’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, (thk. Dâhî Abdulbâkî), el-Meclis’ul-Vatanî li’s-Sekâfeti ve’l-Funûn, Kuveyt 1965.
- ez-ZECCÂCÎ, Ebu’l Kâsım Abdurrahmân b. İshâk, **el-Cumel**, (thk. İbnu Ebi Şeneb), by., Paris 1957.
- ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve’l-Mufessirûn**, by., Kahire 1976.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **el-Mufasssal**, (thk. Muhammed İzzuddîn es-Sa’dî), by., Beyrut 1990.
- ez-ZENCÂNÎ, Abdulvahhâb b. İbrâhîm b. Abdulvahhâb İzzuddîn, **Mecmu‘âtu’s-Sarf**, Şifa Yayın Evi, İstanbul 2012.
- ez-ZERKEŞÎ, Ebû Abdilâh Bedreddin Muhammed, **el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’t-Turâs, Kahire ts.
- ez-ZİMARÎ, Muhammed Hasan Şecenî Himyerî, **Kitabu’t-Tiksâr fî Ceyyidi’z-Zamânî Allameti’l-Ekâlîm ve’l-Emsâr Muhammed b. Ali eş-Şevkânî**, (thk. Muhammed b. Ali Ekva’), by., San‘â 1990.

ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed, **el-A‘lâm Kâmûsu Terâcim li-Esheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-‘Arab ve’l-Musta‘ribîn ve’l-Musteşrikîn**, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ez-ZUBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, **Tabakâtu’n-Nahviyyîn ve’l-Lağaviyyîn**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm), Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1984.

